

VITA / DEBATES

Magyar regionális tudomány: múlt, jelen, jövő

Hungarian regional science: past, present, future

Előszó/Preface

VARGA ATTILA

VARGA Attila: egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet; 7622 Pécs, Rákóczi út 80.; vargaa@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7252-5648>

Attila VARGA: professor, Faculty of Business and Economics, University of Pécs; Rákóczi út 80., H-7622, Pécs, Hungary; vargaa@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7252-5648>

A Tér és Társadalom idei első lapszámának Vita rovatában szereplő írások hozzászólásokként hangzottak el a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Tudományos Bizottsága által szervezett vitaülésen 2019. december 11-én. A Lengyel Imre, Nemes-Nagy József, Rechnitzer János és Varga Attila által jegyzett bevezető tanulmány már 2019 januárjában elkészült. Barta Györgyi, a Tér és Társadalom akkori főszerkesztője kérte fel a szerzőket a vitaanyag megírására, azzal a céllal, hogy a magyar regionális tudomány helyzetéről, kihívásairól és a lehetséges továbblépésről megfogalmazottak közös gondolkodásra serkentsék a hazai regionalisták szélesebb közösségét. A Magyar Tudományos Akadémia kutatóhálózatának helyzetével kapcsolatos bizonytalanságok közepette 2019 elején a szerzők még nem tartották időszerűnek tanulmányuk széles körben való közzétételét, a vitaülés ezért halasztódott 2019 végére.

„A hazai regionális tudományról: eredmények és kihívások” című tanulmány által adott helyzetkép legfontosabb elemei a következők:

- a kutatások széttöredezetek, a műhelyek közötti együttműködés gyenge;
- a regionális tudomány pályázati aktivitása kisebb a kívánatosnál;
- a tudományos utánpótlás komoly gondokkal terhelt;
- a generációváltás kihívásai, különösen az aktív MTA doktora fokozattal rendelkezők számának csökkenése miatt, jelentősek;
- a nemzetközi kutatások élvonalában csak kisszámú hazai műhely aktív;
- a társadalmi szerepvállalás szintje a kívánatosnál alacsonyabb.

A tanulmány végén szereplő javaslatok ezen kihívásokra próbálnak választ adni és feladatokat kijelölni. Ezek között szerepel a szakmai viták gyakoriságának

növelése, a középgenerációs kutatók bemutatkozási lehetőségeinek kiterjesztése, vagy a regionális tudomány eredményeinek megjelentetése népszerű formában.

A vitaülés indításaként a tanulmány szerzői az általuk legfontosabbnak tartott gondolatokat emelték ki, őket követték az előzetesen felkért hozzászólók. A felszólalók kiválasztásának szempontja az volt, hogy a szerzők által képviselt egyetemek mellett a regionális kutatások további fontos kutató- és egyetemi műhelyeinek munkatársai, vezetői is teret kapjanak arra, hogy intézményeik perspektívájából, a maguk közös és egyéni tapasztalatainak megosztásával járuljanak hozzá az együttgondolkodáshoz. A vitaülésen ezután további kollégák emelkedtek szólásra, és a számukra ugyancsak lehetőséget adtunk arra, hogy hozzászólásukat írásban közlétegyék. Így az intézményi reprezentáció mellett lehetőség nyílik arra is, hogy a regionális kutatók középnemzedékének tagjai is megjelenjenek véleményükkel, kritikájukkal, aggodalmaikkal a nyilvánosság előtt.

A hozzászólók köre végül így alakult (betűrendben): Fábíán Attila, Káposzta József, Kocziszky György, Korompai Attila, Lengyel Balázs, Lux Gábor, Pálné Kovács Ilona, Rácz Szilárd.

A Tér és Társadalom e rovata a vitaülést indító tanulmányt és a hozzászólások írásos változatait közli. Bízunk benne, hogy az itt megfogalmazottak a regionális tudomány hazai kutatóit továbbgondolásra és a kihívások megoldásának keresésére ösztönzik!

Szívesen invitáljuk és örömmel látjuk továbbá kollégáinkat, regionalistákat és a társtudományok művelőit egyaránt, hogy kapcsolódjanak a megkezdett eszmecserehez, osszák meg egymással és a TÉT olvasóival gondolataikat!

A hazai regionális tudományról: eredmények és kihívások

Hungarian regional science: achievements and challenges

**LENGYEL IMRE, NEMES NAGY JÓZSEF,
RECHNITZER JÁNOS, VARGA ATTILA**

LENGYEL Imre: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet; 6722 Szeged, Kálvária sgt. 1.; ilengyel@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9225-5320>

NEMES NAGY József: professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.; nemesnagy@t-online.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8838-3752>

RECHNITZER János: egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; rechnj@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7570-4238>

VARGA Attila: egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet; 7622 Pécs, Rákóczi út 80.; vargaa@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7252-5648>

KULCSSZAVAK: regionális tudomány; társadalmi térelmélet; regionális és városgazdaságtan; terület- és településfejlődés; terület- és vidékfejlesztési politika; tervezés és kormányzás; területi elemzési módszerek

Imre LENGYEL: professor, Faculty of Economics and Business Administration, University of Szeged; Kálvária sgt. 1., H-6722 Szeged, Hungary; ilengyel@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9225-5320>

József NEMES NAGY: professor emeritus, Department of Regional Science, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/c., H-1117 Budapest, Hungary; nemesnagy@t-online.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8838-3752>

János RECHNITZER: professor, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; rechnj@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7570-4238>

Attila VARGA: professor, Faculty of Business and Economics, University of Pécs; Rákóczi út 80., H-7622, Pécs, Hungary; vargaa@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7252-5648>

KEYWORDS: regional science; theory of social space; regional and urban economics; regional and settlement development; regional and rural development policy; planning and governance; spatial analysis methods

Bevezetés

A Walter Isard kezdeményezése nyomán 1954-ben újtárra indult regionális tudomány ("regional science") mára világszerte intézményesült, aktív intézményi kezekben fogja össze a társadalmi térbeliség, a területi folyamatok és a területi irányítás ügyeinek társadalomtudományi kutatását. E folyamatba a magyar ku-

tatók és elsősorban a terület- és településfejlesztésben tevékenykedő, a tudományos kérdésekre is nyitott szakemberek már a múlt század hatvanas éveiben bekapcsolódtak. A hazai fejlődéstörténet legfontosabb momentumait már több tanulmány összefoglalta (Lengyel, Rechnitzer 2009). A tudományterület szempontjából kulcsfontosságúnak tartjuk, hogy a hazai regionális tudományt a közelmúltban (2017 októberében), hosszas előkészület után közzétett megújított *akadémiai tudományos osztályozási rendszer* (nomenklatúra) világosan elhelyezi a hazai diszciplináris térben. A többszintű osztályozási rendszerben *Regionális tudományok* elnevezéssel a *Társadalomtudományok* között találjuk a tudományterületet. Az osztályozás – a szakma tudományos testületeinek javaslatait figyelembe véve – öt kiemelt tématerületben fogja össze a kutatás fő irányait. Ezek: *Társadalmi térelmélet, Regionális- és városgazdaságtan, a Terület- és településfejlődés gazdasági és társadalmi folyamatai, Terület- és vidékfejlesztési politika, tervezés és kormányzás valamint Területi statisztika és elemzési módszerek*.

Ez a pozicionálás és belső tartalom megítélésünk szerint nyugvópontra helyezheti a regionális tudomány tartalmával kapcsolatos vitát. Visszatükrözi a tudományterület kezdetektől fogva egyértelműen látható, többágú diszciplináris gyökereit, az újabb generációk számára megjelöli a regionális tudomány alapvető tematikai „kínálatát”, ugyanakkor nem éles, de érzékelhető korlátot állít a „regionalistaság” határtalan kiterjesztésének. Egyben megtartja a nyitottságot, a kapcsolódási lehetőségeket, az együttműködés útjait a más belső – nem kifejezetten területi – tudományos hangsúlyokkal jellemezhető, de a területi kérdéseket is érintő tudományterületeken dolgozó szakemberekkel, kutatókkal.

A regionális tudomány sikeres hazai pozicionálása igen öröndetes, megerősödött és megszilárdult tudományágunk hazai bázisa: az elmúlt tíz évben a *Regionális Tudományok Bizottsága* (RTB) köztestületi tagjainak száma 60-ról 150-re nőtt, a *Magyar Regionális Tudományi Társaság* (MRTT) aktív (fizető) tagsága is 200 fölötti, és eddig 130 fő szerzett regionális tudományi doktori címet. De ezek a sikerek nem fedhetik el azt a tényt, hogy tudományterületünk sok szempontból kritikus időszakot él át. Véleményünk szerint a hazai regionális tudomány hat komoly kihívással néz szembe:

1. A regionális tudomány hazai műhelyei széttöredezettek, a kutatások koordináltsága nem elégséges sem a *Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetén* (KRTK RKI) belül, sem az egyetemi és a kutatóintézeti műhelyek, valamint a gazdasági tanácsadó szervezetek között.
2. A regionális tudomány pályázati aktivitása és a tudomány képviselője a pályázati döntéshozatalban alacsony szintű.
3. Komoly gondok vannak a tudományos utánpótlás terén: mesterprogramok már csak kevés helyen működnek, ugyanakkor a regionális tudományi PhD-fokozattal rendelkezők csak korlátozottan vesznek részt a szakmai szervezetek (RTB, MRTT) munkájában.

4. A generációváltás kihívásai: az MTA doktora fokozattal rendelkező kutatók száma fokozatosan csökken a tudományos műhelyekben. A korábbi egy-egy meghatározó vezető helyett „policentrikusabb” lett a vezető kutatók összetétele.
5. Ugyan a helyzet folyamatosan javul ezen a téren, a hazai regionális tudomány a szükségesnél még mindig alacsonyabb szinten reprezentált a nemzetközi kutatások élvonalában (csak néhány műhely publikál a magas kategóriás lapokban).
6. A társadalmi szerepvállalás szintje a kívánatosnál gyengébb: a regionális tudomány jelenléte mind a szakpolitikai tanácsadásban, mind a szélesebb nyilvánosságban alacsony szintű.

Tanulmányunk e kihívásokat részletezi, javaslatokat kínálva kezelésükre. A közelmúlt, napjaink és a jövő időkeretére összpontosítva igyekszünk helyzetelemzést adni, közös *gondolkodásra, vitára, megoldáskeresésre* biztatva az egész szakmát. A kutatási kérdéskörön túlmenően kitekintünk a diszciplína oktatási, szakképzési jellemzőire.

Helyünk a hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatrendszerben

A pontos számbavétel korlátai, a többes és esetenként időben is változó tudományos identitás és aktivitás okán a regionális tudományhoz kötődő, aktív hazai szakemberek számát ma 200 fő körülire tehetjük, az RTB köztestületi és az MRTT tagjait idesorolva. Közöttük kétharmadnyi a férfi, egyharmadnyi a nő. A regionalista kör három, nagyjából azonos létszámú generációs csoportba tartozik: az 1990 előtt pályájukat kezdők, az 1990-2000 között indulók és a 21. században pályát kezdő generáció. E három csoport tagjai eltérő tevékenységi súlypontokkal, pozíciókkal, egy-egy intézményhez kötődve vannak jelen az ország minden régiójában. Alapképzettségüket tekintve a ma regionális kutatással foglalkozók két legnagyobb csoportjának tagjai közgazdászként és geográfusként indultak, de sok, más alapképzettségű kollégánk útja is elvezetett a regionalisták közé.

Műhelyek

A hazai regionális tudomány ma is meghatározó intézménye a KRTK RKI, amely jelenleg öt osztállyal működik, vezető munkatársai közt iskolateremtő kollégákat találunk. Az intézet egységes kutatási arculata nem jelölhető ki, kutatói a regionális tudomány számos témakörében folytatnak alap- és alkalmazott kutatásokat. Egy-egy vezető kutató körül kisebb-nagyobb műhelyek alakultak ki, de a belső kapcsolatok esetlegesek a szervezeti egységek és kutatói közösség között. Az MTA kutatóközpontok felállításával (2014) a korábban önálló egység alárendelt intézetté vált, ami évekre visszavetette a kutatásokat, az új központban még nem szerveződtek belső, intézetek közötti kutatási együttműködések. Generációváltás

jellemzi a RKI-t, a vezető kutatók száma folyamatosan csökken (jelenleg egy aktív MTA tagja és négy MTA doktora), a kutatói karrier építése kevésbé tervszerű, döntően egyéni törekvések függvénye a siker, a külső motivációk szerepe csökken (például az MTA doktora cím jelentősége drasztikusan csökken az egyetemi tanári kinevezéseknél). Ugyanez jellemző a nemzetközi kapcsolatokra is.

Az elmúlt harminc évben karakteres egyetemi kutatóbázisok jöttek létre: a Szegedi Tudományegyetem (SZTE), a Pécsi Tudományegyetem (PTE), az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), a Miskolci Egyetem (ME), a Széchenyi István Egyetem (SZE), a Szent István Egyetem (SZIE), a Nyugat-magyarországi Egyetem (NYME) és a Soproni Egyetem (SOE) bázisain. Ezek részben tanszéki, intézeti keretekben és doktori iskolákban működnek. Az egyetemi bázisok megerősödésének eredménye, hogy új kutatási irányok jelentek meg, a regionális tudományhoz kapcsolható minősítések száma növekedett, hogy határozott fiatalítás tapasztalható az intézményekben, s hogy a szakterület oktatói egyre több felsőoktatási egységben megtalálhatók. A generációváltás az egyetemi egységek vezető posztjain is zajlik. Az egyetemi oktatói gárdával szemben támasztott többes követelményrendszer (oktatás, kutatás, szakmai társadalmi aktivitás) kihívásai gyakran ellentétesek egymással.

Ugyan a folyamat már korábban megkezdődött, de az elmúlt években egyre határozottabban jelentek meg területi elemzésekkel foglalkozó gazdasági társaságok, ezek közül néhány tanácsadás mellett kutatásokat is végez. A piaci szereplők többsége beágyazódott bizonyos területi intézményekbe vagy azok különféle szerveibe, így biztosítják működésük tartós feltételeit. Másokat az aktuális kormányzatok tüntettek ki megbízásokkal a területi politika elemzésére, annak egyes vagy általános jegyeinek tanulmányozására. A gazdasági alapon működő szervezetek jobb esetben igyekeztek megnyerni a regionális tudomány vezető, mértékadó szereplőit elemzéseikhez. Sajnálatos, hogy az elkészült elemzések alig kerülnek a szakmai nyilvánosság elé, azokat elvétve adják közre, így a valós szakmai kontrollok érvényesüléséről nem tudunk beszámolni.

Új jelenségeként kell említenünk, hogy nagy pénzügyi erőforrással rendelkező közintézmények (pl. Magyar Nemzeti Bank) kutatóhelyeket támogatnak a regionális tudományhoz is kapcsolható gazdaságpolitikai célok elemzésére, vagy éppen a hagyományos tudományos képzési rendszer megújítása érdekében szponzorálnak egyetemi egységeket (pl. doktori képzés). A kutatási egységként is értelmezhető támogatott szervezetek működési hatását a regionális tudomány szempontjából még nem lehet reálisan értékelni. Kedvezőbb kutatási körülményekkel rendelkeznek – vélhetően időszakosan –, mint a hagyományos kutatóhelyek, de irányukban a szakmai fenntartások fennmaradnak, különösen azért, mert működésük (a támogatás megszerzésének módja és felhasználási szerkezete, az eredmények közreadása stb.) nem mindig nyilvános, vagy tevékenységük gyakran nem követhető nyomon.

A tudományos eredmények közreadása

A regionális tudomány korábban két könyvsorozatot működtetett, a *Studium Regionum* (1987-2010 között Dialóg Campus, 2016-tól újraindult, 2019-től Ludovika Kiadó), a *Modern Regionális Tudomány* (Akadémiai Kiadó, 2009-2016 között 11 kötettel). A *Studium Regionum* 2016-ban újraindult sorozatában eddig három monográfia és egy tanulmánykötet jelent meg. A könyvek mindkét sorozatban lektorálásra kerültek, a szerzőket a szerkesztőség kérte fel, vagy önmaguk nyújtották be szinopszist, amit a szerkesztőség értékelt és jelezte a megjelenés támogatását. A kiadás költségeit, esetenként eltérő mértékben, a szerző biztosítja. Szakmai érdeklődés mutatkozik az új *Studium Regionum* sorozat iránt, a potenciális szerzőktől inkább ajánlatok érkeztek, még nem látszik, hány munka készül az ígéretekből, a kiadó jelenleg három mű szerkesztésén dolgozik.

Sikeres (kis) monográfia- vagy tanulmánysorozatok az elmúlt években több egyetemen is megjelentek (ELTE, SZTE, doktori iskolai évkönyvek, PTE, SZE), amelyek egy-egy műhelyt, annak munkatársait, alkotó közösségek munkáját, konkrét kutatások eredményeit mutatták be. A helyi, egyetemi kiadóknál megjelenő könyvek döntően helyi publikációknak tekinthetők, gyakran nem is kerülnek könyvkereskedelmi forgalomba, így szakmai hozzáférésük nem teljes körű. Esetenként találoztunk elektronikus, online változatokkal is.

Egyedi kiadványok (doktori disszertációk, tanulmány-, konferencia-, emlék- és tisztelegző kötetek, kutatási beszámolók) nagy számban jelentek meg a regionális tudományhoz kapcsolódóan. A publikációk egy-egy iskola, személyiség vagy kutatási program, esetenként tematikus konferenciák eredményeit adják közre, a terjesztésük intézményesen és/vagy szakmai hálózatokon keresztül történik (gyakran elektronikus formában is elérhető), és a közölt kutatási eredmények csak áttételesen – véletlenszerűen – épülnek be a regionális tudomány szakmai áramlásába.

Idehaza elsősorban két domináns és kellő múlttal rendelkező szakmai folyóiratban adhatók közre a regionális tudomány kutatási eredményei: a *Tér és Társadalom* (MTA, évi négy szám, 1987-től, A kategória), valamint a *Területi Statisztikában* (KSH, évi hat szám, indulás 1968, 1988-1996 között szünetelt, 1996-tól ismét megjelenés, A kategória). Hazai angol nyelvű folyóirat a *Regional Statistics* (KSH, évi két szám, 2011-től, B kategória). Az utóbbi Scopus regisztrált, a *Tér és Társadalom* két kísérlet után csak 2023-ban nyújthatja be ismét a pályázatát erre a nemzetközi fórumra. E folyóiratok megtartása a diszciplína jövőjének egyik kulcskérdése. Az említett vezető folyóiratok közül a *Területi Statisztika* és a *Regional Statistics* a regionális tudomány kvantitatív elemzési irányzatának ad fórumot, az erősödő tekintélyű *Tér és Társadalom* legutóbbi időszakának jellemzője a tematikai sokszínűség, ami azonban a regionális tudomány egyes hagyományos témáinak háttérbe szorulásával járt.

Dominánsan regionális témákra koncentrálnak két egyetemi folyóirat jelenik meg kellő rendszerességgel: az *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* (Miskolci Egyetem, 2004-től, negyedéves folyóirat, C kategória) és a *Tér-Gazdaság-Ember* (Széchenyi István Egyetem, 2013-től, negyedéves folyóirat, évi utolsó szám angol nyelvű, C kategória). Jellemzően, de nem kizárólag önkormányzati dimenziókat dolgoz fel a *Comitatus* önkormányzati szemle (COMITATUS Társadalomkutató Egyesület, változó évenkénti számmal, 1991-től, C kategória). Vidékfejlesztési témáknak ad otthont a *Falu* (Hermann Ottó Intézet, 1985-től, negyedévente, C kategória), a területi politika egyes fejezeteit dolgozza fel az akadozó intenzitással megjelenő *Falu Város Régió* (kormányzati kiadvány, változó évenkénti megjelenéssel 1994-től, C kategória), a *Közép-Európai Közlemények* (Szegedi Tudományegyetem, változó évenkénti megjelenéssel, 2008-tól, B kategória) pedig területi történeti összefüggések közreadásának is teret ad. A *Deturope* folyóirat fontos, nemzetközi C kategóriás lap.

Az MTA RTB publikációs listán 58 magyar nyelvű folyóirat szerepel (A kategória: 8, B kategória: 12, C kategória: 23, D kategória: 15 cím), a jelzett regionális tudományra határozottan fókuszáló periodikákon kívül más társadalomtudományi folyóiratok is szívesen adnak helyet a területi témákhoz kapcsolódó, ám az illető folyóirat profiljába tartozó tanulmányoknak.

Az egyéni publikációs aktivitás és hivatkozási vonzerő halmozott adatai az életkorral, az aktív kutatói évekkel korrelálnak, generációk között nem összehasonlíthatók. Egyes esetekben a formális, mennyiségi publikációs követelmények nyomása a publikációk minőségének rovására megy. Hasonlóan más társadalomtudományokhoz, a regionalisták jellemző publikációs formái és fórumai különböznek más tudományterületekétől (pl. a hagyományos természettudományok, az élettudomány domináns folyóiratcikk-orientáltságától), a szakma vezető egyéniségeinek és testületeinek ezt a tényt mindenütt határozottan képviselniük kell.

Sajnálatos, hogy a hazai aktuális tudományometriai szemlélet az egyetemi oktatáshoz kötődő, mégoly színvonalas tankönyveket lényegében a tudományosságán kívül helyezi, ami mára e forma elhalásához vezetett. Mindez a képzések indokoltnál erősebb diverzifikálódását, dezintegrálódását, túlzott helyi és személyi függését okozza.

Hazai tudományos kutatási források

A kutatások támogatásának fontos hazai forrását kezdetektől az OTKA-pályázatok jelentették. Szinte minden évben lehetett egy-két nyertes, a regionális tudományhoz kapcsolódó pályázattal számolni. A regionális tudomány nem rendelkezik önálló bírálati bizottsággal, így a pályázóknak a társadalomtudományok (vagy a földtudomány, földrajz) többi ágával kell megküzdenie, de egyidejűleg két bizottságnál lehet indulni.

Az MTA-PTE Innováció és Gazdasági Növekedés kutatócsoport az innováció, vállalkozás, gazdasági fejlődés kérdéskörét tanulmányozza Varga Attila pro-

fesszor vezetésével a 2012-2022-es időintervallumban. A Lendület Program keretében egy kutatócsoport köthető a regionális tudományokhoz (Agglomeráció és társadalmi kapcsolathálózatok, 2017-2022, vezető: Lengyel Balázs, KRTK). A Bolyai Kutatási Ösztöndíjból nyert támogatásban sem bővelkedik a szakma, viszonylag kevesen részesültek az ösztöndíjban (2011: 1 fő, 2012: 1 fő, 2013: nincs nyertes, 2014: 2 fő, 2015: nincs nyertes, 2016: 1 fő, 2017: 3 fő, 2018: 2 fő, 2019: nincs nyertes). A regionális tudomány képviselője és pályázati aktivitása kimondottan gyengének mondható.

A hazai kormányzati megbízások akadoznak, egy-egy tárca esetlegesen tart igényt a kutatásokra (vidékfejlesztés), de megbízásaikat a kedvelt vagy kötelezően kedvelendő társaságok, intézetek kapják. Hasonló a helyzet az önkormányzatokkal, ott is kötőtpályás letámadás folyik, így a kegyeltek részesednek a megbízásokban. Az EU-forrásokból kutatás-fejlesztésre az egyetemi szféra számára (EFOP, GINOP) elérhetőek jelentősebb források (kivéve a közép-magyarországi régiót), az pedig a regionális tudománnyal foglalkozó egységek egyetemen belüli helyzetétől függ, hogy kapnak-e kutatási támogatást, avagy sem. Ezen források felhasználását az erős bürokrácia és a jelentős publikációs teljesítménykényszer jellemzi, így vélhetően szünetnek a jövőben szakmai eredmények is. Egyéb alapítványi és közösségi megbízásokról nem lehet véleményt mondani, mert nem átláthatóak, elérhető információk nincsenek, úgy látszik, hogy itt is a személyes kapcsolatok a meghatározóak.

Nemzetközi kapcsolatrendszer

Nemzetközi forrásokról, illetve programokban való magyar jelenlétről nem rendelkezünk autentikus információkkal. Elérhetőek az ESPON, a H2020, de más nemzetközi programok is, ki kell emelnünk az EU INTERREG formációkat, ahol – ugyan nem jelentős mértékben – ismertek a kutatási lehetőségek. Sajnálatos, hogy csak alkalmanként, nem kellő rendszerességgel, döntően személyi kapcsolatok révén jelennek meg magyar kutatók, szervezetek a nemzetközi programokban. Nem tudjuk, hogy kimondottan magyar vezetéssel folytak-e az elmúlt öt évben számottevő regionális tudományi kutatások.

A 2003-ban megalakult Magyar Regionális Tudományi Társaság vállalta fel a hídszerepet a magyar kutatók és tudományterületünk két vezető nemzetközi szervezete, az *Európai Regionális Tudományi Társaság* (ERSA) és a *Regionális Tanulmányok Társasága* (RSA) között. 2010-ben Pécsen tartották az RSA éves konferenciáját, a 2021-es ERSA konferencia megrendezésének jogát pedig a magyar regionalisták pécsi pályázata nyerte el.

Az utóbbi nagyjából másfél évtized során öröndetes változások történtek kollégáink nemzetközi tudományos aktivitásában. Előbb az RSA konferenciáin, majd az ERSA kongresszusain növekedett meg a hazai kutatók által tartott előadások száma. Ezzel párhuzamosan folyamatosan egyre több nemzetközi publiká-

ció jelenik meg a magyar regionális kutatók tollából. Mindez igen fontos nemcsak a hazai regionális tudomány nemzetközi rangja, hanem a kutatók egyéni fejlődése szempontjából is, ugyanis a PhD, az akadémiai doktori fokozat odaítélésében, de a kutatóintézetek és az egyetemi tanszékek rendszeres értékelésében is egyre nagyobb szerepet játszik kutatóink nemzetközi láthatósága. Nem hallgatható ugyanakkor el, hogy a nemzetközi jelenlétet nem kizárólag a tudományos kiválóság határozza meg, hanem az egyes műhelyek és kutatók eltérő finansziális pozíciója és kapcsolati hálója is.

A pozitív változások mellett rá kell mutatni arra, hogy a hazai regionális műhelyek közül még viszonylag kis számban találhatóak azok a kutatócsoportok, melyek a nemzetközi élvonalban szerepelnek vezető (A kategóriás folyóiratokban megjelent) tanulmányok folyamatos publikálásával. Ebben a vonatkozásban az KRTK RKI mellett, a PTE (Regionális Innováció- és Vállalkozáskutató Központ), a KRTK (Agglomeráció és Társadalmi Hálózatok Lendület csoport), valamint az SZTE (Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet) érdemes említésre. Örvedetes az is, hogy a nemzetközi tudományos életben erősödő pozíciókat elérő műhelyek feladatuknak érzik a többi hazai kutatócsoport segítségét a nemzetközi porondra lépés útján.

Fontos momentum, hogy a hazai szakmának szoros, élő kapcsolatai vannak a határon túli magyar regionalista műhelyekkel, kutatókkal, egyetemekkel (elsősorban a vajdasági és erdélyi kapcsolatrendszer erős).

A főbb kutatási tématerületek néhány jellemzője

Társadalmi térelmélet

A hazai regionális tudományban vizsgált kérdéskörök közül hosszú ideig hiányoztak a társadalmi térelméleti munkák, legfeljebb néhány elszórt publikáció érintette azokat. A kilencvenes évektől kezdve azonban fordulatnak vagyunk tanúi. Májig több monográfia, fajsúlyos folyóiratcikk jelent meg hazai szerzők tollából. A kevés szakterületi tudományos vita egyike is térelméleti kérdésekhez kötődött a Tér és Társadalom hasábjain. Komoly lökést adott e közelítéseknek a tág társadalomtudományban lezajlott „térfordulat”, ami sok – a térbeliségre korábban lényegében érzéketlen – tudományterület diskurzusaiba is behozta a térbeli, területi szempontot, tartalmat. Szakterületünkön belül örvedetes, hogy a fiatal generáció is bekapcsolódott ezekbe a munkákba, a legújabb írásokban érzékelhetően erősödött a hosszú ideig hiányolt (tér)elméleti megalapozás. Enélkül, például a pusztán egy vagy néhány területet megfigyelési egységként vizsgáló munkák nem sorolhatók a regionális tudomány önálló diszciplináris karakterét erősítő publikációk közé, minőségüktől, értéküktől függetlenül.

Regionális és városgazdaságtan

A regionális és városgazdaságtan különböző kérdésköreinek kutatása és publikálása a regionális tudománnyal foglalkozók széles körét érinti. Rendszeresen jelennek meg tanulmányok a hazai térségek gazdasági növekedésével, fejlődésével, versenyképességével, innovációs kapacitásával, a fejlesztéspolitikák hatáselemzésével stb. kapcsolatban. A kutatási eredmények a hazai érdeklődők széles köréhez eljutnak, a tanulmányok nemcsak regionális tudományi, hanem közgazdasági (pl. *Közgazdasági Szemle*) és gazdálkodástudományi fórumokon (pl. *Vezetéstudomány*) is rendszeresen megjelennek. A témakör átfogó hazai tankönyvében (Lengyel, Rechnitzer 2004) áttekintett témakörökön túl az új kutatási irányokat is többen művelik és nemzetközi folyóiratokban is publikálják eredményeiket, pl. hálózati kapcsolatok térbelisége, területi tőke, agglomerációs gazdaságok és klaszterek, a tudásáramlás térbelisége, intelligens szakosodás, újraiparosodás.

A kutatási kérdések között eddig háttérbe szorultak a városgazdaságtan bizonyos kulcsterületei, pl. a városi munkaerőpiacok, az ingatlanvásárlás, a területhasználás, vagy a városi közlekedés modellezése. A módszertant tekintve főleg a leíró jellegű elemzések dominálnak, de megjelentek a nemzetközi folyóiratok elvárásai szerint készülő elemzések, modellezések is, még ha csak egy szűk szakmai kör műveli is ezeket. Fontos lenne, hogy a nagyméretű adatbázisok feldolgozását és modellezését szélesebb körben is megismerné a hazai regionalista szakma, főleg a fiatal kollégák, amit workshopok szervezésével is elő lehetne segíteni, felkérve neves külföldi előadókat.

A terület- és településfejlődés gazdasági és társadalmi folyamatai

A hazai regionális tudományban a kezdetektől fogva súlyponti témakör a hazai területi szerkezet elemzése, e szerkezet belső és külső összefüggéseinek feltárása (különböző területi egységek időbeli és összehasonlító elemzése, fejlődési pályák felvázolása, területi erőforrások komplex és egyedi értékelése). A nemzetközi területi kutatás, regionális tudomány fókuszába a hazai történések iránti érdeklődést a radikális társadalmi és a területi átrendeződést hozó *rendszerváltozás* hozta el. A kilencvenes években a nemzetközi tudományos rendezvényeken, konferenciákon mindig nagy érdeklődés és kollegiális szimpátia kísérte a magyar kutatókat és mondandójukat. A hazai térfolyamatok, a térszerkezet átalakulásának elemzését a szakma színvonalas magyar és idegen nyelvű munkákban tette közzé. Ezeket a munkákat a hazai területfejlesztés meghatározó szereplői is érdemben használták a területfejlesztési politika céljainak, eszközeinek kialakításakor. Mára – összefüggésben a láthatóan megmerevedett, erősen tagolt térszerkezeti képpel – a legújabb kutatások kevesebb újdonsággal szolgálnak a hazai térszerkezeti viszonyokról, fontos új elemként azonban megjelenik bennük a tágabb térbeli kitekintés, az európai folyamatok, a kárpát-medencei tér mint elemzési

keret. Fontos tematikai elmozdulás az elemzésekben a városi folyamatok középpontba állítása, ez azonban nem hozhatja magával azt, hogy a kritikus helyzetű „perifériák”, régiók a kutatásban is perifériára szoruljanak. Azt is érdemes megfontolnunk, hogy a mára megsokasodott „posztoszocialista” tematikájú munkákban mi is aktívabban részt vegyünk, és nem pusztán nyugati kollégáink adatszolgáltató bedolgozóiként, hanem az átfogónak szánt modellek, tanulságok, az „eredmények” társszerzőiként is.

Terület- és vidékfejlesztési politika, tervezés és kormányzás

A területi politika céljainak, irányainak, hatásainak bemutatása, a fejlesztések eredményeinek, hiányosságainak értékelése, a területi intézményrendszer működésének, a különféle szereplők magatartásának elemzése, a működés gazdasági, társadalmi és intézményi feltételeinek vizsgálata a regionális tudomány kulcsfontosságú, központi témaköre, amelyben szorosan összekapcsolódik a tudományos kutatás és a (szak)politika. Míg az itt röviden jellemzett többi tématerületen folyamatos, törésmentes átalakulás, minőségi fejlődés érezhető, a területi politika 2010-től fokozatosan háttérbe szorult, nem vált a gazdaság- és társadalompolitika integráns részévé, és ez hatással van a kutatási szférára is.

A területi politika irányítását illetően alapjaiban változott a jogi környezet (a területfejlesztés alapvetően megváltozott törvényi szabályozása okán). A kormányzati struktúra átalakult (ebben a területi és települési kérdéskörök, valamint a velük erős kapcsolatban lévő más tématerületek egyértelműen leértékelődtek, a miniszteriális pozíciók folyamatosan változtak, s ezt a változást a helyi szereplők, az önkormányzatok mozgásterének szűkülése még tovább súlyosbította). Erőteljessé vált a központosítás, mérséklődött az alulról jövő kezdeményezések szerepe, számos új, eddig nem ismert szervezet kapcsolódott be a fejlesztéspolitika megvalósításába. Megváltozott a pénzügyi és tervezési háttér is (amit az EU-támogatások mozgatnak).

A tudományos kutatások iránti igény minden szinten látványosan csökkent, aminek a következménye, hogy visszaszorultak a témakörhöz kapcsolódó publikációk, nagyobb, átfogó elemzések. A korábbi időszak régióközpontú szemléletére a szakma példaértékűen reagált a Horváth Gyula által kezdeményezett és koordinált *Kárpát-medence régiói* monográfiásorozattal, a területi centralizáció és decentralizáció viszonyának alakulását több átfogó munka mutatta be. A regionalista közösség aktuális feladata az új irányítási adottságok és viszonyok – egyedi települési, térségi relációk bemutatásán túl, mint amilyen a „győri modellt” példaértékűen bemutató, sokszereplős kutatás volt – átfogó vizsgálata, értékelése, ha indokolt, érdemi kritikája. Érdemes áttekinteni a regionális tudomány értékelő szempontjaival a hazai területi folyamatokat, az intézményrendszer működését, s mindezek hatását a megmerevedett területi fejlettségi tagoltságra.

Területi statisztika és elemzési módszerek

A közismert információrobbanás új lehetőségeket (és kockázatokat) hozott a hazai területi elemzők számára is. Az információk és az elemzési módszerek rendelkezésszerű használatának szakmai alapjai az összes szakirányú képzésben követelményként vannak jelen. A magyar és idegen nyelvű szakirodalom, a számítástechnikai eszköztár elérhető. A regionális modellezés módszertani eszköztárában a klasszikus modellek, módszerek mellett a legfontosabb újdonság a (területi) autoregresszív modellek megjelenése. Ma nagy hatású és vonzású eszközként egyre nyilvánvalóbban erősödik a *társadalmi térinformatika*, szinte már önálló tudományágként, az adatháttér oldaláról pedig a *”big data”* elemzési kör ad új kutatási impulzusokat. A hazai regionalisták kapcsolódtak hálózatkutatási projektekhez is. Mindezen folyamatok formálják a fiatal regionalista generáció új „szakmai nyelvét”. Ez a kutatási témakör számos speciális felkészültséget igénylő ismeretet integrál, ezért indokolt a publikációk erőteljes szakmai kontrollja. A szakma sokrétűen használja a „puha” módszertani eszközrendszert, ezért érzékelés hiányként jelölhető meg itt egy átfogó magyar nyelvű módszertani munka, amely a területi elemzők szempontjait is figyelembe veszi. Továbbra is indokolt a területi elemzési módszertan önálló témakörként való művelése.

Az itt röviden jellemzett tématerületek természetesen nem zártak, egymást sok esetben átfedik, kiegészítik, maguk is kiegészülnek újabb, izmosodó témakörökkel (ilyenek például a geopolitikai kutatások). Minden tématerületen jelen van a regionális tudomány nemzetközi kutatási irányainak adaptálása, azok eredményeinek, módszereinek feldolgozása, beépítése a hazai területi folyamatok értékelésébe. Elméleti és módszertani tudás, a reálfolyamatok elemzése és az irányítási kérdések egymás mellett, egymásra épülve kapnak helyet a tudományos publikációkban, összekapcsolódnak bennük a különböző társadalmi szférák és a térbeli léptékek is. Ez a szakma tudományos karakterének is fontos sajátossága. Mindez – s természetesen a más tudományterületek eredményeinek nyomon követése, hasznosítása és értelmezése – a regionális tudomány érdemi hozzájárulással kecsegtető, fenntartandó kutatási szemlélete.

A regionális tudományhoz kapcsolódó egyetemi képzések

Az egy évtizede elindult ún. Bologna-rendszerű képzésekben a regionális tudományhoz szorosabban négy mesterszak köthető: regionális és környezet-gazdaságtan, geográfus, szociológia és vidékfejlesztő agrármérnök mesterszakok. Mindegyik mesterszak elindult egy évtizede hét egyetemen, kapcsolódva az egyetemeken működő regionális tudományi műhelyekhez is. A biztató kezdést követően napjainkra komoly visszaesés tapasztalható, a nappali tagozatos hallgatók létszáma kb. kétharmadára csökkent. A mesterszakok esetében már csak két-két egyetemen folyik érdemi képzés (ahol legalább tíz aktív első évfolyamos hallgató

található), kivéve a geográfust, amelyik négy egyetemen. A regionális és környezet-gazdaságtan mesterszakos képzések vidéken lényegében megszűntek (2017-ben Kaposváron hét diákot vettek fel), és csak a Budapesti Corvinus Egyetemen (az MNB támogatásával) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (tíz éve, magyar és angol nyelveken) folynak. De e két egyetemen oktatói közül sajnos kevesen kapcsolódnak a hazai regionális tudomány szerveződéseihez, alig vesznek részt a regionális tudományi közéletben. Biztató, hogy szinte az összes magyar egyetemen van kisebb-nagyobb regionális tudományi műhely, de a képzési kínálatban háttérbe szorultak a mesterszakjaink és féltő, hogy más szakokon is beszűkül a regionális tudományi ismeretanyagot nyújtó tantárgyak köre. A tudományegyetemen folyó geográfusképzés számos szakirányra/specializációra tagolódik, terület- és településfejlesztő szakirányosok képzése minden egyetemen folyik. A regionális tudományhoz legközelebb álló szakmai tartalommal az ELTE regionális elemző szakiránya működik (mindeddig 80 végzett, „piacképes” mesterszakos hallgatóval), a legnagyobb vonzereje – a változó társadalmi és „nyelvi” környezethez igazodva – ugyanakkor a néhány éve indult geoinformatikai specializációnak van.

Doktori (PhD) fokozatot is két évtizede lehet regionális tudományból szerezni, 2018 végéig 130 fő védte meg dolgozatát. Korábban négy egyetemen volt lehetőség regionális tudományági PhD-fokozat kiadására, mára csak két egyetemen lehetséges, a Szent István Egyetemen és a Széchenyi István Egyetemen. Más tudományágak doktori iskoláiban is aktívak a Regionális Tudományi Bizottsághoz tartozó köztestületi tagok, amit mutat, hogy 30 fő törzstag 12, míg 80 fő témakiíró 24 doktori iskolában. Azaz a tudományos utánpótlás képzését tekintve sok egyetemen vannak jelen a regionális tudományi szakma képviselői. Sajnos a regionális tudományi PhD-fokozatot szerzettek csak mintegy ötöde lépett be az MRTT-be, hasonlóan az RTB köztestületi tagjai közé (ezt a hiányt enyhíti a jelentős számú geográfus alapképzettségű fiatal doktor e testületekben).

Kitekintés, javaslatok, ajánlások

A hazai regionális tudományt érintő kihívások szorosan összefüggnek a társadalomirányítás, a tudomány- és oktatáspolitikai aktuális irányjaival. Az ebben a tekintetben fellépő negatív hatások (az irányítási rendszer erősödő centralizáltsága, a tudományos kutatás társadalmi presztízsének megingása, a tudományos intézményrendszert elbizonytalanító átalakítási tervek, a felsőoktatási forráshiány és más tényezők) a tudományon belüli eszközökkel alig ellensúlyozhatók.

Ezt tükrözi vissza az is, hogy tudományágunk vezető testülete (MTA RTB) jellemzően a szakma legfontosabb „belügyeire” (rendezvények menedzselése, publikációs problémakör, tudományos utánpótlás) fókuszál. Indokoltnak tartjuk, hogy ezeken túlmenően a jövőben e testület is határozottabban, szakmai érveléssel alátámasztva hívja fel a figyelmet a centralizált társadalomirányítás veze-

tő regionalisták által egyértelműen kimutatott veszélyeire, amelyek egyebek mellett a terület- és településfejlesztés szakmaiságát is fenyegetik. Az ilyen, kritikai tartalmú írások természetes megjelenési fóruma a Tér és Társadalom lehet. E vitairat végén néhány, kifejezetten „tudományon belüli” teendőnek tekintett javaslatunk áll.

- Szükséges lenne, hogy több fórumot biztosítsunk a regionális tudomány egyes tématerületeinek bemutatására, azokhoz kapcsolódó szakmai viták lebonyolítására, hagyományos és digitális formák alkalmazásával. Különösen érvényes ez az MTA RTB albizottságaira.
- A hazai regionális tudomány kutatóintézeti bázisa veszélyben van az MTA-t érintő átszervezés következtében. A 35 éves múlttal rendelkező intézet a hazai regionális tudomány gerince, így annak leépítése súlyosan érintené a tudományterületet. A megújítás mellett egyértelműen támogatjuk a bázisintézet folyamatos működését.
- Célszerű az MTA RTB és az MRTT együttműködésével kidolgozni egy önkéntes kutatásnyilvántartási rendszert, amiben az egyes programok megjelenhetnek, s így alkalmat adnak a részvételre és az eredmények elérhetőségét is megkönnyítik.
- Növelni kell a regionális tudomány képviselőit az akadémiai és a kormányzati pályázatoknál, ösztönözve a szakmánk tagjait, hogy minél nagyobb számban pályázzanak.
- Támogatni szükséges a tudományos karrier építését, különösen az MTA doktora cím pályázásában, mivel a doktori iskolák vezetésében hamarosan (2020–2022 között) váltás következik be, továbbá az érdemes kutatási programvezetőkre is egyre nagyobb szükségünk van.
- A középgenerációnak (35–50 évesek) több fórumot kell adni a bemutatkozásra, ami jelentheti a nagyobb terjedelmű művek (monográfiák, sorozatok) megjelenítését, a konferenciákon való részvételt (vezető előadások, szekcióvezetés) éppen úgy, mint a témavezetést és egyéb tudományos aktivitást.
- A szakmai publikációs fórumokat a jövőben is fenn kell tartani, egyre több angol nyelvű közlemény megjelenésével. A nemzetközi folyóirat-minősítésekre pedig alaposabban és szakszerűbben kell felkészülni. Természetesen nem adható fel a szakmai reagálás az égető, aktuális hazai területi irányítási kérdésekre, magyar nyelven, a szótértés reményében.
- Érdemes lenne publikációs nívódíjat bevezetni, mind a monográfiák, mind a magyar és idegen nyelvű publikációk vonatkozásában. A minősítési rendszer modelljei más MTA bizottságokban működnek, azok gyakorlatát és tapasztalatait érdemes átvenni.
- Szükség van a regionális tudomány eredményeinek népszerűsítésére, közérthető formában való megjelenítésére, határozottan kell élni az internet nyújtotta kommunikációs lehetőségekkel.

- A regionalistáknak kutatóként, oktatóként, gyakorlati szereplőként a jövőben is támaszkodniuk kell a rokonterületek ismeretrendszerére, eredményeire. Ugyanakkor a szakmán belül fontos etikai szempontként fel kell hívni a figyelmet arra, hogy elfogadhatatlan a tudományági „identitás” ismétlődő, taktikai váltogatása pusztán érdek- vagy karrierszempon- tok mentén.

Minden nehézség dacára optimizmusra ad okot, hogy a regionális tudományi ismereteket elsajátító legkiválóbb fiatalok a kezdetektől máig jellemzően szakmaközeli helyekre kerülnek az igazgatási, az oktatási-kutatási és a piaci szférában. Ez a regionális tudományi tevékenység, a kutatómunka és az oktatási erőfeszítések életképességének, társadalmi hasznosulásának egyik legmeggyőzőbb visszaigazolása.

IRODALOM

- Lengyel I., Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs (Studia Regionum)
- Lengyel I., Rechnitzer J. (szerk.) (2009): *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Modern Regionális Tudomány Szakkönyvtár)

A regionális tudomány és a Regionális Kutatások Intézete

Regional sciences and the Institute for Regional Studies

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: kutatóprofesszor, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; palne@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2286-6326>

KULCSSZAVAK: Regionális Kutatások Központja; regionális politika; tudománypolitika

Ilona PÁLNÉ KOVÁCS: *research professor, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; professor, Faculty of Humanities, University of Pécs; Ifjúság útja 6., H-7624 Pécs, Hungary; palne@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2286-6326>*

KEYWORDS: *Institute for Regional Studies; regional policy; scientific policy*

Minden tudományos közösségnek érdemes időnként rovincsot csinálnia, ezért üdvözölhető a vitacikk szerzőinek vállalkozása. Különösen indokolt az értékelés akkor, amikor sok tekintetben válságjelek mutatkoznak a hazai regionális tudományi intézmények működésében. Egy tudományterület fejlődése természetesen nem írható le csupán az érintett intézmények sorsával, hanem tartalmi, módszertani értelemben is sok objektív és szubjektív, belső és külső tényezőtől függ. Olyan tudományterületen azonban, ahol az intézményesülés szakasza igazán még le sem zárult, még általunk is belátható és megélt időszakban zajlott, különösen beszédes maguknak az intézményeknek a sorsa, helyzete. Különösen igaz ez az MTA Regionális Kutatások Központjára, amelyik a hazai regionális tudományok bázisintézményének tekinthető, és mintegy harminc éves története visszatükrözi mind a regionális politikában, mind a tudománypolitikában és a kormányzásban bekövetkezett változásokat.

Vélhetően azért kaptam a felkérést, hogy az MTA Regionális Kutatások Központja (jelenlegi nevén KRTK Regionális Kutatások Intézete) szerepére reagáljak, mert már negyvenegy éve dolgozom Pécsen, a Papnövelde utcai épületben. A bejáratnál a névtáblák elég gyakran cserélődtek, szimbolizálva a viszonylag hosszú múltat. A jogelőd Dunántúli Tudományos Intézetet 1943-ban alapították, de utána is többször élt át intézményi reformokat. A DTI-t az ötvenes években tagolták be az akadémiai hálózatba, majd a hetvenes években kezdte meg a jelenlegi profilját megalapozó működését. Az igazi áttörést a nyolcvanas évek hozták. Nem hiszem, hogy lehet vitatkozni azzal az állítással, hogy az 1984-ben létrehozott RKK,

és annak első főigazgatói (Enyedi György, Illés Iván, Horváth Gyula) oroszlánrészt vállaltak a regionális tudomány intézményi kereteinek hazai kiépülésében, egyben évtizedekig fazont és irányt is adtak a regionális kutatásoknak. Jórészt az általuk jegyzett időszak tekinthető az intézet virágkorának. Az intézet, illetve központ névválasztása jól tükrözi az alapításkori szándékot. Nem *par excellence* regionális „tudományi” műhely jött létre, hanem regionális kutatásoknak helyet adó központ, egy tudatosan nyitott, interdiszciplináris, térben is leképezett hálózat, amelyik fő missziójának tartotta a tér megismerését és a térbeliség iránti, divatos kifejezéssel élve, közpolitikai érzékenyítést. Az RKK születésének és terjeszkedésének időszaka különösen kedvezett ennek a szerepnek. Már a nyolcvanas években megjelent a területi politika, a területi problémák iránti társadalmi érzékenység és a területi szempontok és érdekek iránti nagyobb tolerancia, persze az egypártrendszer és tervgazdaság adta korlátok között. A rendszerváltás, majd az Európai Unióhoz való csatlakozás motivációja stabilizálta azonban igazán a decentralizáció és regionalizmus iránti tudományos és politikai érdeklődést, sajnos, mint később kiderült, csak átmenetileg. A hálózat folyamatosan gyarapodó kutatógárdája olyan helyi és európai szak- és közpolitikai tudásra tett szert, ami akkortájt nagyon értékes volt mind a helyi döntéshozók, mind a csatlakozásra készülő központi kormányzat számára. Az intézet kutatói egyszerre dolgoztak helyi és nemzeti szintű fejlesztési terveken, koncepciókon. Megalapozták az EU-ban mintaértékűnek tekintett területfejlesztési törvényt, olyan értékeket, elveket képviselve, amelyek áthatják a regionális tudományi gondolkodást nem csupán a közpolitikai tanulás, hanem a tudományos objektivitás szintjén is. Kétségtelen, hogy az alkalmazott kutatási profil mintegy másfél évtizedig erőteljesebben érvényesült, de egyáltalán nem az ehhez szükséges tudományos minőség kárára. A központ kutatói elsajátították a regionális tudományi kutatások elméleti és módszertani alapjait, bekapcsolódtak a nemzetközi kutatási hálózatokba. Különös érdemük, hogy kezdeményezték, segítették a regionális tudományi felsőoktatás bázisainak kiépülését is, eleinte a vezető kutatók, majd a középgeneráció személyesen is szerepet vállalt az oktatásban, mester- és doktori programok indításában. Elfogultság nélkül állítható, hogy a hazai területfejlesztési szakma kinevelése, mind a központi kormányzati, mind a területi intézmények szintjén a Regionális Kutatások Központja kutatóinak vezetésével zajlott.

Az RKK nemcsak „jókor, jó helyre” érkezett, jelentőségét a mérete is megalapozta. A virágkorában több mint 100 kollégát foglalkoztató műhely méretének köszönhetően nemcsak arra volt képes, hogy jelen legyen az ország minden régiójában, hanem arra is, hogy a legkülönbözőbb, egymással együttműködő tudományterületek (geográfia, közgazdaságtudomány, szociológia, jog- és politikatudomány) képviselőit bevonja a kutatásokba. A méret és az interdiszciplináris jelleg együttesen tette lehetővé, hogy az RKK tudományos és közpolitikai nagyvállalkozások végrehajtására is alkalmas volt. Amikor az országos könyvkiadók még nem mozdultak a regionális tudomány irányába, illetve amikor a tudomány-

metriában még nem élvezett prioritást a nemzetközi referált folyóiratokban való megjelenés, az RKK saját forrásaiból jelentetett meg monográfiákat, sorozatokat, folyóiratot alapított, rangos hazai és nemzetközi konferenciákat szervezett. Az RKK-t az akadémia is „jól menő” intézetnek tartotta, amelyik képes volt hazai és nemzetközi forrásokat bevonni olyan tudománypolitikainak tekinthető tevékenységekbe, amelyeket nem egy kutatóintézetnek, hanem a kormánynak vagy közvetlenül a tudománypolitikai intézményrendszernek kellett volna finanszíroznia. A tevékenység diverzifikáltsága anyagi előnyökkel járt, de hangsúlyozni szeretném, hogy nem személyes jövedelem formájában, hanem a közös vállalkozások, infrastruktúra kiépítésére fordítva.

Az RKK a 2012-es akadémiai intézeti reform során szenvedte el az első komoly csapást, amit máig nem hevert ki. Létszáma, telephelyeinek száma drasztikusan csökkent. A veszteségek azonban szorosan összefüggenek az általa művelt tudományos témakörök politikai és tudománypolitikai jelentőségének visszaszorulásával is. Az uniós csatlakozás után, majd különösen a 2010-es választásokat követő kormányzati ciklusokban a tágabb értelemben vett regionalizmus pozíciója megrendült, alig van igény területi elemzésekre vagy az uniós kohéziós politika közvetítésére. A területi egyenlőtlenségek iránti érzékenység, sőt az uniós tagság politikai presztízse is felszámolódott. A rendkívüli méreteket öltő kormányzati centralizáció felszámolta az alig „összetákolta” régiókat, kiszorította a hatalomból az önkormányzatokat, a városok, régiók versenyképességét nem a helyi erőforrásokra, hanem a központi, klientista elvű elosztásra alapozza.

Ilyen politikai és közpolitikai kontextusban nem sok helye van már a regionalistáknak a kormányzati területfejlesztési politika segítségével. Az intézet kutatói választásra kényszerültek. Természetesen a kedvezőtlen külső tényezők önmagukban nem magyarázzák meg, hogy miért individualizálódott az a kutatói közösség, amelyiknek az ereje korábban éppen a közös vállalkozásokban rejtett. Nyilvánvaló, hogy az új körülmények között az új generáció keresi a helyét, új kutatási témákat, profilokat, kutatási koreográfiákat testesít meg. Érzékelhetően csökken az alkalmazott kutatási dominancia, a regionalisták új generációja közelebb került a regionális tudomány alapkutatási, elméleti, illetve módszertani fővonalához. Az RKK versenyképességének nem ártott önmagában az sem, hogy megizmosodtak az egyetemi regionális tudományi műhelyek, színesítve a palettát, erősítve a színvonalat, a módszertani, elméleti felkészültséget. A többszereplős regionális tudományi intézményrendszer jelentős szinergiák forrása lehet. Nem pótolhatják azonban a kisebb egyetemi műhelyek az RKK szerepét, ami a méretéből, interdiszciplináris összetételéből és térben hálózatos jellegéből fakad.

Az újabb átszervezés lehetséges következményeivel kapcsolatban borúlátó vagyok, bár egyelőre inkább elvi, mintsem megtapasztalt evidenciák alapján. Különösen az teszi törekennyé az intézet helyzetét, hogy kikerült az MTA tudományos függetlenséget garantáló szervezeti kereteiből, kapacitásai, lehetőségei jórészt a kormányzati hozzáálláson múlnak, amelyik jelenleg nem rokonszenvez

a „regionalizmussal”. Aggódom, hogy egy nagyszerű kezdeményezés, egy nagyon fontos, komplex tudásbázis enyészik el, ami nem pusztán tudományos veszteség lenne – már ha az ország és minden régiója, városa, vidéke versenyképességét, a területi polarizáció kordában tartását továbbra is stratégiai célnak tartjuk.

A hazai regionális tudomány kihívásai nemzetközi tükrőben

Challenges of the Hungarian regional science in international perspective

KOROMPAI ATTILA

KOROMPAI Attila: nyugalmazott egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet; 1093 Budapest, Közraktár u. 4-6.; attila.korompai@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7032-7266>

KULCSSZAVAK: a regionális tudomány mint alkalmazott tudomány; a regionális tudomány jövője; oktatás; jövőkép a stratégiákban

Attila KOROMPAI: retired associate professor, Department of Geography, Geoeconomics and Sustainable Development, Corvinus University of Budapest; Közraktár u. 4-6., H-1093 Budapest, Hungary; attila.korompai@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7032-7266>

KEYWORDS: regional science as applied science; future of regional science; education; vision in strategies

*Előrelátás cselekvés nélkül álmodozás.
Cselekvés előrelátás nélkül rémálom.
(Japán közmondás)*

Előrebocsátom, hogy a vitaanyag minden megállapításával egyetértek, a javaslatokat csak megerősíteni tudom. Hozzászólásomban részben problémáink nemzetközi beágyazottságára utalok, részben a jövőorientáltság erősítését emelem ki.

Önmeghatározásunk szerint a regionális tudomány olyan határtudománynak tekinthető, amely a különféle társadalomtudományok közös metszetéből a *társadalom téri létformájával, térbeliségével összefüggő* jelenségek magyarázatára, és a *térbeli létezéssel összefüggő törvényszerűségek feltárására* törekszik (Lengyel, Rechner 2004: 22. definícióját tágítva).

A Regionális Tudományi Akadémia (Regional Science Academy) érdekében kiadott 2016-os Kiáltvány (Nijkamp, Kortit 2016) szerint a regionális tudomány különböző tudományos közelítésmódok ötvözetete, amelynek középpontjában a tér áll. Ez a jellemző belső erőssége, aminek köszönhetően képes hidakat építeni különböző közelítésmódok között, de ugyanakkor gyengesége is, amennyiben nincs egy egységes és széles körben elfogadott elméleti és módszertani kerete. Ez a ketősség nálunk is jellemző, bár az utóbbi időszak hazai elméleti, módszertani vitáiban a *Tér és Társadalom* hasábjain és több tanulmánykötetben is jelentős előrelépés történt.

Az 1980-as évek krízisének fő tényezői Sorensen (1997) szerint az alábbiak voltak (idézi Bailly, Gibson: 133.):

- számos ökonometriai modell kontextusában távol áll attól a világtól, melyben a gyakorlati szereplők működnek – ma Varga Attila műhelyén kívül szinte nem is foglalkozunk sem elméleti, sem a gyakorlatban alkalmazható modellekkel, pedig a nemzetközi gyakorlatban (EU) léteznek, és nagy szükség lenne rájuk itthon is;
- a fejlődés lényeges változóit (vezetés, felfedezés, innováció, vállalkozás, hálózatosodás, társadalmi értékek, bizalom) alulbecsülték – ma ezek dominálnak, talán a vezetés kivételével;
- a tudományos eredmények gyakorlati megvalósulásához vezető politikai, bürokratikus utakat, folyamatokat nem értették igazán, csökkent a regionális tudomány problémamegoldási haszna – ezzel ma is vannak gondjaink, noha ez a felhasználói igényektől, hajlandóságtól is függ.

A Kiáltvány (Nijkamp, Kortit 2016) szerint a világ térbeli jövőjével kapcsolatos globális és lokális kihívásokra adandó válaszok gyengésege a regionális tudomány több, alább felsorolt problémájára, hiányosságaira vezethető vissza.

- A tértudományok fejlődése elsősorban a meglévő paradigmák fokozatos javítására épül.
- A tértudományi kutatások nagy része szabványos recepteket követ. A módszertani pályafüggés hátráltatja az innovatívabb közelítésmódokat.
- Nincsenek olyan rendszerszerűen szervezett tudománydinamikai rendszerek, amelyek a más tudományok felől jövő külső tudományos perspektívákra építve előretekintő kutatási stratégiák fejlesztését szolgálják.
- A társadalmi szükségletek megfogalmazására irányuló, széleskörűen elfogadott mechanizmusok hiánya szintén hozzájárul a tértudományok elégtelen innovációjához.
- Nincsenek megfelelő kapcsolati rendszerek, melyek tekintettel lennének más tudományterületek ígéretes fejlődési folyamataira.
- A különböző, de kiegészítő tudományos perspektívák (pl. földrajz, regionális gazdaságtan, városgazdaságtan, politikatudomány, várostervezés és -építészet, közlekedéstudomány, város- és faluszociológia, környezet-tudomány, társadalomegészség-tudomány, ingatlan- és kulturális örökség menedzsment, demográfia, geotudományok) megfelelő integrálásának hiánya gyenge politikai hatásokat eredményez.
- A regionális tudomány multidiszciplináris jellegéből adódóan nagyon hiányoznak a szinergiára és szimbiózisra épülő, kölcsönösen elfogadott víziók és paradigmák.
- Az összekapcsolásra és áthidalásra irányuló jól átgondolt stratégiák beláthatatlan lehetőségeket kínálhatnak.
- A rezonáló regionális tudománynak reagálóképesnek és kreatívnak kell lennie.

- Az utánpótlás biztosítása megköveteli a különböző tudományok oktatásával foglalkozó intézmények közötti kapcsolatok működtetését.
- A fiatal generáció innovatív kapacitására építeni kell.

Isard (idézi Lahr 2009) szerint a regionális tudomány fókuszában olyan elméletek és módszerek kidolgozása áll, melyek megalapozzák a közpolitikát és a tervezést. Bailly szerint a regionális tudomány nem olyan („*intrinsic*” – belső értéket adó) alaptudomány, mint pl. a biológia vagy a közgazdaságtan, hanem olyan tudomány, melynek demonstrációs értéke van, ami megkülönböztető és létfontosságú alapot nyújt a regionális növekedést és fejlődést szolgáló stratégiai tervezésnek és menedzsmentnek. Értékét demonstrálni kell a problémák megoldásában, a politika informálásában, a tervezői, az üzleti, kormányzati és NGO szektor világában.

Az egyetemeken akkor lehet sikeres a regionális tudomány melletti érvelés, ha demonstrálni tudja, hogy végzett hallgatói jól megállják a helyüket a valóságos problémák megoldásában, olyan pozíciókban is érvényesülnek, melyek önmagukban nem kívánnak regionális tanulmányokat. Különösen ott vannak előnyben, ahol multidiszciplináris szintézisre, ismeretekre van szükség. Ezt végzett hallgatóink sikere igazolja, de ezeket az eredményeket jobban kell kommunikálnunk például alumni rendezvényeink kapcsán.

A nemzetközi tapasztalatok alapján a regionális tudomány hozzáadott értékét elsősorban a következő feladatokra történő fókuszálás világítja meg:

- a régiók és városok mint életképes, élhető és fenntartható helyek szerepének erősítése a magas minőségű élet- és munkakörnyezet biztosításában;
- az integrált elméleti és módszertani alapok fejlesztése;
- politika- és innovációorientált társadalmi, gazdasági, környezeti és tervezési alap kutatások megvalósítása;
- a régiókat és településeket érintő jövőbeni kihívások és az azokra adandó lehetséges válaszok kutatása;
- a tudásbázis megerősítését segítő kommunikációs mechanizmusok kialakítása, működtetése, alkalmazása;
- az előretekintő modellek, fokozatos és hirtelen változásokra (sokkokra) való felkészülést szolgáló tervek kidolgozása;
- a térbeli fejlesztéssel foglalkozó kreatív eszmecsere fórumok működtetése;
- új képzési programok kidolgozása.

Lahr (2009) szerint a regionális tudomány szerepe a politikusok, döntéshozók számára a következő feladatokat jelentheti: normák, minták kidolgozása; „játékvezetői szerepkör”, vagyis a szabálytalanságok, tévedések jelzése; új javaslatok, alternatívák kidolgozása problémák megoldására; döntések előkészítése, igazolása; olyan elemek megadása, melyek alapján a politikus jól megkülönböztethetővé válik; tanácsadás kellő időben.

Az eddigiek belső teendőinkre utalnak a regionális tudomány művelőiként. A nagy kérdés azonban, hogy egyáltalán felmerül-e az igény a regionális tudomá-

nyi ismeretek iránt, mennyire tudatosak a területi folyamatokba történő beavatkozások? Az MTA RTB és az MRTT jelentős lépéseket tett eddig is a gyakorlati fejlesztéspolitikai kapcsolatok érdekében. Ez a vita is a továbblépést szolgálja, de hol vannak a partnerek? Vajon mi jut el a regionális tudományi kutatási eredményekből a politikusokhoz? Ki olvassa a Tér és Társadalmat vagy a Területi Statisztikát? A publikálási kényszer a kutatókat a tudományos folyóiratok felé fordítja, amelyeket viszont a politikusok ritkán olvasnak, ha egyáltalán eljut hozzájuk. A kulcsszereplők ebben a minisztériumi, önkormányzati munkatársak. A közigazgatásban kutatásra nincs idő, sokszor még a kutató, tervező intézetekben sem. Ha a kutatási eredmények egyáltalán bekerülnek, akkor zanzásítva, „célorientáltan” tömörítve jutnak tovább. Ez nem elég a térbeli jelenségek, folyamatok átlátásához, belső megértéséhez, csak akkor, ha a politikusnak van ilyen irányú felkészültsége – és itt ismét az oktatáshoz jutunk el.

Kulcsfontosságúnak tartom a fejlesztési stratégiák, programok jövőorientáltóságának, az alternatív jövőképek szerepének és a regionális előrettekintés (*“regional foresight”*) alkalmazásának megerősítését. A SWOT-elemzés lehetőségéből már többnyire sikerült a programokat, projekteket mint lehetőségeket visszaszorítani, és a külső környezet perspektivikus folyamatait mint lehetőségeket feltárni. Az olyan „jövőképek” azonban, mint „Határokon átívelő új tudásrégió Európa térképén”, vagy „Stabilan az élvonalban” (szándékosan nem mondom meg, mely megyék stratégiájáról van szó) ugyan jó mozgósító szlogenek lehetnek, de nem segítik az eligazodást a jövőben, egy megvalósítandó jövőből való visszatekintésre (*“backcasting”*) épülő, lépésről lépésre megtervezett fejlesztési program kidolgozását. Itt visszautelek hozzászólásom mottójára!

Úgy vélem, hogy ami a tanulmány szerzői szerint „félő”, az valójában tény-szerű tendencia: a regionális tudományi ismeretanyagot adó tárgyak körének szűkülése az oktatás minden szintjén. A regionális tudományi ismeretek oktatásában is differenciálásra van szükség:

- a tudományos eredmények eléréséhez szükséges ismereteket a regionális tudomány művelőinek képzésében kell oktatni és ott kell a készségeket fejleszteni;
- a regionális tudomány alkalmazóinak körében a döntéseikhez szükséges olyan ismereteket kell átadni és készségeiket fejleszteni, amelyek az eredmények, és a közigazgatási gyakorlatban különösen a fejlesztési tervek, programok hasznosítását segítik;
- a közművelődési ismeretek körében, illetve a tudományos ismeretterjesztésben, összefogva más tértudományokkal, különösen a földrajzzal, meg kell jeleníteni, hogy létezik regionális tudomány és az mivel foglalkozik!

Végül a nemzetközi kapcsolatokhoz két észrevételt tennék. Régi kapcsolataink vannak a *Regional Studies Association (RSA)*, a *Regional Science Association International (RSAI)* valamint az *European Regional Science Association (ERSA)* szakmai szervezetekkel. RSAI konferenciák Budapesten: 1968, 1975, 1985, RSA 2010 Pécs, ERSA 2019

Sopron. Ezek sikeres rendezvények voltak! Nincsenek kihasználva pl. a Regional Studies Association által kínált pályázati lehetőségek sem a kutatási ösztöndíjakra, sem hálózatokba történő bekapcsolódásra, vagy ilyenek szervezésére. A konferenciárészvétel vagy -szervezés fontos, de nem elég.

Irodalom

- Bailly, A., Gibson, L.J. (2004): Regional science: Directions for the future. *Papers in Regional Science*, 83., 127–138. <https://doi.org/10.1007/s10110-003-0179-6>
- Lahr, M.L., (2009): Regional Science, Regional Scientists, and State Policy. *International Regional Science Review*, 32., 495-508. <https://doi.org/10.1177/0160017609341170>
- Lengyel I., Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest, Pécs
- Nijkamp, P., Kortit, K. (2016): Towards a Regional Science Academy: A Manifesto. *Region*, 1., 1-16. <https://doi.org/10.18335/region.v3i1.120>
- Sorensen T. (1997): *Interfacing regional development theory and practice* (Presidential Address). The 21st Australia and New Zealand RSA Meeting, Wellington, New Zealand

Hogyan tovább? Adalékok a regionális tudomány hazai jövőképehez

Quo vadis? *Contributions to the domestic vision of regional science*

KOCZISZKY GYÖRGY

KOCZISZKY György: egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet; 3515 Miskolc- Egyetemváros; regkagy@uni-miskolc.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7032-7266>

KULCSSZAVAK: regionális tudomány; oktatás; mester- és PhD program

György KOCZISZKY: professor, University of Miskolc, Institute of World and Regional Economics Education, Master and PhD Program; Egyetemváros, H-3515 Miskolc, Hungary; regkagy@uni-miskolc.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7032-7266>

KEYWORDS: regional sciences; education; Master and PhD program

Adott tudományterület helyzetét, társadalmi elfogadottságát, megítélését, belső (pl. művelőinek felkészültsége, tudományos eredményeik ismertsége és elismertsége, szűkebb és tágabb közösségek fejlődésére gyakorolt hatása) és külső tényezők (pl. gazdaság- és társadalompolitikai fogadtatása) együttmozgása határozza meg.

Kegyelmi időszakban a tudományterület művelőinek eredményei pozitívan befolyásolják a társadalmi, gazdasági folyamatokat, a gazdaságpolitikai döntések irányát. Amennyiben az eredmények, illetve azok hasznosulása nem számottevő vagy következtetéseiére nincs fogadókészség, annak többnyire személyi és tárgyi következményei vannak.

Indokolt tehát, hogy időszakonként áttekintsük egy-egy diszciplína helyzetét, tudományos eredményeit, társadalmi fogadtatását, választ keressünk a „hogyan tovább” kérdésre politikai indulatoktól, anyagi és egzisztenciális érdekektől mentesen. Köszönet illeti azokat, akik erre vállalkoznak!

Ennek hiánya, a „radarok” kikapcsolása, vagy jelzéseik figyelmen kívül hagyása szükségszerűen negatív következményekkel jár. Jól példázza ezt az 1970-es években indult, majd iskolává terebélyesedett, az 1990-es évekre már *mainstream* monetáris közgazdaságtan, mert összhangban volt a globális jelentőségű pénzügyi központok mértékadó szervezeteinek, valamint a monetáris politikát formálók érdekeivel. Zárt logikai keretrendszere, ökonometriai és empirikus alátámasztottsága pedig rangot adott művelőinek. Az „elit közgazdaságtan” önteltsége,

tévedhetetlenségbe vetett hite is hozzájárult ahhoz, hogy a 2008-as pénzügyi válság művelőit és alkalmazóit egyaránt felkészületlenül érte.

A fentieket előrebocsátva természetesnek és indokoltnak tartom a regionális tudomány látleletének összeállítását, a „hogyan tovább” kérdésére vonatkozó válaszok keresését. Különösen indokolt ez annak ismeretében, hogy tudományterületünk esetében is két hatás érvényesül. Egyrészt az elmúlt három évtizedben megerősödött a közgazdasági gondolkodásban is a térszemlélet, de nem eresztett olyan erős gyökereket, hogy bekerüljön a közgazdasági gondolkodás fősodrába. Másrészt a 2008-as pénzügyi válság hatására a közgazdaságtan, illetve a gazdaságpolitika mértékadó művelői a válság utáni helyzet kezelésére koncentrálták és koncentrálják ma is erőiket, így a térgazdaságtani, illetve regionális tudományi összefüggések háttérbe szorultak, illetve új megközelítést kaptak (pl. új következtetés, hogy a szegényebb régiók kitétsége jóval kisebb volt, mint a centrumtérségé). A tértudományok eredményei iránt tapasztalható érdeklődés csökkenésének tehát tudományos, oktatási, gazdaságpolitikai oka is lehet.

A Lengyel Imre, Nemes Nagy József, Rechnitzer János és Varga Attila által jegyzett vitairat két témakör – „helyünk a hazai és nemzetközi tudományos kapcsolattrendszerben” és „a főbb kutatási tématerületek néhány jellemzője” – köré csoportosította főbb megállapításait. Ehhez kapcsolódva és a terjedelmi korlátokhoz igazodva, három pontban foglalom össze gondolataimat.

(1) *Az elméleti kérdések újragondolása.* Aligha vitatható: a makrogazdaságtan művelői új kihívások előtt állnak, amelyek alapvető kérdése, hogy a neoklasszikus közgazdaságtant leváltó új közösségi gazdaságtan milyen új paradigmákra építkezzen (lásd a *London School of Economics* tanárainak és diákjainak elhíresült 33 pontját, amelyben a közgazdaságtan neoklasszikus megközelítését, illetve kritika nélküli oktatását bírálják). Evvel összhangban az is megfontolás tárgya, hogy a regionális közgazdaságtan neoklasszikus, többségében lineáris, a Rostow-i „határtalan” növekedés szemléletű modelljei helyett milyen fenntartható közösségi fejlődési modellekre van szükség. Ennek során érdemes újragondolni többek között az általános és térbeli egyensúlyelmélettel kapcsolatos ismereteket, válaszokat kell keresni a fiskális és a monetáris lazítás területi gazdasági fejlődésre, inflációra, beruházási és megtakarítási hajlandóságra gyakorolt hatásaira.

(2) *Horizontális szemléletű ismeretátadás.* A regionalista képzés a bolognai rendszerű közgazdászképzésnek nyertese, de vesztese is egyben. A szakok közötti verseny már az alapszakra való jelentkezésnél indul, majd a hallgatók döntő többsége az adott szak mesterkurzusán folytatja tanulmányait. Regionális alapszak hiányában ez eleve hátrányt jelentett, ami csak úgy oldható fel, ha már az alapszakos hallgatók kötelező tárgyai között szerepel a „térgazdaságtan” című tárgy. Ehhez a szakok, illetve a szakvezetők közötti (jelenleginél jobb) együttműködésre van szükség.

Jelentősen visszaesett a másoddiplomát adó képzéseink iránti igény is, amelynek egyértelműen munkaerőpiaci okai vannak (a végzettek elhelyezkedési

lehetőségei többek között a regionális ügynökségek „de facto” felszámolásával megszűntek). Holott a tértudományi szemlélet iránti igény változatlan, amit jelez, hogy a doktori képzésben egyre többen készítenek regionális gazdaságtan tématerülethez kapcsolódó disszertációt. Ezt igazolja többek között, hogy a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara Doktori Iskolája keretében regionális tudományi alprogram indult.

(3) *Gazdaságpolitikai szerepvállalás.* A területi politika centralizációjával egyidejűleg érezhetően csökkent a szakmai vélemények iránti igény a szakpolitikai kérdésekben. Érdemes lenne megfontolni a *Magyar Regionális Tudományi Társaság* átalakítását kamarává. Az utóbbi szervezeti, jogi formának a nemzetközi gyakorlat szerint is nagyobb a véleményformáló, érdekképviselői súlya, közhatalmi jogosítványokat szerezhet magának, azaz lehetősége van arra, hogy az állam egyes közfeladatok ellátását delegálja számára (ennek megfelelően jogállását törvény határozza meg).

Összefoglalóan elmondható, hogy a tértudományok elfogadottságáért, eredményeiért a téma iránt elkötelezett korábbi generációk megdolgoztak, sokat tettek. A helyükre lépő generációk akkor járnak el helyesen, ha ismerik az ide vezető utakat, illetve a buktatókat, de a jövőben nem a hagyományos úton akarnak haladni, hanem az elődök szorgalmával és kitartásával keresik az innovatív megoldásokat, kapcsolatokat és összefüggéseket.

Gondolatok a magyar regionális tudomány margóján

Thoughts on the margin of Hungarian regional science

FÁBIÁN ATTILA

FÁBIÁN Attila: egyetemi tanár, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet; 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.; fabian.attila@uni-sopron.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2052-1607>

KULCSSZAVAK: hozzászólás; regionális tudomány; jövőkép; oktatás

Attila FÁBIÁN: professor, Institute for International and Regional Economics, Alexandre Lamfalussy Faculty of Economics, University of Sopron; Erzsébet u. 9., H-9400 Sopron, Hungary; fabian.attila@uni-sopron.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2052-1607>

KEYWORDS: comments; regional studies; visions; education

Hozzászólásomat a Soproni Regionális Tudományi Műhely tagjainak nevében és kollégáim véleményét kikérve állítottam össze. A Műhely tagjai: Tóth Balázs István intézetigazgató egyetemi docens, a műhely vezetője, Kulcsár László professor emeritus, Fábíán Attila egyetemi tanár, Pappné Vancsó Judit egyetemi docens, Jankó Ferenc egyetemi docens, Bazsóné Bertalan Laura egyetemi adjunktus, Hegedűs Judit doktorandusz, Tóth Tímea doktorandusz.

A regionális tudomány jövőjéről

Fontos kérdés, hogy a regionális tudomány miként tudja önmagát elhelyezni és láttatni a megváltozott akadémiai környezetben, másrészt pedig, hogy a felsőoktatásban mi módon tudja jelentőségét megerősíteni. Hangsúlyoznunk kell integráló szerepét (a gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai, szociológiai, kulturális antropológiai, történelemtudományi, közgazdaságtani vonatkozásában), másrészt rá kell mutatnunk a specializációban rejlő lehetőségeire. Ez utóbbi alatt azt értem, hogy számos tudományterülettel kialakítható vagy elmélyíthető az interdiszciplináris kooperáció, beépíthetők a területi kérdések és vizsgálati módszertan például az üzleti fejlesztések, intelligens helyi hálózatok, életminőség és biztonság, ingatlanfejlesztés, marketing, geopolitika, turizmus stb. kutatásába.

Általában erősödik az igény az endogén eredetű regionális növekedési teljesítmény mérésére és modellezésére, melyben megerősödik a kultúra, a kreativitás, az egészségügy, a szociális ellátás, a környezeti hatások vizsgálata, bele-

értve a városok fenntarthatóságát is. Mindeközben a fizikai és virtuális világ viszonyrendszere, a gazdasági és társadalmi versenyképesség új dimenziói markánsan átalakítják majd az önkormányzatok irányítási szerepét, jelentőségét és összetettségét. A lokális gazdaság versenyképességének egyik fontos építőköve lesz a helyi önkormányzat versenyképessége, kreativitása és dinamizmusa.

A térségi folyamatok jelentősége a világban általában is erőteljesen növekszik. Nincs olyan fontos kérdés, probléma, amelynek esetében mellőzhető lenne a területi folyamatok megértése, a regionális szemlélet, akár tudományos, akár kormányzati megközelítésről van szó. A hagyományos térbeli hálózatok az immateriális, kognitív tudáshálózatok irányába mozdulnak el, a mentális térképek újrarajzolásának igényével. A térbeli folyamatok átalakuló dinamikája, a gyors és lassú jelenségek kiszámíthatatlan váltakozása átalakítja az ellenállóképesség társadalmi és gazdasági elméletét, az evolúciós földrajzot és felerősíti az egymással összekapcsolódó mikro-, mezo- és makroszintek megismerésének igényét a térstatisztika és az ökonometria jelentőségének megerősödésével.

Egy másik aspektusból tekintve tudományterületünk helyzetére, zavart okoz az, hogy a regionális tudomány nem tudja teljes mértékben magába integrálni a vidéki térségi kutatásokat és a *vidékfejlesztést*. Ma már nincs mértékadó, nemzetközileg elismert irányzat, amely a mezőgazdasághoz kötné a vidékfejlesztést. Tudományos szempontból semmi nem indokolja a vidékfejlesztés és a mezőgazdaság ilyen mélységű összekapcsolását. „Magyarországon az előzetes adatok szerint a mezőgazdaság 3,6%-kal járult hozzá a bruttó hazai termék (GDP) termeléséhez 2018-ban. A bruttó hozzáadott értékéből 4,3%-ot adott az agrárium, a beruházásokban 4,1, a foglalkoztatásban 4,8% volt az aránya” (KSH 2019: 3.). Mégis mi indokolja akkor ezt a kapcsolatot? Csakis az érdekérvényesítésről lehet szó, mert az EU-ban a mezőgazdasági lobbisikeresen törekszik a vidékfejlesztési és környezetvédelmi források ellenőrzésére. A mezőgazdaság ma már nem a vidéki területek leglényegesebb gazdasági szektora, legfeljebb a megművelt területek nagyságát illetően. Ugyanakkor a vidéki társadalom és gazdaság, a kisvárosok jelentőségének felértékelődésével együtt, inkább illeszthető a regionális tudomány komplex vizsgálati területéhez.

A regionális tudomány az *egyenlőtlenségek*, egyben a regionális versenyképesség, a lokalitás tudománya is, amely magában foglalja a települési, gazdasági, társadalmi, kulturális egyenlőtlenségeket, amelyek eredete a történelemben gyökerezik. A *Területi Statisztikában*, a *Tér és Társadalomban* publikált tanulmányok sora meggyőzően támasztja alá, hogy a regionális egyenlőtlenségek meglehetősen stabilitással bírnak. Mi ennek az oka? A regionális tudomány válaszolhat erre, ha nézőpontját tovább tagítja a kapcsolódó tudományágak felé.

Az egyenlőtlenségek a városok és a falvak között egyaránt megtalálhatók, mindkettőnek regionálisan értelmezhető okai vannak. Ez az egyenlőtlenség alig változott az elmúlt 100–200 évben, keletkezésüket pedig korábbra datálhatjuk. A térbeli ökonometriai elemzés és szimuláció felhasználásával a regionális egyen-

lőtlenségek vizsgálata kiterjedhet az agglomeráció versus eloszlás, hatékonyság, valamint a regionális gazdasági növekedés és a régiók közötti egyenlőtlenségek közötti kapcsolat értékelésére, továbbá az infrastruktúráberuházások hatásainak és hatékonyságának elemzésére eltérő társadalmi és gazdasági szerkezetű térségekben.

A regionális tudományban a város központi helyet kap (ezt Szirmai Viktória kutatásai jól mutatják), de nem egyértelmű a városok s térségeik összefüggésrendszere, ezért ezt a kérdést kiemelten kellene kezelni. A várost és vidékét nem hierarchikus szemlélettel kell megközelítenünk, hanem horizontálisan, azaz a partneri viszonyok és a kooperáció lehetőségei mentén. Ez nagyon nehéz feladat, de a jövőbeni kutatási témákat is eszerint lehetne kialakítani.

Fontos lenne továbbá a 2021-es népszámlást jobb területi bontású adatok gyűjtésére is felhasználni, e vonatkozásban érdemes lenne együttműködnünk a Központi Statisztikai Hivatallal, és élhetnénk előzetes módszertani és adatgyűjtési ajánlásokkal is.

A tudományos közösség jövőképe

A *Regionális Tudományi Bizottság* (RTB) és a *Magyar Regionális Tudományi Társaság* (MRTT) együttesen és egyedülként képviseli a regionális tudományt Magyarországon. Mivel tudományterületünk az integrációt állítja középpontba, nagy centripetális erőnk maradt eddig kihasználatlanul. Kérdés, hogy a jelenlegi, régiók szerinti tagozódás megfelelő-e. A társtudományok egyes régiókban nem játszanak számottevő szerepet, ezért lehet, hogy a jövőbeni konferenciákat, workshopokat nem régiók szerint, hanem tudományközi módon kellene szervezni. A határokon túlmutató témákat pedig képviselni kell az egyéb tudományos és politikai intézmények körében is. Ha a társaság felvállalja ezt az integráló szerepet, másként tárgyalhat a politika irányítóival és másként léphet fel a környező országokban is. A magyar regionális tudomány pályája az MRTT tagságának összetétele által is irányt vált. A fiatal kutatók előretörése (lásd az MRTT új elnökségének összetételét) új utakat tör és új kutatási témákat mutat fel.

Az oktatásról

Az írásban felsorolt egyetemi képzéseken a csökkenő hallgatói létszám szoros összefüggésben lehet azzal, hogy a regionális tudomány iránt érdeklődők, főként azok, akik a *gyakorlatban* szeretnék tettekre váltani a megszerzett tudásukat, és *nem kutatóként* kívánnak dolgozni, nem látnak reális esélyt a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre. Vajon hol tud ma elhelyezkedni egy területfejlesztő geográfus, vagy egy regionális gazdaságtan szakirányon végzett hallgató? A beiskolázásnál

megkapják-e a leendő hallgatók az erre vonatkozó információkat? Egy középiskolás diáknak, illetve alapképzésben résztvevő hallgatónak csak homályos elképzelései vannak arról, mit takar egy-egy nehezebben értelmezhető nevű szak, szakirány. Az egy-egy szakirányra történő beiskolázás sikeressége nyilván függ a toborzás minőségétől is. Ezzel párhuzamosan tapasztalhatjuk, hogy a *turizmus* nem csupán egyre komolyabb bevételtermelő tényező, hanem észrevehetően új diszciplínaként a felsőoktatásban is megjelenik, helyet követelve magának – *minek a rovására?*

A geográfusképzés felől nézve is kételkedhetünk az utánpótlás biztosításában (egyelőre minőségét, később nyilván volumenét tekintve is), hiszen a földrajztudomány egyre inkább marginalizálódik, és az alapoknál szenved a legnagyobb veszteséget: az egyébként is minimálisra szabott összes óraszám mellett, a gimnáziumok kivételével, gyakorlatilag kikerült a középfokú oktatásból. (Kivéve a turizmus-vendéglátás területén.) Mivel a földtudományokhoz kapcsolódó betölthető állások szintén csekély jövedelemmel biztatnak, ezen a tudományos mezsgyén sem várható a fiatalok tolongása. Néhány egyetem minden szinten el tudja látni a regionális tudomány általános oktatását (Szeged, Pécs, Miskolc és Győr), ahol még vannak hagyományai tudományterületünknek (ilyen Gödöllő, Sopron, Budapest), ott a regionális oktatás specializációjára van szükség. Például a turizmuson belül vizsgálhatók az üzleti kapcsolatok térbeliségének kérdései (regionális gazdaságfejlesztés, városökonómia), továbbá el lehet indulni a marketing regionális kérdései, a geopolitika, vagy az ingatlanfejlesztés kutatása felé. Ez növelné a hallgatók jövőbeli elhelyezkedési lehetőségeit. Nagy szükség lenne Lengyel Imre és Rechnitzer János „*Regionális gazdaságtan*” című alapmunkájának megújítására is, hiszen az elmúlt tizenöt év egyik igazodási pontja volt. A doktori iskoláknak és programoknak pedig témameghirdetéseikkel szükséges nyitniuk az üzleti világ szereplői felé, hiszen később ők lesznek azok, akik a jövőbeni kutatási kérdések jelentős részét megfogalmazhatják számunkra. *A regionális tudomány a nyitottság, a kooperáció és integráció tudománya lehet, hagyományos értékeinek sérülése nélkül.*

A kéziratról

Négy iskolateremtő és meghatározó egyéniség a regionális tudomány körületekintő keresztszövetét adta közre írásában. Egyszerre olvashatunk tudományterületünk több évtizedes ívéről és a szerzők saját hozzájárulásáról ehhez a nagyon sokszínű folyamathoz. Tudományos centrumok, egyetemi képzések, nemzetközi kapcsolatok épülése és fejlődése követhető nyomon a tanulmányban. Hol a helyünk? Lesz-e utánpótlás, lesz-e, aki továbbmegy a hagyományos utakon és új felfedezésekre indul? Az 1990 előtti első generáció megeremtette a stabilitás lehetőségét az MTA-n belüli pozíció megerősítésével, a nemzetközi ismertség és elismertség, a tudományos kutatás és a megfelelő tartalmú oktatás létrehozásá-

val. Szomorúan néztük végig szakterületünk mellőzését, a sokrétű egyetemi képzés és a tudományos önállóság összezsugorodását. Merre tovább? Mennyire merjünk optimisták maradni? A szerzők a múlt és a jelen személetes áttekintése után a jövőkép és javaslatok fejezetét inkább újabb vitaindítóul szánták nekünk és tanítványaiknak.

A tudományos eredmények közreadása kapcsán a szerzők említést tesznek a Kárpát-medence régiói sorozatról, amely még nem teljesen befejezett történet, hiszen hiányzik Észak-Magyarország és elegáns lehetne egy, a sorozat teljes időtartamát átölelő összefoglaló kötet megjelentetése is, amely egyben „tanúfát” állíthatna a korszak regionalistáinak. A kapcsolatrendszer blokkban nem esik szó a *Central European Conference in Regional Studies* (CERS) jelentőségéről, bár igaz, ez inkább MRTT-hez köthető nemzetközi együttműködés, mintsem RTB-s történet, bár a két szervezet között – jól tudjuk – kellően nagy az átfedés.

A szerzők fontosnak tartják a regionális tudományi fórumok biztosítását, de az sehol nem jelenik meg, hogy a még működőket (pl. Regionális Tudományi Esték, a dél-alföldi tagozat kezdeményezése) hogyan kellene támogatni, segíteni. A több mint tíz évet megélt (két tanulmánykötettel prezentált) Területfejlesztési Szabadegyetemre mint jó példára sem utalnak az anyagban. Persze itt is el lehet mondani, hogy ezekben az ügyekben is szorosabb kapcsolódás van az MRTT-hez, mint az RTB-hez. Úgy gondoljuk, hogy az RTB-nek nem csak az albizottságaiban kell erősítenie a fórumokat. Az Építőkockák városfejlesztési vetélkedő rotációs rendszerét felvetettük a legutóbbi MRTT elnökségi ülésen, de sajnos különösebb reakció nem érkezett rá. Úgy véljük, hogy például ez a kezdeményezés erősíthetné az oktató- és kutatóhelyek közötti kooperációt. A bizonytalan helyzet mindig lehetőséget ad az új irányok és stratégia kijelölésére. A közlemény töredezett kísérletet tesz a jövőpályák indulókészletének meghatározására.

Összefoglalva

Évek óta keressük az utat. A *Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete* (KRTK RKI) társadalmi és üzleti kutatásokban vállalt szerepe bővíthető lenne. Ugyanakkor a kutatóhálózat a megváltozott akadémiai és külső piaci feltételek miatt egyre inkább befelé fordulóvá vált, lelassult. Gyengült a kutatóhelyek közötti kooperáció, nem látni több kutatóhelyet is érintő, átfogó témák megjelenését. Jellemzően a nagy egyetemi központokban működő kutatóhelyek, doktori iskolák, egyetemi képzések alkotnak egységet. A felnövekvő generációk pedig az álláshelyek előre látható hiányában elfordulnak egyetemi képzéseinktől. Megélhetési gondokkal küzdő pályakezdő kutató pedig egyre kevesebb fiatal szeretne lenni, legyen bármilyen tehetséges is. Ezért is fontos a már kutatóként dolgozó fiatalok megőrzése és kiemelt támogatása. Megoldás lehet az interdiszciplinaritás és az erősebb nyitás az üzleti világ felé, a tudományközi in-

tegráló szerep felvállalása, a képző- és kutatóhelyek együttműködésének erősítése valamint tudománymarketing és a kommunikáció élénkítése.

Végezetül: bízunk a tanítványainkban, bízunk a tanítványainkra az új és vonzó kutatási témák, az új kutatóhálózati stratégia és az ezekhez illeszkedő oktatásfejlesztési stratégia megalkotását. Lux Gábor, Lengyel Balázs, Szabó Pál, Tóth Balázs István, Lukovics Miklós, Péntes János, Vas Zsófia, Lipták Katalin, Elekes Zoltán, Rácz Szilárd és még sok-sok fiatal tehetség aktivitása, együttműködése, új doktori témák meghirdetése jelentheti társaságunk és a magyar regionális tudomány továbblépését. Akár az általam felsorolt fiatal kutatók, akár mások irányításával, bevonásával gyűjtsék maguk köré más tudományterületek fiatal kutatóit és tárják fel saját földrajzi terük jelenlegi és jövőbeli problematikáját, alkossák meg tudományterületünk és az RKI új stratégiáját. Hallgassuk meg őket, ifjú regionalistákat és nem regionalistákat, vitassuk meg közösen gondolataikat a 2020-as MRTT vándorgyűlésen!

Irodalom

Központi Statisztikai Hivatal (2019): *A mezőgazdaság szerepe a nemzetgazdaságban, 2018*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

A vidékfejlesztés helye a regionális tudományban

The position of rural development in the regional science

KÁPOSZTA JÓZSEF

KÁPOSZTA József: egyetemi professzor, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar; 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.; kaposzta.jozsef@gtk.szie.hu; <https://orcid.org/0000-0002-1239-8541>

KULCSSZAVAK: vidék; regionális tudomány; globalizáció; helyi erőforrásokra épülő fejlesztés

József KÁPOSZTA: full professor, Faculty of Economics and Social Sciences, Szent István University; Páter Károly u.1., H-2100 Gödöllő, Hungary; kaposzta.jozsef@gtk.szie.hu; <https://orcid.org/0000-0002-1239-8541>

KEYWORDS: rural areas; regional science; globalisation; place-based development

A rendszerváltás óta jelentősen megváltoztak a gazdaság és a társadalom alapvető struktúrái, folyamatai. A változások által érintett vidéki térségek és települések, az ott élő lakosok is új helyzetbe kerültek, és az ehhez való alkalmazkodás kényszere vagy kihívása további speciális problémákat, feszültségeket, egyben persze új lehetőségeket is teremtett. Az alapvető változások egyik leglényegesebb eleme a vidék fogalmának átalakulása, a vidék új szerepeinek megjelenése. Napjainkra a vidék már nem egyszerűen az élelmiszeralapanyag-ellátás színhelye, hanem újabb feladatok, funkciók ellátásáért felelős területté vált. Ezzel egy időben a hazai regionális tudomány a térbeli folyamatok elemzése révén önálló társadalomtudományi diszciplínává vált. Szerves fejlődése során több tértudományi területet is magához vonzott, a centrum- és perifériakutatások, a határmentiség problémakörének vizsgálata, a területi társadalmi elemzések mellett a város- és a vidékgazdasági kutatások is a regionális tudomány részeivé váltak. Ennek következtében az elmúlt évtizedek alatt a vidék- és területfejlesztés, a vidékgazdaság és a vidékpolitika oktatása, kutatása is a térbeliséggel foglalkozó tudományterületek meghatározó elemévé vált. Enyedi György szerint a vidékfejlesztés legfőbb célja a (primer, szekunder, terciér) gazdasági ágazatok közötti szoros vállalkozói integráció elősegítése, és az adott vidéki térben megvalósítandó fejlesztések egymásra épülése mellett a civil és önkormányzati szektor együttműködésére épülő és a jövőjüket formálni tudó, tevékeny, életképes vidéki társadalom kialakítása (Enyedi 1975).

A hazai tértudományi szakirodalom meghatározó definíciói szerint ma már a mezőgazdasági termelés fejlesztése mellett a vidékfejlesztés részének tekintjük

mindazon gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai tényezők fejlesztését is, amelyek adott földrajzi terület gazdasági és társadalmi viszonyainak javítása mellett, az ott élők életminőségének javításán keresztül az egész nemzetgazdaság fejlődését szolgálják úgy, hogy egyidejűleg fenntartható módon megőrzik a táj természeti erőforrásait, a helyi kulturális örökséget (Buday-Sántha 2001). Mindezen összefüggések is jól mutatják, hogy a vidékfejlesztés mára már olyan összetársadalmi fejlesztések összefoglaló definíciójává vált, ami a vidéken élők jóllétének biztosítását, annak fejlődését tűzte zászlójára.

Napjainkban a globalizáció meghatározó szerepet játszik a vidékfejlesztés stratégiáinak változásában és a vidéki térségek átalakulásában, egyszerre jelentve lehetőségeket és fenyegetést. Egyrészt új lehetőségeket kínál a helyi vállalkozóknak új piacok megteremtésével, lehetővé teszi egyedi helyi termékek és szolgáltatások piacra jutását, áthidalva az izoláció vagy a távolságok korlátait (pl. interneten keresztüli forgalmazás). Sok esetben a korábbi tömegtermelésből kimaradt rurális területek – amennyiben fejlett infrastruktúrával és iskolázott lakossággal rendelkeznek – könnyebben fogadják be az új gazdasági szerkezeteket, mint a nehezen átképezhető munkaerővel rendelkező hagyományos iparvidékek (Ritter 2008). Másrészt a globalizáció a versenyhelyzetet is növeli, mivel a nemzetközi konkurencia betör a lokális piacokra. Ezzel meggyengülnek vagy eltűnnek a földrajzi, törvényi, identitásalapú közösségi határok, melyek eddig védték a vidéki területek termékeit, helyi iparát és kulturális tradícióit. Ennek kapcsán lényeges kiemelni, hogy a szakirodalomban a globalizáció – legtöbb esetben negatívan értelmezett – társadalmi hatásai különösen a vidéki területeket érintik. Fontos látnunk azonban a globalizációhoz kapcsolódó lokalizációt, amely a helyi értékek és a belső erőforrások szerepét helyezi előtérbe, és így a vidéki területek felértékelődéséhez, a lehetőségek kiszélesedéséhez vezet (Káposzta, Tóth 2013).

Az már az átalakuló nemzeti vagy nemzetközi gazdasághoz – kisebb vagy nagyobb mértékben, de többnyire – kötődő térségek tőkevonzó képességén múlik, hogy globalizáció vagy a lokalizáció hatása válik-e erősebbé. A vidéki funkciók változásának kutatói között egyetértés mutatkozik abban, hogy a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képest általános lemaradás, leszakadás jellemzi. A változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság mint a vidéki gazdaság korábbi (elsősorban foglalkoztatási szempontból jelentős) gerincének visszaszorulása, valamint az, hogy a globalizálódás következményeként a helyi erőforrásokra építő, lokális fejlesztések kerültek előtérbe. Az endogenitás ugyanis (miközben a vidéki térségek gazdasági és társadalmi fejlesztése nem tekinthet el a globalizáció kihívásaitól, amennyiben az adott térség versenyképességét akarja javítani), a helyi adottságokra alapozott társadalmi és gazdasági válaszok megfogalmazását segíti. A világgazdaság globális folyamatainak hatására – elsősorban a fejlettebb piacgazdasággal rendelkező országokban – világosan körvonalazódnak a vidék szerepének és funkcióinak változásai. Ezen változások (pl. a vidék elnéptelenedése, illetve egyes területek újranépesedése, az ingázás és a

társadalmi mozgások, a növekvő rekreációs és tájfenntartási, környezetvédelmi igény, a gazdaság újszerű térbeli szerveződése) Európa nyugati országában már az 1970-es években jelentkeztek és felhívták a figyelmet egy következetes vidékfejlesztés szükségességére. Mindezen tényezők hatására a térhasználat új módjai fedezhetők fel, erősödik a szolgáltatások, az ipar és a technológia terjedése és mindeközben a vidéki területek egyre inkább differenciálódnak. Az európai vidéki térben új szereplők jelennek meg, akik különféle társadalmi alrendszerekből és gazdasági területekről érkeznek, és vidéki jelenlétük, működésük is jelentősen különbözik. Ennek következtében mintegy újratermelődik az a társadalmi heterogenitás, ami a vidéki tereket a mezőgazdasági modernizáció előtt jellemezte.

Európa fejlettebb országában a fentebb vázolt átalakulás már többé-kevésbé lezajlott, Közép-Kelet-Európa országában, így hazánkban még nem zárult le, noha a folyamat itt sem napjainkban kezdődött. A hagyományos vidéki gazdaság és társadalom felbomlásának mértékét és intenzitását a falu, a mezőgazdaság és a parasztság kategóriáinak egymástól való eltávolodásával jellemezhetjük. A nem agrárfoglalkozásúak arányának növekedésével megindult a zárt, hagyományos agrártársadalom bomlása: a korábban a tulajdonviszonyok által ugyan tagolt, de egymást kiegészítő elemekből álló, egységes rendszert alkotó falusi közösségek differenciálódtak, illetve a településeken belül egymástól egyre inkább elkülönülő foglalkozási, társadalmi csoportok alakultak ki (Ritter 2008; Káposzta, Nagy 2013).

A változásokkal párhuzamosan a fejlett országokban újraértelmezik a vidékpolitikát. A vidéki területek fejlesztését célzó megközelítésekben a szektorális politikát a területi elvű és a vidéki térségek egészét érintő politikák váltják föl, miközben a vidékfejlesztés gazdasági dimenziói bővülnek. Életképes gazdasági bázis nélkül nem beszélhetünk életképes vidékről, enélkül a vidék funkciói (tájfenntartás, környezetvédelem, vidéki örökség megőrzése stb.) is jelentősen sérülnek.

A röviden bemutatott strukturális változások előtérbe helyezték a korunk vidékgazdaságához kapcsolódó felsőoktatás ki- és átalakítását, hiszen az innovatív, globalizált és automatizált gazdasági folyamatokat kell a hagyomány és a környezeti fenntarthatóság rendszerébe helyezni (Káposzta, Nagy 2013; Káposzta, Tóth 2013). A hazai agrárfelsőoktatás szakértői – a gazdasági agrármérnök öt éves osztatlan képzésének tapasztalataira alapozva – 2005-ben megalapították a gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnök alapképzési és a rá épülő vidékfejlesztési agrármérnök mesterképzési szakot. Az újonnan megalapított szakok elsődleges szempontként kezelték az Enyedi György és Buday-Sántha Attila által körvonalázott vidékgazdasági összefüggésrendszert, és helyezték el a képzést a térgazdaságtanhoz kapcsolódó tudományos térben. Országosan ezen agrárképzési szakok voltak azok, melyek a vidékfejlesztés oldaláról közelítve, a képzések rendszerébe helyezték a regionális gazdaságtanhoz, a területi tervezéshez és az integrált területfejlesztéshez kapcsolódó diszciplínák oktatását, kutatását.

A vidékfejlesztési alap- és mesterképzési szakok első átfogóbb átalakítása 2016-ban történt meg, amikor – a képzés tízéves tapasztalatait is figyelembe

véve – a kimeneti követelmények módosítása mellett az alapképzési szak elnevezése is módosult (vidékfejlesztési agrármérnök lett). A képzések tanterveiben az átalakítások után továbbra is meghatározó részt képviselnek a tértudományhoz kapcsolódó gazdasági és társadalmi ismeretkörök. (Nyilván sokat lehetne arról értekezni, vajon a névváltozás okozott-e változást a képzés piaci megítélésében, illetve hogy a térgazdaság működéséhez kapcsolódó gazdasági, társadalmi ismeretkörök mennyire illeszkednek egy agrármérnöki képzés rendszerébe, de az jól érzékelhető, hogy az idegen nyelvű és a külföldi képzésekben a vidékfejlesztési diszciplínák iránt növekvő érdeklődés bontakozott ki.) Mindezen bővülés mellett – sajnálatos módon – a hazai felsőfokú vidékfejlesztési oktatásban egyre kevesebb a hallgatók száma. Az elmúlt években 30-40 százalékkal csökkent a felvételizők száma, részben azért, mert átalakult a multinacionális cégek munkaerőigénye. A vidékfejlesztés, nemzetgazdasági szerepe ellenére, nem vonzó a középiskolákban tanuló „Z” generáció számára, miközben a munkaerőpiacnak, a vidéknek is szüksége lenne olyan szakemberekre, akik a vidékgazdaság működését, fejlesztését értik és egyben a vidéki emberek gazdasági, társadalmi jólétének fejlesztését tekintik elsődleges céljuknak.

Mindezek alapján felmerül a kérdés: milyen legyen az a képzés, amely képes felkészíteni a felsőoktatási intézmények hallgatóit a vázolt vidékfejlesztési, vidékgazdasági feladatokra? Milyen irányban kellene változtatni a vidékfejlesztési képzéseken ahhoz, hogy előtérbe kerüljön az a tény, miszerint a vidéki térségekben nem csak agrárszakemberek dolgoznak? Az „okos” vidéki térségek kialakításában az ipar, a szolgáltatások felsőfokú végzettségű szakembereinek is fontos szerepük van. A kérdést ezért általánosabban kell megfogalmaznunk: milyen felsőoktatási képzési rendszerrel leszünk képesek megfelelni a jövő társadalmi, gazdasági, innovációs és térbeli kihívásainak a vidékgazdaságban? Bármilyen választ is adunk, oktatás és tanulás nélkül esélyünk sincs a periférikus helyzet, a vidék leszakadásának mérséklésére. Fontosnak érzem a téma rendszerszemléletű elemzését annak érdekében, hogy a regionális tudományok egyre szélesebb körben bekerülhessenek és elfogadottabbak legyenek a hazai és nemzetközi tudományos világ meghatározó szinterein.

Irodalom

- Buday-Sántha A. (2001): *Agrárpolitika-vidékpolitika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Enyedí Gy. (1975): A magyar falu átalakulása. *Földrajzi Értesítő*, 2., 109-124.
- Káposzta J., Nagy H. (2013): Vidékfejlesztés és a környezetipar kapcsolatrendszere az endogén fejlődésben. *Journal of Central European Green Innovation*, 1., 71-82.
- Káposzta J., Tóth T. (2013): *Regionális és vidékfejlesztési ismeretek*. Debreceni Tudományegyetem, Digitális Tankönyvtár, Debrecen
- Ritter K. (2008): *Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek*. PhD disszertáció, Szent István Egyetem, GSZDI, Gödöllő

Generációváltás és nemzetközi teljesítmény a hazai regionális tudományban

Generational change and international performance in Hungarian regional science

LENGYEL BALÁZS

LENGYEL Balázs: vezető kutató, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Agglomeráció és Társadalmi Kapcsolathálózatok Lendület Kutatócsoport; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; lengyel.balazs@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5196-5599>

KULCSSZAVAK: fiatal regionalisták; doktori képzés; nemzetközi publikáció

Balázs LENGYEL: Head, Agglomeration and Social Networks Lendület Research Group, Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u. 4., H-1097 Budapest, Hungary; lengyel.balazs@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5196-5599>

KEYWORDS: young regional scientists; doctoral schools; international publication

Hozzászólásomban „A hazai regionális tudományról: eredmények és kihívások” című vitairatban megfogalmazott kihívásokra kívánok reagálni. A generációváltás problémaköréből kiindulva, közvetlenül a nemzetközi kutatási élvonaltól való elmaradás kérdéseire kapcsolódnék.

A tudományos kutatással szembeni hazai elvárások jelentősen megváltoztak az elmúlt évtizedekben. A tudományos közösség egyre inkább az alapkutatói eredmények nemzetközi megjelenését díjazza, ami a kutatási pályázatok elbírálásában és sikerességében is tükröződik. A regionális tudomány fiatal generációjának elsősorban ezeknek az új elvárásoknak kell megfelelnie. Meggyőződésem szerint a nemzetközi szinten mérhető teljesítmény mint elvárás alapvetően meghatározza a regionális tudomány új generációjának karrierjét, és ezen keresztül a közösségünk jövőjét. Ezért elengedhetetlen, hogy jobban ösztönözzük és segítsük a fiatalokat a nemzetközi teljesítmény elérésében.

Mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy a kiszámítható kutatói és oktatói életpálya, a magas képzettséget megillető bérezés elengedhetetlen ahhoz, hogy tehetséges fiataljaink a pályán maradjanak és a hazai regionális tudományt erősítsék. A kutatói és oktatói bérek problémája szétfeszítené a hozzászólás kereteit, ugyanakkor nem mehetünk el azon probléma mellett, hogy a nemzetközi teljesítményt elérő, elsősorban elemzői készségekkel bíró fiatalok megugró fizetésre számíthatnak akár a hazai vállalati szektorban, akár a külföldi tudományos munkatársi állásokban. El kell érniük, hogy a nemzetközi cikkeket

publikáló kutatók és oktatók nemzetközi szinten is versenyképes fizetést kapjanak itthon.

A nemzetközi teljesítmény növelése érdekében a tudományos karriert célzó fiataloknak már a doktori képzés alatt meg kell tanulniuk, hogy miként kell az elismert nemzetközi folyóiratokban publikálni, vagy ehhez mérhető szintű munkát végezni. Ugyanakkor a számos doktori iskolában alkalmazott publikációs pontrendszer, illetve a disszertációhoz kapcsolódó követelmények nem ösztönöznek ilyen teljesítményre. Az alábbi kapcsolódó problémákat látom:

- A doktori.hu és az MTMT adatbázisokon alapuló saját elemzéseim szerint azok a fiatal kutatók lesznek elismertek (a hivatkozások számával mérve) a pályázati életkoruk elérésekor (6-8 évvel a doktori védés után), akik doktori tanulmányaik alatt kevés tanulmányt publikálnak, viszont a védésüket megelőző vagy közvetlenül követő időszakban nagy hatású (sokat hivatkozott) írásaik jelennek meg. Ezért azok a doktorandusz fiatalok, akik a pontrendszernek több kisebb tanulmánnyal felelnek meg, és nem igyekeznek nagyobb hatású, nemzetközi folyóiratok szintjét elérő tanulmányt publikálni, kettős csapdahelyzetbe kerülnek. Egyrészt kicsi az esély arra, hogy pályázati forrásokért versenyezni tudjanak a sok hivatkozással bíró kollégáikkal. Másrészt a későbbi karrierjük során tovább csökken a tanulás lehetősége, így annak valószínűsége is, hogy ki tudjanak ugrani a kutatási pályázatokon.
- A disszertációkkal szemben támasztott általános követelmények, véleményem szerint, túl nagy terhet rónak azokra a doktorjelöltekre, akik nemzetközi folyóiratokban publikálnak. A folyóiratok lektorainak megfelelni általában nehéz, sok időt igénylő folyamat, amelyben mind elméleti, mind módszertani szempontból a világ élvonalához kell alkalmazkodni. A klasszikus könyvszerű disszertáció feladata az ilyen hallgatók esetében nem időszerű, hiszen a hallgatónak bőven elég a feladat, hogy a nemzetközi cikkeket megírja.

Azt gondolom, hogy növelné a fiatal regionális tudományi generáció által írt nemzetközi cikkek számát, ha az ilyen tanulmányokat készítő doktorjelöltek esetében alternatív követelményeket támasztanának a doktori iskolák pontrendszer helyett, illetve ha a hallgatók készíthetnének cikkeket összefűző disszertációt, jellemzően angol nyelven.

Kiemelkedő folyóiratokban publikálni nehéz, különösen az első alkalmakkor. A fiatal kutatók, néhány kivételes tehetségtől eltekintve, ezt akkor tudják teljesíteni, ha tapasztalt kollégával dolgoznak együtt, aki már publikált ilyen helyeken és képes átadni tudását. Úgy gondolom, hogy kihasználhatnánk a hazai regionális tudományi közösség összetartó közegét, és mélyíthetnénk a fiatalok közötti együttműködést. Egyre bővül ugyanis azoknak a fiataloknak a köre, akik publikáltak már kiugró nemzetközi folyóiratokban. Érdemes volna felkérni őket a regionális tudomány intézményei (MRTT, MTA RTB) kereteiben zajló új programon

belül, hogy indítsanak közös kutatásokat a hozzájuk témában közel álló, de más műhelyben dolgozó fiatal kollégákkal.

Úgy vélem, hogy a nemzetközi cikkek számának növeléséhez elengedhetetlen a módszertani ismeretek széles körben való erősítése. A tudományos műhelyek jellemzően specializáltak, ezért több országban is kialakult gyakorlat, hogy a PhD-hallgatók a doktori iskolák közös rendezésű nyári egyetemeken jutnak magas szintű ismeretekhez. Érdekes volna olyan új nyári egyetemet kezdeményezni, ahol a hazai és környező országokból érkező PhD-hallgatók kimondottan a regionális tudományi (kvalitatív és kvantitatív) módszerekre koncentrálnának. Ezek a képzések nemcsak számos kutatást segíthetnének, de erősíthetnék a fiatalok nemzetközi kapcsolatait is.

Új kihívások és kutatási irányok az intézményi bizonytalanság korában

New challenges and research directions at a time of institutional uncertainty

LUX GÁBOR

LUX Gábor: tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; lux.gabor@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0948-3718>

KULCSSZAVAK: regionális tudomány; nemzetközi láthatóság; intézményes bizonytalanság

Gábor LUX: senior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; lux.gabor@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0948-3718>

KEYWORDS: regional science; internationalisation of sciences; institutional uncertainty

A korábbi évekkel ellentétben ma nehéz a magyar regionális tudomány helyzetét kincstári optimizmussal, vagy akár csak cselekvő pesszimizmussal is nézni. A magyar tudományt általában, és a társadalomtudományokat kiemelten kedvezőtlenül érintő változások súlyos működési és fenntarthatósági problémákat generálnak. A személyes és kollektív (intézményi) kiszolgáltatottság és a romboló bizonytalanság hatása konkrét pályaelhagyásokban, részleges vagy teljes kivonulási stratégiákban érhető tetten. Nem csak a kutatói utánpótlást érintő kérdéstről van szó, hiszen kiszámíthatóság, tervezhető és vonzó jövőkép reménye nélkül a középgenerációt képviselő, tapasztalt, forrásszerzésben is jártas kutatók egy része is egyéni túlélési stratégiákat keres. A kutatói pálya gyengülő vonzereje a gyakori vélekedésekkel szemben nem csak a nemzetközi közegben is versenyképes legjobbakra, hanem a hazai tudományos kutatások derékhadát adó középmezőnyre is hatással van.

Ez a problémahalmaz különösen súlyos teher egy olyan külső feltételrendszerben, amelyben a nemzetközi láthatóság növekvő elvárás a kutatókkal és műhelyekkel szemben. Növekvő (bár gyakran irreális, illetve féloldalas mércékkel mérő) elvárások fogalmazódnak meg a külföldi publikációs aktivitással kapcsolatban; egyre fontosabbá válik, hogyan jelenünk meg a nemzetközi közegben. „Ott lenni” előfeltétel az eredmények disszeminációjában, a konzorciumi meghívásokban és a külső források elnyerésében, de az egyéni mobilitásban is. Bár a magyar regionalisták jelen vannak a nemzetközi térben, nem mindegy, hogy mi-

lyen pozícióban: beszállítóként és „saját tereikbe zárva” (csak szűk térbeli keretekre fókuszálva), önálló tudományos termékek előállítóiként, vagy éppen nagy kutatási témák koordinátoraiként és megfogalmazóiként. Ezen a ranglétrán nem könnyű feljebb lépni, és gyakran az elemi külföldi jelenlét (konferenciárészvétel, projektmegbeszélések látogatása) is esetleges, szűkös pályázati kereteken múlik. Ez ráadásul csak a küldő oldala, hiszen kutatókat Magyarországra hozni, vendégkutatókat fogadni még nehezebb feladat, bár ma már szerencsére találunk jó példákat is: a PTE KTK Regionális Innováció- és Vállalkozáskutatási Központjában tartott RIERC szemináriumok, a KRTK Agglomeráció és társadalmi kapcsolathálózatok kutatócsoportja, vagy az idén lezajlott, Sopronban megrendezett CERS (*Central European Conference in Regional Science*) konferencia előadói köre.

Ebben a nehéz és nem túl reményteli feltételrendszerben kell fenntartanunk a magyar regionális tudományt, és ebben támaszkodnunk kell meglévő erősségeinkre. A regionális tudománynak meg kell őriznie nyitottságát, képességét arra, hogy az eltérő diszciplínákból származó külső tudáselemeket integrálva kutassa a hazai és nemzetközi térfolyamatokat, hogy egyszerre legyen képes átfogó (szintetizáló) és fókuszált (mélyfúrászerű) tudományos programok lebonyolítására, és hogy megőrizze szellemi és módszertani sokszínűségét, komplex szemléletét. A társadalmi tér kutatása egy soktényezős, tagolt, kölcsönhatásokban gazdag és elmentmondásokat is rejtő valóság megismerésének folyamata. A regionális tudományt ez élteti és teszi vonzóvá, nem válik javára a diszciplináris szűkkeblűség és a befelé fordulás.

Szükségünk van a folyamatos tartalmi megújulásra. Az elmúlt évtizedek kutatási kereteit gyakran a posztoszocializmus nagy kérdései jelölték ki; nos, harminc évvel később már ez az átmenetinek hitt, generációnyinak bizonyult korszak is részben múlttá vált (Cseh Tamást és Bereményi Gézárt idézve: „Túléltük hát, bár igénybe vett: s most itt vagyunk egy újabb fajta nagy pocsékolásban”). A szocializmus és a posztoszocializmus öröksége része a minket érő hatások szélesebb csoportjának, de nem egyedüli vizsgálati keret, és nem helyes, ha behatárolja a gondolkodásunkat. A regionális fejlődésben az elmúlt évtizedekben új térformáló erők, problémák, kihívások – és új lehetőségek! – jelentek meg. Legyen szó a hálózatok és a digitalizáció alkotta új terekről, térstrukturáló hatásáról, a globális térfolyamatokról, a Budapest és a magyar vidék között húzódó szakadék kinyílásáról és tartóssá válásáról, a vidékies terek útkereséséről vagy a lokalizáció, a helyben gyökerező növekedési potenciál növekvő jelentőségéről – az új kérdések új kutatásokat igényelnek. A kutatások mögött pedig valós társadalmi kérdések, problémák állnak. A regionális tudomány missziója ezért nem korlátozódhat a sláger témák kutatására. Egy téma fontosságát nem csak aktuális hazai vagy nemzetközi divatossága, tudománymetriai mutatókra vagy pályázati pénzekre váltható „árfolyama” határozza meg – hanem valami, ami ennél több. Ez lényeglátást, mérleget, és persze bőséges kutatói kíváncsiságot igényel. Mivel más nem nagyon lesz, ebből kívánhatunk sokat a következő évekre.

Megjegyzések a magyar regionális tudomány aktuális kihívásaihoz

Remarks on the current challenges of Hungarian regional science

RÁCZ SZILÁRD

RÁCZ Szilárd: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; szracz@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

KULCSSZAVAK: regionális tudomány; tudományos stratégia; tudománypolitika

Szilárd RÁCZ: *research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; szracz@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>*

KEYWORDS: *regional science; research strategy; science policy*

Kiindulásképpen szeretném leszögezni, hogy mind az elkészült tanulmányt (Lengyel Imre, Nemes Nagy József, Rechnitzer János, Varga Attila: A hazai regionális tudományról – eredmények és kihívások), mind annak a köztestületi tagokkal közös megvitatását fontos és előremutató kezdeményezésnek tartom. Köszönet illeti azokat, akik a nyíltság és az őszinteség útját választották a magyar regionális tudomány helyzetének, jövőjének átgondolásához. Úgy gondolom, ez az, ami a közösségünk kohézióját hosszú távon szolgálja.

Terjedelmi okokból csak néhány konkrét kihívás, javaslat megfogalmazására reagálnék, amire mások nem térnek ki hozzászólásuk írott verziójában.

A hazai regionális műhelyek „töredezettiségének” alapvetően személyi okai vannak, a kutatások „koordinálatlansága” e tekintetben egy vezéregyéniség, illetve egy kvázi monopolhelyzetű szervezet hiányának tudható be. Ez nem feltétlenül probléma, talán kívánatos is, hiszen lehetőséget ad a decentralizált fejlődésre. Képzültek hivatalos fórumok – ahol minden fontos szereplő az asztalnál ül –, és általánosságban véve a magyar regionális tudományi műhelyek vezetői jó személyes kapcsolatokat ápolnak egymással – vagyis mindenki szóba áll mindenkivel –, ez az örökség, adottság jó alapot ad a közös gondolkodásra és a stratégiai együttműködésre.

A generációváltás, a tudományos utánpótlás esetében az MTA doktora cím „helyzete” alapvető fontosságú. Nagy érdem, hogy a *Regionális Tudományi Bizottságnak* (RTB) önálló doktoráltatási joga van, e jog megőrzése mindannyiunk érdeke. A követelményrendszer tovagyrűző hatásaira érdemes fokozott figyelemmel

lenni. Az egyéni, szervezeti eredményesség mérése (akár korábbi munkák, életművek megítélése), a kutatási pályázatok sikere, a minősítések (PhD, habilitáció, egyetemi tanári) elnyerése függ a publikációkkal kapcsolatos elvárásoktól. Előnyös, hogy a MTA doktori követelmény nem „mozgó célpont”, ha a legfontosabb kritériumok hosszú távon rögzítettek, akkor elérésükre fel lehet készülni, a kutatói életpálya ezen eleme kiszámíthatóbb, tervezhetőbb. Azonban a közeljövőben átgondolandó, vajon indokolt-e, hogy az RTB saját (tehát a bizottság által megválogtatható), a doktori folyamat elindításának támogatásához szükséges minimum-követelményei legyenek a legmagasabbak a IX. Osztályon (az értékelési táblázat szerint az RTB hét pótlólagos „tüzes karikat” állít a pályázók elé).

A regionális tudomány nyitottságának eredménye, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt a tömegbázisa. A diszciplináris és tematikai sokszínűség, a kedvező korstruktúra – sok doktori előtt álló fiatal – csak részben oka annak, hogy az RTB jelenlegi 169 köztestületi tagja és a *Magyar Regionális Tudományi Társaság* (MRTT) 219 aktív tagja között alig 82 fő az átfedés. Ha ehhez hozzávesszük a mintegy 130 regionális PhD-fokozatot szerzett kollégát, akkor láthatjuk a kutatói pálya vonzerejének vagy éppen a regionalista identitás leértékelődését a fiatal posztdoktorok esetén (a három lista közötti átfedés kevesebb, mint 40 fő). Értelmezhetjük azonban ezt a jelenséget úgy is, hogy van még tartalék, perspektíva az RTB-tagok számát tekintve. Most sem áll rosszul a bizottság, a köztestületi tagok számát tekintve az MTA bizottságai között még éppen befér az első harmadba. Természetesen a kevésbé aktív tagok megszólítása is éppúgy fontos teendő, mint a bázis szélesítése. Érdemes a köztestületi körön kívül is gondolkodni, például az MTA területi bizottságaiban folyó testületi munka keretében.

Megfontolandó javaslat az önkéntes kutatásnyilvántartási rendszer létrehozása, megfelelően szervezett információáramlással. Ehhez a publikációk esetében kiváló alapot adhat az RKI-ELEKTRA repozitórium, amely a magyar regionális tudomány elektronikus archívumává fejleszthető. A *Regionális Kutatások Intézete* emellett még számos értékkel bír jelenlegi állapotában is – titkárként kiemelném, hogy biztos háttérrel nyújt az MRTT hatékony működéséhez –, ezért egyetértek azzal és egyúttal köszönöm, hogy a vitaanyag szerzői kiállnak az RKI mellett.

Dicsérendő a záró következtetés, az optimizmusra okot adó, „megfelelő helyre” került érdemes fiatalok. A fiatalabb kutatók hozzászólásai a vitaanyaghoz megerősítették Buday-Sántha Attila professzor mondását: „Mindenkiben rejlik valamilyen tehetség, ezt kell megtalálni és erre koncentrálni.” Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a magyar regionális tudomány missziójának megvalósításához, örökségének ápolásához, a tehetség kibontakozásához elengedhetetlen valamilyen szintű támogató környezet.

TANULMÁNYOK / ARTICLES

Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció Magyarországon

Urban shrinkage and residential segregation in Hungary

KOÓS BÁLINT

KOÓS Bálint: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; koos.balint@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7075-2748>

KULCSSZAVAK: lakóhelyi szegregáció; város; zsugorodás

ABSZTRAKT: A csökkenő népességű városok társadalmi problémáinak fokozódásával sok tanulmány foglalkozik, ám ezek döntően nagyvárosi folyamatokra fókuszálnak, figyelmen kívül hagyva a zsugorodó kis- és középvárosokat. Jelen vizsgálat célja, hogy a KSH 2001 és 2011-es népszámlálás mikroadatainak felhasználásával¹ határozza meg egy kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoport (képzetlen, nem foglalkoztatott aktív korúak) térbeli elkülönülésének mértékét és a változás irányát. Az eredmények azt mutatják, hogy bár a magyar városok esetében nem jelentős a lakóhelyi elkülönülés mértéke, egyetlen évtized alatt mégis számottevő polarizáció ment végbe. A zsugorodó városokra nagyobb szegregáció jellemző, mint a népességüket növelőkre, ám – szemben a külföldi nagyvárosok tapasztalataival – az elkülönülés mértéke jellemzően nem emelkedett a 21. század első évtizedében. A kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportok térbeli elkülönülése Magyarországon nem nagyvárosi probléma, bár ott is jelen van, sokkal inkább a hazai kis- és középvárosok egy most még szűk, ám növekvő csoportját sújtja.

Bálint KOÓS: *research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u. 4., H-1097 Budapest, Hungary; koos.balint@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7075-2748>*

KEYWORDS: *residential segregation; town; shrinking*

ABSTRACT: *Research on increasing social problems of shrinking cities is abound. Studies, however, have mainly focused on metropolitan processes, leaving the case of shrinking small and medium sized towns uncovered. The purpose of this study is to fill this gap by measuring residential segregation level of a disadvantaged social group (uneducated, unemployed, active age population) in small and medium sized towns. The study relies on micro data of the Hungarian Central Statistical Office's 2001 and 2011 Census to calculate exposure-based segregational index scores. This segregational index measures the gap between actual and maximum social exposure of the disadvantaged social groups to other social groups at census tract level.*

Data shows that although the urban population of the disadvantaged social group halved during the decade from 2001 to 2011, Hungarian cities and towns were affected by this shrinkage to varying degrees. The capital and cities with county rights experienced a significant decrease in the number of disadvantaged groups contrary to small and medium-sized towns. The calculation of residential segregational index scores revealed, that this disadvantaged social group tends to be living in mixed neighbourhoods, and can not be seen as residentially segregated. Although the degree of

residential segregation is typically low in Hungarian urban areas, significant polarization has taken place during a single decade.

In those settlements where the degree of residential segregation was low in 2001, the segregational index score tended to get even lower by 2011. This group of urban settlements consists of various subgroups, such as suburban towns characterised by dynamically growing population, capital city districts with dropping population and resort towns (famous spa towns: Hévíz, Zalakaros, Harkány). At the other end of the spectrum, urban areas characterized by higher segregational index scores in 2001, experienced the intensification of residential segregation in 2011. In the same year, the number of urban areas with high degrees of spatial segregation also grew above 200% of the urban average. All in all, both the extent of spatial segregation and the number of segregated urban areas have grown in Hungary between 2001 and 2011. The common characteristics of these increasingly segregated urban areas is that they have a modestly declining population (10-25 thousand inhabitants) and limited roles in public service provision (health, education). They also tend to be centers of inner and outer peripheral areas.

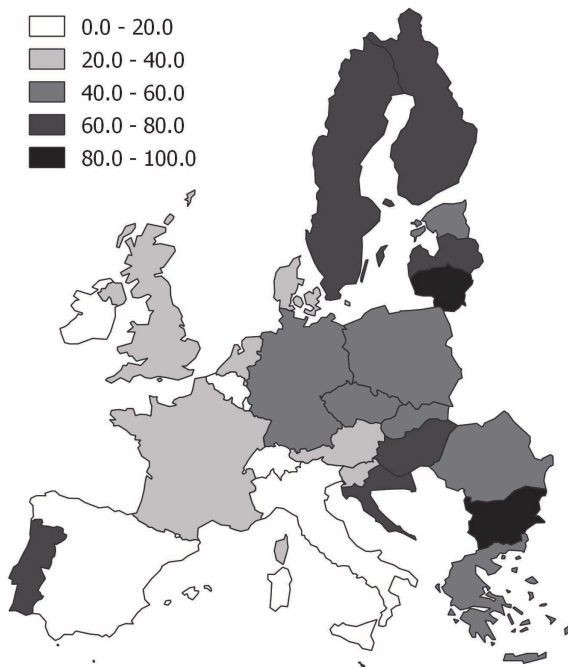
The most striking result to emerge from the data is that residential segregation in Hungary is not a problem of shrinking cities, rather of small and medium sized towns. In contrast to the experience of well-known shrinking cities (Rust Belt cities), the degree of spatial segregation of the disadvantaged social group is decreasing in Hungarian cities (capital and cities with country rights).

Bevezetés

A világ népessége robbanásszerűen szaporodik, s e növekvő népesség mind nagyobb arányban koncentrálódik a városokban. A Föld városlakóinak száma 1950 és 2014 között 751 millióról 3,9 milliárdra emelkedett (Bocquier 2014), a városban élők aránya 30-ról 54 százalékra ugrott. E folyamat ugyanakkor elképesztő területi differenciálódás mellett ment végbe: miközben több tízmilliós megavárosok formálódtak, a fejlett világ városainak jelentős része népességvesztéssel szembesül. Az 1960 és 2005 közötti időszak Európájában a 200 000 főnél népesebb városok 40 százaléka veszített népességéből (Mykhnenko, Turok 2008). A legfrissebb népszámlálási adatok alapján a népességvesztés erőteljesen sújtja Kelet-Közép-Európa országainak kisvárosait (1. ábra), ahol az 5 000–25 000 fős települési kör fele (pl. Lengyelországban), de helyenként teljes egésze (pl. Litvániában) veszített lakosságából 2001 és 2011 között.

A városlakók számának csökkenése az élet számos területén vet fel új problémákat, kérdéseket, ami indokoltá teszi a jelenség vizsgálatát. A lélekszám csökkenése közvetlenül érinti a lakáspiacot, hiszen hatására csökkenhetnek a lakásárak, növekszik az üresen álló lakásállomány, ami mérsékelheti az építőipari keresletet. Az elhagyott, üresen álló ingatlanok sok esetben illegális tevékenységek helyszínévé válnak, ami rontja a városi életminőséget. A népesség csökkenése érinti a közműszolgáltatókat is, a túlméretezetté váló hálózatok fenntartása, üzemeltetése egyre költségesebb (Koziol, Veit, Walther 2006), valamint a közszolgáltatások más területein – különösen az egészségügyi és az oktatási-nevelési intézményekben – a kereslet egyre inkább elszakad a kínálattól (Haase et al. 2014).

1. ábra: A csökkenő népességű kisvárosok aránya az Európai Unióban 2001–2011 között (%)
Population share of shrinking small and medium sized towns in the EU (according to data of 2001–2011)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az Eurostat adatai alapján. (http://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/6787248/LAU2_REFERENCE_DATES_POPL.xlsx), (Megjegyzés: kisvárosnak tekintve az 5 000–24 999 fő közti településeket.)

A népességcsökkenés és következményei mérséklék a helyi önkormányzatok bevételi forrásait, szűkítik a meglévő szolgáltatási színvonal fenntartásának lehetőségét, esetenként a közterületek, közintézmények látványos leromlásával jelezve a helyzet súlyosságát. Ezeken a gazdasági, mérnöki, településüzemeltetési kérdéseken túl azonban a folyamatnak van egy fontos társadalmi aspektusa is, mégpedig a társadalmi polarizációs folyamatok felerősödése (Sousa, Pinho 2015). A népesség csökkenése ugyanis kihat az érintett települések társadalmi összetételére, jellemzően felerősíti a térbeli-társadalmi szegregációt (Fol 2012; Petsimeris 1998). Jelen vizsgálat célja, hogy népszámlálási mikroadatok elemzése révén hozzájáruljon a hazai városokban megfigyelhető szegregációs folyamatok jobb megértéséhez.

Elméleti keretek

A népességüket veszítő városok esetében megfigyelhető társadalmi polarizálódás sajátos, köztes területet képez a tudományos vizsgálatok tekintetében, hiszen két nagyobb, önmagában is rendkívül összetett terület határmezsgyéjén helyezkedik el.

Az egyik ilyen nagy múltú kutatási terület a különböző társadalmi csoportok városon belüli elkülönülését, annak hajtóerőit, térbeli-időbeli sajátosságait tárja fel (Csanádi, Ladányi 1992; Sassen 2001; Massey, Denton 1993). A másik, jóval kisebb múltú visszatekintő kutatási irány a népességüket veszítő városokat helyezi a vizsgálat fókuszába, feltárva a folyamat mögött meghúzódó erőket, a folyamatot kísérő társadalmi-gazdasági folyamatokat, azok térbeli lenyomatait. E kutatások jellemzően nagyvárosi folyamatok feltárására irányulnak, s ezek mellett szinte eltörpülnek a zsugorodó kis- és középvárosokkal foglalkozó kutatások (Pallagst 2009).

Zsugorodó városok

A városok népességvesztésének elméleti keretbe foglalása a Chicagói iskola képviselőinél jelent meg (Hoyt 1939), s később több városfejlődési modellben tűnt fel a fejlődési folyamat egy szakaszaként (van den Berg et al. 1982; Enyedi 1984). Fontos rámutatni, hogy e modellekben a népességvesztés nem egyedi okokra (természeti katasztrófa, gazdasági válság) vezethető vissza, hanem a városfejlődés szerves részeként jelenik meg. Hátterében a belvároshoz kötődő – romló életminőség által indukált – népességkiáramlás húzódik meg (Berry 1977), amely részben a szuburbán zóna, részben pedig távolabbi vidéki területek felértékelődését hozza magával. A belváros népességvesztésének folyamatát már Berry is összekötötte az ingatlanállomány romló minőségével, ám ezen túllépve, a neomarxista irányzat a tőke körforgásának egy elemeként értelmezte a belváros hanyatlását, a kertvárosok fejlődését, illetve a hanyatlást követően olcsóvá váló belvárosban megfigyelhető fejlesztést (Harvey 2013).

Az utóbbi években előtérbe került a lokális munkaerőpiaci válságok összekapcsolása a globalizációs folyamatokkal, illetve az a megközelítés, amely a városi hanyatlást a metropolizációs folyamat negatív lenyomataként értelmezi (Cunningham-Sabot, Fol 2009). A globalizáció kialakította a globális városokat, illetve ezek hálózatát, amelyek korábban nem látott mértékben koncentrálják az erőforrásokat, a szakértelmet és a tudást (Sassen 2001). A globális pénzügyi-termelési-értékesítési hálózatok meghatározó pontjaiként működő globális városok (Audirac 2005) a hierarchia alsóbb szintjeiről vonzzák magukhoz a tőkét és az emberi erőforrást. Azok a városok és térségek, amelyek nem képesek a globális áramlási rendszerbe funkcionálisan betagozódni, elveszítik vonzerejüket, és társadalmi-gazdasági hanyatlással kell számolniuk (Castells 2000). Castells szerint tehát a városok zsugorodása a globális versenyben megtapasztalt egyfajta versenyképtelenség leképeződésének tekinthető, a folyamat során a város veszít korábbi pozíciójából, amely hosszabb távon periferizálódáshoz vezethet el (Kühn 2015). Az elvándorlásból eredő humántőke-vesztés különösen jelentős azokban a városokban, amelyek gazdasága egyetlen ágazatra, illetve egyetlen vállalatra épült, és a globalizációval járó növekvő versengésben alulmaradtak (Cunningham-Sabot, Fol, 2009).

Hiba lenne azonban a városi népesség csökkenését pusztán gazdasági okokra és az azzal összefüggő elvándorlásra visszavezetni. Az 1960-as évektől kezdődően a második demográfiai átmenettel alapvető változások történtek a jóléti államokban: egyrészt drasztikusan lecsökkent a termékenységi ráta, másrészt jelentősen megnőtt a születéskor várható élettartam, amely összességében eloregedő és csökkenő lélekszámú társadalomhoz vezet, hacsak a fiatal korosztályok beáramlása nem elmentételezi a folyamatot (van de Kaa 1987).

E bemutatott elméletek a népességvesztés lehetséges okaira, a háttérben meghúzódó tényezőkre, folyamatokra mutattak rá. A fentiek alapján aligha meglepő, hogy e komplex jelenség, jelenségcsoport elnevezése kapcsán nem alakult ki egységes terminológia. Diszciplína, idő és tér függvényében más és más hívószavak (de nem szinonimák!) kapcsolódtak a jelenséghez: így például *'population decline'*, *'urban crisis'*, *'demographic depression'*, *'shrinking'*, német nyelvterületen *'Schrumpfung'*, míg hazai diskurzusban a dezurbanizáció mellett a hanyatlás, illetve zsugorodás vált gyakorivá.

A népességüket veszítő városokkal kapcsolatban az ezredfordulót követően kezdődött meg a *'shrinking city'* (zsugorodó város) fogalom térhódítása, mikor is a Német Szövetségi Kulturális Alap támogatásával kutatás indult a csökkenő népességű városok vizsgálatára (Oswalt 2005). A fogalom szélesebb körű használatát ösztönözte, hogy nem pusztán a népességcsökkenés szinonimájaként jelent meg, hanem a folyamat többdimenziós jellegére mutat rá: a csökkenés nem pusztán a város népességszámát érinti, de hanyatlík a gazdaság és esetenként fokozódnak a társadalmi problémák is (Martinez-Fernandez et al. 2012; Pallagst 2013). A fogalom elterjedéséhez az is hozzájárulhatott, hogy a zsugorodó város fogalmához nem kapcsolódtak negatív képzetek. A fogalom nem egy menthetetlen ipari-környezeti-társadalmi katasztrófa sújtotta város képét villantotta fel, hanem egy fogyó városét, ahol ugyan csökken a népesség, ám ez a folyamat kontrollálható (*'smart shrinkage'*; Popper, Popper 2002). Ökológiai szempontból pedig akár pozitív oldalai is lehetnek (Burkholder 2012), vagy a város éppen a túlszűfolttság, túlhasználat mérséklődésével éppen így válik megfelelő méretűvé: *'right-sizing'* (Hollander, Németh 2011).

A *'shrinking city'* fogalmát mind többen kezdték használni. Ennek ellenére nem alakult ki egységes meghatározás, bár a SCIRN (*Shrinking Cities International Research Network*) kutatói hálózat kialakított egy meglehetősen tág definíciót: olyan városias terület, amelynek legalább 10 000 lakosa van, és két egymást követő évben is csökkent a népessége, valamint gazdasági válság sújtja. Ennek ellenére a fogalmat döntően mégis a népességüket veszítő nagyvárosokra alkalmazzák, ahol jellemzően évtizedekre visszamenően tapasztalható a csökkenés. A magyar szakirodalomban sem lehet egységes szóhasználatot felfedezni, a vizsgált jelenségcsoportra gyakrabban használt kifejezések: hanyatló (Beluszky, Győri 1999), illetve zsugorodó város (Halász 2017; Pirisi, Máté 2014), melyek közül az utóbbit használjuk a továbbiakban a *'shrinking city'* magyar megfelelőjeként.

Bár a SCIRN meghatározása megkönnyíti a határokon átívelő komparatív vizsgálatokat, jelen vizsgálatunkban nem ezt alkalmazzuk, mivel egyrészt Magyaror-

szágon a városi funkciók jóval a tízezer fős határ alatt is megjelennek, másrészt a 2008-as gazdasági világválság negatív következményei, bár eltérő mértékben, de minden települést sújtottak. A jelen vizsgálat során a zsugorodó városok közé azon településeket soroltam, amelyek népessége csökkenést mutatott a 2001-2011-es időszakban, és városi ranggal rendelkezik (város, megyei jogú város, fővárosi kerület), ellenben figyelmen kívül hagytam a gazdasági dimenziót.

Zsugorodó városok szegregációs folyamatai

A szegregációval kapcsolatos irodalom túlnyomó többsége nagyvárosi, sőt egyenesen a metropolisz térségekben zajló folyamatokra fókuszál, jellemzően a lakónépességüket dinamikusan növelő városi térségekben figyelve meg a társadalmi csoportok térbeli elkülönülését, annak időbeli változását. Az egyes társadalmi csoportok lakóhelyének térbeli elkülönülése évezredek óta megfigyelhető, e jelenség társadalmi problémaként történő interpretálása csupán az utóbbi évtizedek fejleménye. Pontosabban, nem általában a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése, hanem a szegénység térbeli koncentrálódása fogalmazódik meg közpolitikai beavatkozást igénylő problémaként. A térhez kötődő stigmatizáció, illetve negatív diszkrimináció következtében e városrészek lakóit ugyanis alacsonyabb társadalmi mobilitási esélyek jellemzik, ami mobilitási törekvéseikre is romboló hatást gyakorol (Massey, Denton 1993). A szegénység és az etnikai hovatartozás esetenként szorosan összekapcsolódik. Ugyanakkor több vizsgálat is rámutatott, hogy önmagában az etnikai szegregáció nem tekinthető hátrányosnak, bizonyos körülmények között ugyanis erősítheti a társadalmi hálózatok kialakítását és fenntartását, a reciprocitást, segítheti például tagjainak vállalkozóvá válását, hosszabb távon a társadalmi beilleszkedést, vagy akár képviselőik választása révén a politikai érdekek megjelenítését is (Peach 1996; van Kempen, Özüekren 1998). Összességében azonban a térbeli, társadalmi elkülönülés megítélése negatív, főként, ha ahhoz a társadalmi kirekesztés különböző formái is kapcsolódnak.

A népességüket vesztő városok társadalmi szegregációs folyamataival foglalkozó kutatások az 1980-as években Amerikában indultak el, rámutatva, hogy a hagyományos ipari központokat (Cleveland, Detroit, Flint, Youngstown) sújtó dezindusztrializációs válságot a középosztály intenzív lakóhelyi szuburbanizációja és a szolgáltató szektorban létrejött munkahelyek decentralizációja kísérte (Fol 2012). A folyamat eredőjeként a *Rust Belt* városközpontjaiba koncentrálódtak a szegény – gyakran migrációs háttérű – családok, reménytelenül távol a szolgáltató szektor szuburbán zónában lévő munkahelyeitől (Ihlanfeldt, Sjoquist 1998). A városközpontokban tapasztalható lélekszámcsökkenést és gazdasági hanyatlást a kertvárosok dinamikus bővülése ellenpontosza, így sok esetben a várostérség egésze nem is mutatott lélekszámvesztést, a válságjelenségek a központi város belső területeire korlátozódtak. Új fejleményként a városmaghoz legközelebb elhelyezkedő, legrégebben kialakult szuburbán területeken is megfigyelhetővé vált a szegre-

gációs folyamatok felerősödése (Ihlanfeldt, Sjoquist 1998). Az ezredfordulót követően pedig az amerikai *Sun Belt* övezet nagyvárosainak – Las Vegas, Atlanta, Phoenix – zsugorodása is megindult (Hollander 2018), ami a jelentős számú spanyol ajkú bevándorló miatt a térbeli-társadalmi szegregációs folyamatok felerősödéséhez vezetett.

Az Európai Unió országaiban a nagyvárosok szegregációs mintázatai – a szuburbanizáció, a dezindusztrializáció, illetve a globalizáció hatásai – jellemzően követik az Egyesült Államokban megfigyelhető folyamatokat, ám több ponton is jelentékeny eltérés figyelhető meg.

- Elsőként megállapítható, hogy a folyamatok kevésbé intenzívek: mérsékeltebb a jövedelmi polarizáltság, s bár a szuburbanizáció jelen van, de mellette a belvárosok dzsentifikációja is zajlik.
- Az európai országokat, s így a nagyvárosok lélekszám alakulását sokkal inkább meghatározza a második demográfiai átmenet: a tartósan alacsony termékenységi ráta és a várható élettartam növekedéséből eredő előregezés, illetve népességfogyás, amit eltérő mértékű bevándorlás ellensúlyoz.
- Európában jóval erőteljesebb az állami/közösségi szerepvállalás a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében, ami változó módon és mértékben a lakhatásra is kiterjed, így több tényezőn keresztül is befolyásolja a térbeli-társadalmi szegregációt (Arbaci 2007).
- Mindezen tényezők hatására az európai nagyvárosok belvárosi részeiben nem alakultak ki amerikai léptékű, szélsőségesen leromlott városrészek, ahol társadalmilag kirekesztett, szegény családok koncentrálnának (Musterd, Ostendord 2003).
- Sokkal inkább a nagy kiterjedésű, kevésbé vonzó lakhatási lehetőségeket kínáló lakónegyedekben érzékelhető a folyamat, amelyek jellemzően az (egykori) iparnegyedekhez, kikötőkhöz, vasútvonalakhoz közel épültek ki.
- Az utóbbi évtizedekben megerősödött bevándorlás eredményeként a nyugat-európai országok nagyvárosaiban is fokozódott az etnikai csoportok térbeli koncentrációja, ám ezek társadalmi-gazdasági szempontból integráltabbaknak tekinthetők, mint amerikai megfelelőik (Malheiros 2002).

Sajátosságai folytán feltétlenül jelezni kell az Európai Unióhoz csatlakozott rendszerváltó országok esetét, hiszen, bár itt is rendre az európai tendenciák jutottak érvényre, ám döbbenetes intenzitással, amely alapján indokolt a megkülönböztetés (Kabisch, Haase, Haase 2006). A vasfüggöny leomlását követően alig néhány év alatt végbement az a dezindusztrializáció, ami Nyugat-Európában évtizedekig tartott, nagy lendületet kapott a szuburbanizáció, illetve erőteljes szelektív migráció indult meg az Európai Unió fejlettebb metropolisztérségeinek irányába, ami a korszerkezetre is kedvezőtlen hatást gyakorolt, s felerősítette a második demográfiai átmenet negatív hatásait. Ehhez járult hozzá a kiterjedt önkormányzati (állami, illetve vállalati) lakásvagyon gyors ütemű privatizációja – ami ugyan illeszkedett a nyugat-európai neoliberais lakhatási modell terjedéséhez

(Cole 2006), de mértéke és intenzitása kelet-közép-európai sajátosságnak tekinthető. A rendszerváltó országok hagyományosan elvándorlással jellemezhetőek, ugyanakkor fontos változást jelent, hogy az egykori NDK nagyvárosai az ezredfordulót követően belföldi és nemzetközi migráció célterületeivé váltak, s a kilencvenes évek hírhedt zsugorodó városai, mint Lipcse és Drezda, újból növelni tudták lélekszámukat (Wiechmann 2009).

Sok tekintetben hasonlóak az Európai Unió déli országaiban megfigyelhető folyamatok, hiszen itt is érvényre jutott a dezindusztrializáció, a második demográfiai átmenet. Ugyanakkor eltérést jelent, hogy a bérlakásállomány jóval kisebb jelentőségű, s Nyugat-Európa nagyvárosaival összevetve intenzívebb a szuburbanizáció, amelyet egy mérsékeltebb és területileg erősen koncentrált dzsentrifikáció ellenpontosz. Mindezek eredményeként Dél-Európa nagyvárosaiban – Rómában, Milánóban, Madridban, Athénben – hagyományosan nem alakult ki erőteljes etnikai, térbeli szegregáció a belvárosi területeken, inkább mozaikos struktúra megjelenéséről lehet beszélni, ahol jellemző a szélsőségesen eltérő társadalmi helyzetű csoportok térbeli közelsége (Leal 2004). Mindemellett a legszegényebb, gyakran afrikai, ázsiai bevándorlókat komoly lakhatási problémák sújtják (Arapoglou 2006; Arbaci, Malheiros 2010).

A fenti vázlatos áttekintés alapján az a téves benyomásunk keletkezhet, hogy a téma rendkívül alaposan kutatott, globális folyamatok által vezérelt univerzális jelenség, amelyet a helyi útfüggőség, adottságok, történelmi múlt árnyalhat. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a megállapítások döntően fővárosokra, illetve regionális központokra vonatkoznak, jellemzően 200 000 fő fölötti népességgel. Ezzel szemben a kis- és közepes méretű városokban zajló szegregációs folyamatok kisebb figyelmet kaptak, noha e szegmensben gyakoribb a hosszú távú népességcsökkenés, a több dimenzióban is érzékelhető zsugorodás.

A kevés idevágó publikáció általában leíró jellegű és esettanulmányokon alapul. Kelet-németországi tapasztalatok (Halberstadt, illetve Nordhausen) alapján Göler (1999) a rendszerváltó középvárosokat sújtó szelektív elvándorlás jelentőségére mutatott rá, amely rövidtávon is képes volt az érintett városok korszerkezetét és iskolázottsági viszonyait átstrukturálni. Az általa vizsgált 30–50 ezres német középvárosokban – szemben a nagyvárosokkal – nem volt markáns beáramlás, nem a határon (tengeren) túlról érkező, fiatal, szegény és képzetlen bevándorlók megjelenése rajzolta át a helyi társadalom arculatát, hanem a helyi háztartások lakásválasztási döntései (Göler 1999). A nyugatra irányuló intenzív elvándorlás csupán közvetlenül a rendszerváltást követő néhány évben volt érzékelhető, s bár továbbra is negatív vándorlási egyenleg jellemezte a vizsgált középvárosokat, a lélekszám csökkenése döntően a negatív természetes szaporulatnak volt betudható. A vizsgált zsugorodó kelet-német városokban a szegregációs folyamat a városon belüli költözések révén erősödött fel, a mobilabb, jobb anyagi körülmények közt élő családok a városközpontból a kertvárosias részekbe húzódtak ki, így a belvárosban mindinkább az idősebb, alacsonyabb jö-

vedelmű családok koncentráálódtak. Erőteljes volt ez a folyamat a lakótelepeken, amelyek a legkevésbé vonzó lakhelyet jelentették a kilencvenes években.

A magyarországi kutatások döntően Budapesten és jóval kisebb számban a regionális központokban (Szeged, Miskolc, Pécs) a társadalmi-térbeli elkülönülés és a szocioökonómiai státusz viszonyrendszerét (Konrád, Szelényi 1969; Csanádi, Ladányi 1988; Csanádi et al. 2007; Kovács, Szirmai 2006; Ladányi 2008; Berényi 2010), illetve az etnikai szegregátumok formálódását vizsgálták (Kertesi, Kézdi 1997; Ladányi 1989; Ladányi, Virág 2009; Tóth et al. 2017). A kis- és középvárosi szegregáció kutatása Magyarországon is inkább kivételnek tekinthető, kiemelkednek Timár Judit és Nagy Erika kutatásai, amelyek a Veszprém, Békéscsaba, Szeged és Pécs belvárosában megindult dzsentrifikációs folyamatát vizsgálták (Timár, Nagy 2007). Kisebbségi figyelmet kapott az a kutatás, amely a dél-alföldi mezővárosok integrált városfejlesztési dokumentumai alapján a szegregátumok térbeliségét vizsgálta (Lennert et al. 2014). Bár Kertesi és Kézdi 2014-es tanulmányukban nem a lakóhelyi, hanem az iskolai szegregációt vizsgálták, nagyon fontos lépést tettek azzal, hogy rendkívül széles körben, száz magyar városban elemezték a cigány tanulók iskolai szegregációját. Jelen kutatásunkban a hazai kis- és középvárosok szegregációs folyamatait vizsgáljuk az ezredfordulót követően.

Adatok, módszerek

Tekintve, hogy népszámlálási adatok feldolgozására van módunk, vagyoni és jövedelmi adatokra nem építhetünk, ám mind a 2001-es, mind pedig a 2011-es népszámlálási mikroadatokat részletes adatok állnak rendelkezésre a lakosok iskolai végzettségére és gazdasági aktivitására vonatkozóan. E dimenziók ismeretében meglehetősen jól becsülhető a jövedelmi helyzet. A népszámlálási mikroadatokat e dimenziók együttesen, személyi szinten is vizsgálhatóak, lehetővé téve a legkedvezőtlenebb társadalmi státuszú csoport tagjainak – a képzetlenek és a nem foglalkoztatottak – beazonosítását. Az egyéni szinten megragadott kedvezőtlen körülmények nem feltétlenül jelentenek jövedelmi szegénységet, hiszen a családon belüli transzferek ezt a hatást mérsékelhetik, számlálókörzeti szinten viszont biztos, hogy problémát jelez, ha nagyszámú képzetlen, munkajövedelem nélküli lakost írnak össze egy-egy jól elkülöníthető, utcákkal határolt településrészben. Egy számlálókörzetbe jellemzően 150-300 lakos és 70-150 lakóegység tartozik, s a lehatárolásakor törekedtek arra, hogy lehetőség szerint homogén, jól (pl. utcákkal) körülhatárolt területeket alakítsanak ki, ennek révén jóval a települési szint alá vihető a vizsgálat.

A lakóhelyi szegregáció vizsgálatokor arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az adatfelvételek idején (2001 és 2011) területileg mennyire egyenletesen

helyezkedtek el a vizsgált hazai városokban a legkedvezőtlenebb státuszú csoport tagjai. Megfordítva a kérdést: mennyire koncentráltak a városi térben annak a csoportnak a tagjai, akik:

- aktív korúak (15-64 éves),
- adatfelvétel idején nem folytattak tanulmányokat,
- nem foglalkoztatottak és
- legfeljebb általános iskolai végzettségűek.

Az összevethetőség fontos szempont volt a csoport meghatározásakor, ugyanakkor látnunk kellett, hogy egyetlen évtized alatt is mennyire megváltozott e társadalmi csoport relatív helyzete, mennyire marginalizálódtak a körülmények változásai miatt. Míg 2001-ben egy kifejezetten népes – 744 ezer fős – társadalmi csoportot alkottak a városi népességben belül, addig 2011-re számuk 358 ezerre csökkent (1. táblázat). E kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport részaránya követi a települési lejtőt: mindkét időpontban rendre a fővárosban a legalacsonyabb, valamivel magasabb a megyei jogú városokban és legmagasabb értéket a kis- és középvárosok körében éri el. Rá kell mutatni, hogy a vizsgált csoport létszáma nem azonos mértékben csökkent a városhierarchia különböző szintjein, a képzetlen, nem foglalkoztatott emberek száma a fővárosban az induló érték 40,4%-ára, a megyei jogú városokban 46,2%-ára, egyéb városokban pedig 51,1 százalékkára csökkent.

1. táblázat: A vizsgált társadalmi csoport megoszlása a lakóhely közigazgatási rangja szerint (2001, 2011)
Distribution of the examined social group according to the administrative rank of the place of residence (2001, 2011)

	<i>Budapest</i>		<i>Megyeszékhely, megyei jogú városok</i>		<i>10bbi város</i>	
	<i>2001</i>	<i>2011</i>	<i>2001</i>	<i>2011</i>	<i>2001</i>	<i>2011</i>
Aktív korú, nem tanuló népesség	874 957	901 965	1 014 842	1 053 798	1 443 913	1 601 677
Nem foglalkoztatott, legfeljebb ált. isk. végzettségűek	127 480	51 560	184 280	85 256	432 594	221 281
Arány (%)	14,6	5,7	18,2	8,1	30,0	13,8

Forrás: KSH Népszámlálás 2001, illetve 2011 mikroadatai alapján saját számítás

A szegregáció mérése

Az egyes társadalmi csoportok térbeli elkülönülésének mérésére a szakirodalom nagyszámú mérési eszközt dolgozott ki (Massey, Denton 1988), amelyek közül – követve Clotfelter (2004) valamint Kertesi és Kézdi (2014) módszerét – egy kitettsé-

gi indexen alapuló települési szintű szegregációs indexet választottam. Az alkalmazott kitétségi index (ENR) azt méri, hogy milyen eséllyel találkozik lakóhelyén

- egy kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzetű, aktív korú lakos (aki legfeljebb általános iskolai végzettségű és az adatfelvétel időpontjában nem volt foglalkoztatott),
- egy NEM kedvezőtlen helyzetű, aktív korú lakossal (aki legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, de foglalkoztatott volt, vagy munkaerőpiaci státuszától függetlenül magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett).

Az ENR_j -vel jelölt kitétségi index számítási módja képletben:

$$ENR_j = \sum_{i=1}^{I_j} r_{ij} \frac{N_{ij} - R_{ij}}{N_j - R_j}$$

A kitétségi index (ENR_j), illetve szegregációs index (S_j) kalkulálása során az alábbi jelöléseket alkalmaztuk:

- I_j - számlálókörzetek száma a j-edik településen,
- N_{ij} - az aktív korúak száma a j-edik település i-edik számlálókörzetében,
- N_j - az aktív korúak száma a j-edik településen,
- R_{ij} - a nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők száma a j-edik település i-edik számlálókörzetében,
- R_j - nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők száma a j-edik településen,
- R_j - nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a j-edik település i-edik számlálókörzetében,
- r_j - nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a j-edik településen.

A kitétségi index (ENR) magas értéke azt jelzi, hogy a kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzetű lakosok a legszűkebb lakóhelyi (népszámlálási számlálókörzet) környezetükben nagy eséllyel találkoznak jobb társadalmi, gazdasági helyzetű lakosokkal - azaz a számlálókörzetek lakossága e tekintetben heterogén. A kitétségi index alacsony értéke ezzel szemben azt jelzi, hogy a kedvezőtlen helyzetűek kis eséllyel találkoznak jobb helyzetűekkel, ami azt jelzi, hogy a vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése hangsúlyos, ami a csoport szegregációját jelzi.

Az ENR_j -vel jelölt kitétségi index minimum értéke 0, amely azt jelöli, hogy a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport lakóhelyét tekintve teljes egészében elkülönül a társadalom többi részétől, olyan számlálókörzetekben összpontosulnak, ahol nem is él kedvezőbb helyzetű (képzettebb, illetve foglalkoztatott) lakos. Maximális értékét pedig akkor veszi fel, ha minden egyes számlálókörzetben azonos arányban élnek hátrányos helyzetűek, azaz, ha nem lehet térbeli koncentrációról beszélni. A kitétségi index értelmezését nehezíti, hogy nulla érték jelöli a térbeli koncentráció maximális mértékét. A kitétségi index normalizálásával állítható elő a szegregációs index (S_j), amely már 0 és 1 közé eső értékeket vesz fel, és magasabb értékekkel jelzi az adott településen tapasztalható nagyobb mértékű térbeli szegregációt.

$$\text{Képletben: } S_j = \frac{r_j - ENR_j}{r_j} \quad \text{ahol } 0 \leq S_j \leq 1$$

A fenti számítási mód szerint meghatározott szegregációs index értékei 2001-ben és 2011-ben egyaránt a magyar városállományban jellemzően csekély mértékű térbeli szegregációt jeleznek (átlag 0,054 – 0,058; medián 0,045 – 0,043), azaz általában elmondható, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoport tagjai (képzetlen és nem foglalkoztatott emberek) legszűkebb lakóhelyük tekintetében nem különülnek el élesen a jobb társadalmi helyzetűektől. Az egyes településeken megfigyelhető lakóhelyi szegregáció mértéke időben meglehetősen stabilnak mondható, a Spearman-féle rangkorrelációs mutató értéke 0,8609, azaz, ha egy településre 2001-ben az alacsony lakóhelyi elkülönülés volt jellemző, akkor nagyon nagy valószínűséggel 2011-ben is alacsony szegregációs értéket mérhetünk.

Ha a lakóhelyi szegregáció időbeli dinamikáját vizsgáljuk (2. ábra), láthatóvá válik, hogy a városok körében még ilyen rövid időtávon is érzékelhető polarizálódás ment végbe. Azon városok körében, ahol már az ezredforduló időszakában is magas volt a térbeli elkülönülés mértéke, egy évtizeddel később jellemzően még

2. ábra: Szegregációs index értékei 2011-ben, s a változás 2001-hez képest
Segregational index score in 2011 (x-axis) and index score change between 2001 and 2011 (y-axis)

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 és 2011 mikroadatai alapján saját számítás és szerkesztés. (Megjegyzés: x tengelyen ábrázolva a 350 hazai város és fővárosi kerület szegregációs indexének 2011-es értékei alapján növekvő sorrendbe rendezett értékeit, y tengelyen pedig a szegregációs index változását 2001 és 2011 közt. A jobb áttekinthetőség érdekében a szegregációs index értékeit 100-zal szoroztuk.)

magasabb szegregációs index értékeket mértünk. Ezzel szemben azon városokban, ahol alacsony volt a szegregációs index értéke 2001-ben, a vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése jellemzően tovább mérséklődött 2011-re.

A leíró statisztika bevett mutatói alátámasztják a hazai városállományon belüli polarizálódásra vonatkozó feltevésünket, hiszen nőtt az index-értékek terjedelme (a minimum érték csökkent, a maximum érték emelkedett), illetve emelkedett a szórás is 2001 és 2011 között. A középértékek tekintetében pedig megfigyelhető a magasabb értékek elhúzó hatása: miközben a medián érték csökkent, a számtani átlag emelkedett. Joggal tehető fel a kérdés, hogy a népességváltás iránya és intenzitása összefüggést mutat-e a lakóhelyi szegregáció mértékével és időbeli változásával. A hazai városokat ezek alapján három csoportba soroltam, megkülönböztetve a 2001 és 2011 közötti időszakban növekvő népességű (85 település) és fogyó népességű településeket (265). Az utóbbi csoportot további két részre választva: a 26 legjelentősebb lélekszámfogyást elszenvedő települések csoportját (például Budapest V., VI., VII. kerülete, Dunaújváros) elkülönítve a mérsékelt fogyást megéllő, zsugorodó városok csoportjától (239).

A 2. táblázatban bemutatott leíró statisztikák alapján megállapítható, hogy a növekvő népességű (jellemzően szuburbán zónában található) városok esetében a vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése már a 2001-ben is csekély mértékű volt, s ez az elkülönülés tovább mérséklődött a vizsgált évtizedben. A fogyó népességű városok mindkét csoportjára jelentősebb mértékű térbeli elkülönülés volt jellemző 2001-ben, ám a medián értékek változása eltérő utat vázol a két csoportra. Az intenzív lélekszámfogyású városok csoportjában a 2011-es középérték mérséklődő szegregációt jelez, ezzel szemben a mérsékelt fogyással jellemezhető zsugorodó városok körében a térbeli elkülönülés erősödését jelzik az indexértékek (erőteljes polarizálódás mellett). Ez az eredmény különösen fontos, mert a csökkenő népességű nagyvárosokban megfigyelhető lakóhelyi szegregációval kapcsolatban mind Petsimeris (1998), mind pedig Fol (2012) a térbeli elkülönülés erősödését írta le, ami a vizsgált hazai városok körében korántsem tekinthető törvényszerűnek (2., de különösen a 3. táblázat). A népszámlálási mikroadatok alapján a hazai városok közt is megfigyelhetőek olyan esetek, ahol a népesség csökkenése a lakóhelyi szegregáció fokozódásával járt együtt, ám ez korántsem tekinthető univerzális jelenségnek. A vizsgált népszámlálási adatok alapján nem állíthatjuk, hogy önmagában a csökkenő lélekszám szükségszerűen a térbeli elkülönülés erősödésével járna együtt. (A megállapítás a vizsgált társadalmi csoport, időszak, az alkalmazott területi lép-ték és indexszámítási módszertanra vonatkoztatható.)

Az országos kép összességében kedvezőnek tűnik, ám az átlag kedvező értékei mögött rendkívül polarizált világ húzódik meg. Miközben a szegregációs index medián értéke csökkenést mutatott az ezredfordulót követő első évtizedben, a városok egy szűk részében markánsan megjelenik, sőt nagy részükben idővel

2. táblázat: A szegregációs index értékeinek alakulása a hazai városok növekvő, fogyó és erősen fogyó lakosságú csoportjaiban (2001, 2011)

The change of the segregation index scores in the growing, shrinking and rapidly declining Hungarian cities (2001, 2011)

Mutató	Összes		Zsuorodó		Erősen fogyó		Növekvő népességű	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Átlag	0,054	0,058	0,060	0,066	0,050	0,052	0,039	0,038
Medián	0,045	0,043	0,051	0,053	0,045	0,039	0,032	0,029
Minimum	0,007	0,006	0,007	0,006	0,018	0,011	0,013	0,007
Maximum	0,284	0,332	0,284	0,332	0,113	0,148	0,144	0,207
Szórás	0,036	0,049	0,039	0,054	0,025	0,039	0,024	0,031
Városok száma	350		239		26		85	

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 és 2011, 350 hazai város, illetve fővárosi kerület mikroadatai alapján saját számítás és szerkesztés (dőlt számokkal kiemelve az emelkedő értékpárokat)

még fokozódik is a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése. Jól érzékelteti a polarizációs tendenciát, hogy a szegregációs index átlagos értékének (ami 2001-ben 0,054 volt) kétszeresénél húzva meg a határt, 2001-ben 22 település esetében lehetett jelentős szegregációról beszélni, azonban 2011-re az azonos módon lehatárolt jelentős lakóhelyi szegregációval jellemezhető települések száma jelentősen megnőtt (37-re). Fontos rámutatni, hogy a lakóhelyi szegregáció mindkét időpontban a kis- és középvárosi szegmensben és nem a nagyvárosokban, illetve fővárosi kerületekben bizonyult jelentős mértékűnek.

A vizsgált évtizedben csupán három város: Gönc, Balkány, Vámospercs tudott kikerülni a csoportból, miközben 18 város került be a jelentős lakóhelyi szegregációval jellemezhető települések közé. Tizenkilenc város pedig – Nyírbátor, Tiszavasvári, Heves, Encs, Alsózsolca, Karcag, Felsőzsolca, Hajdúhadház, Szendrő, Nyíradony, Ózd, Pacsa, Csenger, Tiszalök, Lengyeltóti, Mátészalka, Nagyecsed, Putnok, Kiskunhalas – mindkét időpontban a jelentős lakóhelyi szegregációval jellemezhető városok csoportjába került, jelezve a jelenség időbeli stabilitását. Hangsúlyozzuk, hogy a választott indexszámítási mód mellett a jelentős lakóhelyi szegregáció azt jelenti, hogy a kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoport tagjai térben koncentráltan jelennek meg, telepszerű képződményeket hozva létre.

A jelentős térbeli szegregációval jellemezhető települések túlnyomó többsége a lélekszám csökkenése jellemző – az érintett 37 hazai város közül csupán 3 esetben nőtt a lakónépesség (Ibrány, Ráckeve, Tiszalök) 2001 és 2011 közt. Bár pozitív természetes szaporodást regisztrálhattunk 6 város esetében (Felsőzsolca, Hajdúhadház, Ibrány, Mátészalka, Nyírbátor, Szendrő, Tiszavasvári), a vándorlási egyenleg negatívuma – Ibrány kivételével – erodálta e természetes növekedés hatását. Ráckeve és Tiszalök esetében a vándorlási egyenleg pozitívuma ellentételen tudta a természetes fogyásból eredő lélekszámvesztéséget. A jelentős

lakóhelyi szegregációval jellemezhető városok nagyobb részét (62,1%) kettős – természetes és vándorlási – veszteség sújtotta.

Sajátos csoportot alkotnak azok a városok, ahol az ezredforduló időszakában regisztrált jelentősebb térbeli elkülönülés a vizsgált időszak végére mérséklődött. A már korábban említett Gönc, Balkány, Vámospércs mellett ide sorolható még Szendrő és Sajóbáony is. E településeken annak ellenére mérséklődött a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport térbeli elkülönülése, hogy helyi közösségen belüli arányuk tartósan magas szinten (20-28%) ragadt, jóval az országos kisvárosi átlagot jelentő 13,8% felett. Ez pedig arra utalhat, hogy ugyan a szegregátumok elkülönülése mérséklődött, de féltő, hogy ez nem a sikeres antiszegregációs programok számlájára írható, hanem maguk a települések szegregálódnak.

Jelentősége miatt érdemes röviden áttekinteni a fővárosi helyzetet is. Budapest kerületeit már az ezredforduló idején is alacsony indexérték jellemezte, 2011-re pedig tovább mérséklődött (átlag: 0,0318 – 0,0288; medián pedig 0,0258–0,222), azaz illeszkedett az országos polarizációs tendenciához. A vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése leginkább a IX. (Ferencváros), a VIII. (Józsefváros), illetve a XIII. (Angyalföld) kerületet jellemezte, de a szegregáció mértéke országos összehasonlításban nem tekinthető különösebben magasnak, hiszen 2011-ben a legmagasabb értéket (0,0698) mutató Ferencváros is alig haladta meg a városi átlagot (0,0582). A lakóhelyi szegregáció fővárosban tapasztalt mérséklődését nagyban segítette a vizsgált társadalmi csoportba tartozók számának zuhanásszerű csökkenése (-59.6%), amelyben szerepet játszhatnak az országos szintre is ható folyamatok, mint például a képzetlenebb korosztályok kikerülése a gazdaságilag aktív korból, vagy a különböző képzési, továbbképzési programok révén javuló képzettségi szint. A főváros esetében, ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk, hozzájárul ehhez a markáns dzsentrifikáció is, amelynek eredményeként a vizsgált társadalmi csoportot magasabb státuszú csoportok váltják fel.

Térképen ábrázolva (3. ábra) a hazai városokra számított szegregációs index értékeit, látható, hogy a társadalmi, gazdasági dimenziók esetén oly sokszor hatásos fejlett-fejletlen térségi felosztás ebben az esetben nem feltétlenül segíti a tájékozódást. Hiszen fejlettnak tekintett régiókban is találunk erőteljes szegregációval jellemezhető városokat (pl. Tatabánya, Bicske, Ajka, Ráckeve, Nagymaros), míg fejletlen térségekben is találni relatíve homogén településeket (pl. Tokaj, Szécsény, Dévaványa). Az azonban nyilvánvaló, hogy a Tiszántúl, Észak-Alföld, és Észak-Magyarország városai körében gyakoribb a sötétebb árnyalat, jelezve a társadalmi csoportok élesebb elkülönülését. Fontos rámutatni, hogy olyan meghatározónak vélt tényezők, mint az aprófalvas jelleg, a cigány nemzetiségűek magas aránya, illetve a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet nem feltétlenül vezetnek hasonló szegregációs mintázat kialakulásához, hiszen Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a hasonló körülmények ellenére is az együttélés más-más mintázatai alakultak ki.

3. ábra: Lakóhelyi szegregáció a hazai városok körében 2011-ben (szegregációs index értékei)
Residential segregation index scores in urban areas (2011)

Forrás: KSH Népszámlálás 2011 mikroadatai alapján saját számítás és szerkesztés

Sem a tágabb térség gazdasági fejlettsége, sem a település mérete nem tekinthető meghatározó tényezőnek a vizsgált társadalmi csoport lakóhelyi szegregációja tekintetében (3. táblázat). Általános az a felfogás, hogy a nagyvárosokban inkább megfigyelhető a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése, mint a kisebb településeken, de látnunk kell, hogy az összkép árnyaltabb. A 2001-es adatok alapján a százezer főnél népesebb hazai nagyvárosok esetében valóban magas középérték volt jellemző, ám ez a helyzet egyetlen évtized alatt megváltozott. A nagyvárosokra jellemző térbeli elkülönülés mértéke ugyanis a 25-50 ezer fős, hazai viszonylatban középvárosnak tekinthető települési körre jellemző középérték alá süllyedt. Lehet, hogy ez csupán egy rövidtávon érvényesülő sokk eredménye, de a tereptapasztalatok azt a benyomást erősítik, hogy a hazai középvárosok fokozódó lakóhelyi szegregációja tartós folyamat lesz, miközben a nagyvárosokban a társadalmi-térbeli szegregáció további mérséklődése valószínűsíthető.

Az intenzíven fogyó városok körében minden népességkategóriában a leghátrányosabb társadalmi csoport térbeli elkülönülésének mérséklődése figyelhető meg a 2011-es adatokból számított szegregációs index medián értékei alapján (3. táblázat). Ezzel szemben a növekvő népességű városok (pl. Szentendre, Gyömrő, Zsámbék) alacsony szintről indulva értek el további mérséklődést, ami homogenizálódásukat jelzi. A zsugorodó városok legnépesebb csoportjában a szegregációs index értéke összességében emelkedett, de ez egyrészt az 5 ezer főnél kisebb városok (pl. Örkény, Pacsá) növekvő értékéből, másrészt az 5-25 ezer fő közti középvárosi kategória stagnálásából adódott. A vizsgált évtizedben folytatódott a középvárosok térbeli szegregálódása, illetve a kisvárosok körében is megindult a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoport térbeli elkülönülése.

3. táblázat: A szegregációs index medián értékei a városok népességkategória és -dinamika szerinti bontásában (2001, 2011)

Median segregational index score by settlement size and population dynamics (2001, 2011)

Népességkat.	Év	Összes		Zsugorodó		Erősen fogyó		Növekvő népességű	
		2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
-	4 999	,043	,040	,039	,043	,047	,042	,030	,031
5 000	24 999	,046	,046	,057	,057	,045	,042	,028	,028
25 000	49 999	,051	,051	,066	,061	,034	,020	,036	,029
50 000	99 999	,032	,029	,044	,032	,023	,022	,024	,025
100 000	-	,054	,050	,040	,035	-	-	,064	,054
Összesen		,045	,043	,051	,053	,045	,039	,032	,029

Forrás: KSH Népszámlálás 2011 mikroadatai alapján saját számítás (dőlt számokkal kiemelve a növekvő, illetve stagnáló értékpárokat)

Összefoglalás

A lakóhelyi szegregáció és a lélekszámvesztés összekapcsolására tett kísérlet illeszkedik a nemzetközi szakmai diskurzushoz, ugyanakkor annak szokásos kereteit meghaladva, nem csupán az érdeklődés középpontjában lévő nagyvárosokat, hanem a kis- és középvárosokat is vizsgálja. A szegregáció vizsgálata során egy kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport (képzetlen és nem foglalkoztatott aktív korúak) lakóhelyi elkülönülését vizsgáltam a 2001. és 2011. évi népszámlálások adatainak felhasználásával. E csoport városi lélekszáma erőteljes csökkenést mutatott a vizsgált évtizedben, ugyanakkor a csökkenés differenciált volt, a fővárosban és a megyei jogú városokban jóval erőteljesebb volt ez az összehúzó hatás, mint a kis- és középvárosok körében. A népszámlálási adatok (2001, 2011) számlálókörzeti szintű adatainak felhasználásával készített szegregációs indexértékek révén megállapíthattuk, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoport tagjai a legszűkebb lakóhelyük (számlálókörzet) tekintetében jellemzően nem különülnek el élesen a jobb társadalmi helyzetűektől. Az egyes településeken megfigyelhető lakóhelyi szegregáció mértéke időben meglehetősen stabilnak mondható, ami az útfüggés erejére mutat. Az átlag mögött ugyanakkor erősen polarizált városi világ húzódik meg, ahol egyetlen évtized alatt is egyrészt dinamikusabban bővült a jelentős szegregációval jellemezhető városok köre, másrészt a kedvező helyzetű, alacsony mértékű lakóhelyi elkülönüléssel jellemezhető városokban tovább javult a helyzet. A vizsgálat eredményei közül új eredménynek tekinthető, hogy a hazai zsugorodó nagyvárosokban – a mérvadó szakirodalom által jelzett fokozódó szegregációval szemben – nem mutatkozik a lakóhelyi elkülönülés erősödése, éppen

ellenkezőleg, a szegregáció mérséklődését tapasztalhattuk a vizsgált időszakban. Hasonló módon mérséklődött a lakóhelyi szegregáció a legjelentősebb lélekszámvesztésget elszenvedő városok (26) körében. A zsugorodó városok egy markáns csoportjában valóban megfigyelhető a lakóhelyi szegregáció fokozódása, de ez nem általában a zsugorodással hozható összefüggésbe, hanem feltételezhetően helyi sajátosságokhoz köthető. Ezzel kapcsolatban fontos felvetni annak lehetőségét, hogy a vizsgált kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoport összetétele egyetlen évtized alatt érdemben megváltozhatott, és hogy a kedvezőtlen társadalmi helyzet városi szinten (is) mindinkább etnicizálódik.

Jegyzet

- 1 A jelen dokumentum a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálás 2001 és 2011 adatállományai felhasználásával készült. A dokumentumban foglalt számítások és az azokból levont következtetések kizárólag a szerző szellemi termékei.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH által támogatott (K 119465) a „Helyi közpolitikák és a marginalitás (újra)termelődése hanyatló városokban” címet viselő kutatás keretein belül készült.

Irodalom

- Arapoglou, V. (2006): Immigration, segregation and urban development in Athens: the relevance of the LA debate for the Southern metropolises. *The Greek Review of Social Research*, 121., 11–38. <https://doi.org/10.12681/grsr.9567>
- Arbaci, S. (2007): Ethnic segregation, housing systems and welfare regimes in Europe. *European Journal of Housing Policy*, 7., 401–433. <https://doi.org/10.1080/14616710701650443>
- Arbaci, S., Malheiros, J. (2010): De-segregation, peripheralisation and the social exclusion of immigrants: Southern European cities in the 1990s. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2., 227–255. <https://doi.org/10.1080/13691830903387378>
- Audirac, I. (2005): Information technology and urban form: challenges to smart growth. *International Regional Science Review* 2., 119–45. <https://doi.org/10.1177/0160017604273624>
- Beluszky P., Győri R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1–2., 1–30. <https://doi.org/10.17649/TET.13.1-2.510>
- Berényi B. E. (2010): *Történelmi városrészek átalakulásának társadalomföldrajzi vizsgálata Budapest belvárosában*. Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola, Budapest
- Berry, B. J. L. (ed.) (1977): *Urbanization and Counter Urbanization*. Sage, London
- Castells, M. (2000): *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishing, Cambridge, MA, USA
- Bocquier, P. (2014): *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights*. Demographic Research. New York: United Nations. <https://doi.org/10.4054/demres.2005.12.9>

- Burkholder, S. (2012): The new ecology of vacancy: Rethinking land use in shrinking cities. *Sustainability*, 4., 1154-1172. <https://doi.org/10.3390/su4061154>
- Cole, I. (2006): Hidden from history? Housing studies, the perpetual present and the case of social housing in Britain. *Housing Studies*, 2., 283-295. <https://doi.org/10.1080/02673030500484893>
- Clotfelter, C. T. (2004): *After Brown: The Rise and Retreat of School Desegregation*. University Press, Princeton
- Cunningham-Sabot, E., Fol, S. (2009): Shrinking cities in France and Great Britain: A silent process? In: Pallagst, K. (ed.): *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*. Center for Global Metropolitan Studies, Institute of Urban and Regional Development, and the Shrinking Cities International Research Network, Berkeley CA, 17-27.
- Csanádi G., Ladányi J. (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben való vizsgálata Budapesten. *Szociológia*, 1., 1-15.
- Csanádi G., Ladányi J. (1992): *Budapest térbeli-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Csanádi G., Csizmady A., Kőszeghy L., Tomay K. (2007): A városrehabilitáció társadalmi hatásai Budapesten. In: Enyedi Gy. (szerk): *A történelmi városközpontok átalakulásának hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 93-119.
- Enyedi Gy. (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Fol, S. (2012): Urban shrinkage and socio-spatial disparities: Are the remedies worse than the disease? *Built Environment*, 2., 259-275. <https://doi.org/10.2148/benv.38.2.259>
- Göler, D. (1999): Postsozialistische Segregationstendenzen: Sozial- und bevölkerungsgeographische Aspekte von Wanderungen in Mittelstädten der Neuen Länder. Untersucht an den Beispielen Halberstadt und Nordhausen. *Bamberger Geographische Schriften*, Heft Nr. 18, Selbstverlag: Fach Geographie an der Universität Bamberg
- Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M., Mykhnenko, V. (2014): Conceptualizing urban shrinkage. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 7., 1519-1534. <https://doi.org/10.1068/a46269>
- Halász L. (2017): *A posztindusztriális kor zsugorodó városai. Alternatív városfejlesztési típus vagy urbanizációs zsákutca? Államtudományi Műhelytanulmányok. A magyar tudomány napja a Délvidéken* (Vol. 19). Nemzeti Közszerkezet Kutató Intézet, Budapest. https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/WP_2017_19_A_magyar_tudomany_napja_a_Delvideken.pdf (Letöltve: 2019.04.15.)
- Harvey, D. (2013): Az urbanizációs folyamat a kapitalizmusban: egy elemzési keret. In: Jelinek Cs., Bodnár J., Czirfusz M., Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 55-88. (eredeti kiadás: 1978: The urban process under capitalism: a framework for analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1-4., 101-131.)
- Hollander, J.B., Németh, J. (2011): The bounds of smart decline: a foundational theory for planning shrinking cities. *Housing Policy Debate*, 3., 349-367. <https://doi.org/10.1080/10511482.2011.585164>
- Hollander, J. B. (2018): *An Ordinary City: Planning for Growth and Decline in New Bedford, Massachusetts*. Palgrave Macmillan, New York, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-60705-4>
- Hoyt, H. (1939): *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Federal Housing Administration, Washington, DC
- Ihlanfeldt, K. R., Sjoquist, D. L. (1998): The spatial mismatch hypothesis: A review of recent studies and their implications for welfare reform. *Housing Policy Debate*, 4., 849-892. <https://doi.org/10.1080/10511482.1998.9521321>
- Kabisch, S., Haase, A., Haase, D. (2006): *Beyond growth-urban development in shrinking cities as a challenge for modeling approaches*. IEMSS Annual Conference, 1-6. http://eris.tu-graz.ac.at/pub/landsaving/e6_e3_leipzig/Leipzig_Archives_international_22-09-08/BEYOND_GROWTH_%96_URBAN_DEVELOPMENT_IN_SHRINKING_CITIES_AS_A.pdf (Letöltve 2018.09.14.)
- Kertesi G., Kézdi G. (1997): *Cigány etnikai gettók: Az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeti adatai alapján készült elemzés*. <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a124.pdf> (Letöltve: 2014.06.03.)
- Kertesi G., Kézdi G. (2014): Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 6., Magyar Tudományos Akadémia

- Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest
- Konrád Gy., Szelényi I. (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kovács Z., Szirmai V. (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom* 1., 1-19. <https://doi.org/10.17649/TET.20.1.1036>
- Koziol, M., Veit, A., Walther, J. (2006): *Stehen wir vor einem Systemwechsel in der Wasserver- und Abwasserentsorgung? Sektorale Randbedingungen und Optionen im stadttechnischen Transformationsprozess Textverarbeitung*. Forschungsverbund netWORKS, Heft 22, Berlin
- Kühn, M. (2015): Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-Spatial Inequalities. *European Planning Studies*, 2., 367-378. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.862518>
- Ladányi J. (1989): A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten. *Valóság* 6., 73-89.
- Ladányi J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Ladányi J., Virág T. (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. *Kritika*, 7-8., 2-8.
- Leal, J. (2004): Segregation and social change in Madrid Metropolitan Region. *The Greek Review of Social Research*, 113., 3-24. <https://doi.org/10.12681/grsr.9219>
- Lennert J., Kovács A. D., Farkas J. Z., Bódi F. (2014): Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban. *Esély*, 6., 3-19.
- Malheiros, J. (2002): Ethni-cities: Residential patterns in the Northern European and Mediterranean metropolises - Implications for policy design. *International Journal of Population Geography*, 2., 107-134. <https://doi.org/10.1002/ijpg.247>
- Martinez-Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S., Cunningham-Sabot, E. (2012): Shrinking cities: Urban challenges of globalization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2., 213-225. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01092.x>
- Massey, D. S., Denton, N. A. (1988): The dimensions of residential segregation. *Social Forces*, 2., 281-315. <https://doi.org/10.2307/2579183>
- Massey, D. S., Denton, N. A. (1993): *American Apartheid and the Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge MA
- Musterd, S., Ostendord, W. (2003): Urban Segregation and the Welfare State. *Urban Segregation and the Welfare State*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9780203448533>
- Mykhnenko, V., Turok, I. (2008): East European cities - Patterns of growth and decline, 1960-2005. *International Planning Studies*, 4., 311-342. <https://doi.org/10.1080/13563470802518958>
- Oswalt, P. (Ed.). (2005): *Shrinking cities*. Kulturstiftung des Bundes, Hatje Cantz and Art Publishers, Ostfildern-Ruit [Germany], New York
- Pallagst, K. (2013): *Shrinking Cities: International Perspectives and Policy Implications*. Routledge, New York, <https://doi.org/10.4324/9780203597255>
- Peach, C. (1996): Good segregation, bad segregation? *Planning Perspective*, 4., 379-398.
- Petsimeris, P. (1998): Urban decline and the new social and ethnic divisions in the core cities of the Italian industrial triangle. *Urban Studies*, 3., 449-466. <https://doi.org/10.1080/0042098984853>
- Pirisi G., Máté É. (2014): Zsugorodó kisvárosok - kincstári optimizmus. *Területfejlesztés és Innováció*, 2., 28-39.
- Popper, D. E., Popper, F. J. (2002): Small can be beautiful: Coming to terms with decline. *Planning*, 7., 20-3.
- Sassen, S. (2001): *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, NJ
- Sousa, S., Pinho, P. (2015): Planning for shrinkage: Paradox or paradigm. *European Planning Studies*, 1., 12-32. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.820082>
- Timár J., Nagy E. (2007): A középvárosi dzsentrifikáció és társadalmi hatásai a poszt szocialista Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 293-317.
- Tóth J., Méreininé Berki B., Málóvics Gy., Juhász J. Boros L., (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 3., 62-84. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859>

- van de Kaa, D. J. (1987): Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 1., 1-59.
- van den Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L. H. (1982): *Urban Europe, a Study of Growth and Decline*. Elsevier Ltd., London
- van Kempen, R., Özüekren, A. S. (1998): Ethnic segregation in cities: New forms and explanations in a dynamic world. *Urban Studies*, 10.,1631-1656. <https://doi.org/10.1080/004209898408>
- Wiechmann, T. (2009): Conversion strategies under uncertainty in post-socialist shrinking cities: The example of Dresden in Eastern Germany. In Pallagst, K. (ed.): *The Future of Shrinking Cities-Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*. Center for Global Metropolitan Studies, Institute of Urban and Regional Development, and the Shrinking Cities International Research Network, Berkeley, 5-16.

Hazai tulajdonú középvállalatok a magyar feldolgozóiparban

Medium-sized domestic enterprises in Hungarian manufacturing

LUX GÁBOR, PÁGER BALÁZS, KOVÁCS SZILÁRD

LUX Gábor: tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; gabor.lux@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0948-3718>

PÁGER Balázs: tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pagerb@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8061-1300>

KOVÁCS Szilárd: tanársegéd, Eötvös József Főiskola, Gazdálkodási Intézet; 6500 Baja, Szegedi út 2.; kovacs.szilard@ejf.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4029-8118>

KULCSSZAVAK: ipar; vállalkozások; KKV-szektor; Mittelstand; tőkeakkumuláció; endogén fejlődés

ABSZTRAKT: Tanulmányunk a magyar feldolgozóipar kiválasztott részét, a hazai tulajdonú középvállalkozások csoportját vizsgálja. A feldolgozóipar erős dualitása, a válság óta tovább növekvő külföldi működőtőke (KMT)-függősége indokoltta teszi a növekedési alternatívák feltárását. Tanulmányunkban a német középvállalati szektor (Mittelstand) nemzetközi szakirodalomban bevett, részben általánosítható koncepciója alapján tekintjük át a magyar középvállalkozások vállalatdemográfiai jellemzőit, növekedését, környezeti beágyazottságát és fejlődési kihívásait. Kutatásunkat országos adatbázisra támaszkodó kvantitatív felmérésre, valamint elsősorban vállalati interjúkon alapuló kvalitatív vizsgálatokra alapoztuk. Megállapításaink szerint a középvállalati szektort hosszas zsu-gorodás és a válság okozta sokk után a konszolidáció jellemzi, s egyes fejlődési jegyei alapján felállítható a párhuzam hosszabb múltú német megfelelőjével. Bár a középvállalatok nem képesek a külföldi tőke helyettesítésére, a jövőben növekvő szerepet játszhatnak a minőségi termelési tényezőkön alapuló növekedés megalapozásában. A jelenleg működő középvállalkozások mellett beazonosítható a kisvállalkozások közötti „potenciális középvállalkozások” köre is, amelyek megfelelő körülmények között maguk is középvállalatokká növekedhetnek. A hazai tőkeakkumulációt elősegítő, erősödő stratégiai orientációval rendelkező, kedvező lokális és regionális beágyazódást mutató, népességarányos elhelyezkedésű (a KMT-alapú iparnál kevésbé koncentrált) középvállalkozói réteg megerősítése a hazai gazdaságpolitika érdeke is.

Gábor LUX: senior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; lux.gabor@rktk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0948-3718>

Balázs PÁGER: junior research fellow, scientific secretary, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; pagerb@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8061-1300>

Szilárd KOVÁCS: assistant lecturer, Institute of Economics, Eötvös József College; Szegedi út 2., H-6500 Baja, Hungary; kovacs.szilard@ejf.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4029-8118>

ABSTRACT: The paper reflects on a question of growing academic and policy interest. The role of medium-sized domestic enterprises (MEs) is analyzed with respect to their role in the context of

Hungary's transforming manufacturing sector. It is argued that MEs can enhance the diversification of Hungarian industry by reducing its high dependency on Foreign Direct Investment (FDI) and by contributing to domestic capital accumulation as well as local and regional development. The *Mittelstand*, Germany's cohort of mid-sized family firms, is used as a conceptual framework and benchmark for understanding the development and contemporary issues of Hungarian MEs. *Mittelstand* firms offer a particularly attractive combination of global competitiveness, social cohesion, and local embeddedness. While the particulars of the model are rooted in German history, a "generalised *Mittelstand* model of competitiveness" can also be formulated and applied to peripheral circumstances.

Our research has undertaken a quantitative survey of Hungary's MEs, supplemented with a qualitative analysis of structured firm interviews. Findings indicate that the number of MEs has declined since 2000 but stabilised in recent years at 1041 entities. Most Hungarian MEs are currently found on the threshold between the small and medium size category, suggesting the need to identify a group of 844 additional firms with 30-49 employees as "potential MEs". These small enterprises show structural similarities to mid-sized firms and may grow into medium size under favourable circumstances. MEs are distributed across the country based on population weights rather than the high concentration of the service sector or FDI-driven manufacturing. Qualitative similarities with German *Mittelstand* firms in family ownership, reliance on endogenous resources, local embeddedness, and growth strategies suggest that there are legitimate parallels between the two groups. A significant number of Hungarian MEs can be considered early-stage representatives of *Mittelstand*-style development, while some are closer to non-networked Italian SMEs operating outside industrial districts. While MEs are found in many different industries, they are linked by a strong focus on product quality, reliance on skilled labour, personal leadership, continuous improvement and a market-centric approach.

It is suggested that MEs do not have a realistic chance to replace FDI-based industry, but they can contribute to a more diversified industrial structure and a new focus on higher value added, locally embedded production. Economic policy should encourage the development of this domestic firm group by investing into entrepreneurial ecosystems and the local factor supply, the development of managerial skills (particularly Industry 4.0 preparedness), the development of firm networks, support for internationalisation, and innovation transfer.

Bevezető

Közhelyszámba megy, hogy a posztszocialista országok feldolgozóiparának fejlődésében a külföldi működőtőke (KMT) növekvő és tartós szerepet játszott. Nem csak a jelentős tőkebeáramlás, hanem a működő alternatívák hiánya is ezt a folyamatot erősítette: a közép-európai új piacgazdaságok alig rendelkeztek globálisan versenyképes ipari nagyvállalatokkal, jelentős és kompetitív kis- és középvállalati (KKV)-szektorról pedig beszélni sem lehetett. Az iparágak és ipari térségek közötti nagyarányú átrendeződés során az 1990-es évek második felére a visegrádi országokban, később a példájukat követő országokban is a KMT-orientált feldolgozóipari versenyképességi modell vált meghatározóvá. A külföldi tőke vezető szerepét mindmáig alapvetően határozzák meg azok a tetemes versenyelőnyök, amelyek belföldi (hazai) versenytársaiktól elválasztják őket: tényezőellátottságuk, finanszírozási lehetőségeik, nemzetközi/globális kapcsolatrendszerük, kivitelük, innovációs teljesítményük tartósan és számottevően jobb, mint a túlélő vagy újonnan alapított hazai cégek.

A *duális gazdaság* szerkezet problémáival korábbi és újabb monográfiák, tanulmányok sora foglalkozott (a teljesség igénye nélkül Antalóczy, Sass 2005; Barta 2002; Kiss 2010, 2012; Mészáros 2004 vagy Palócz 2016). Az elmúlt másfél évtized nemzetközi összehasonlító kutatásaiból kibontakozott *kapitalizmus-változatok elmélete* arra a következtetésre jut, hogy a KMT-alapú fejlődési utat követő közép-európai országokban az angolszász országokra jellemző „liberális”, vagy a kontinentális európai államokban elterjedt „koordinált” piacgazdasági modell helyett a kapitalizmus önálló változata, egyfajta *függő piacgazdasági modell* bontakozott ki (Bohle, Greskovits 2006; Medve-Bálint 2014; Nölke, Vliegenthart 2009; Pogátsa 2016). A modell kijózanító eredményekre vezetett. Nölke és Vliegenthart adatai szerint 2007-ben a magyar GDP 52%-át állították elő külföldi vállalatok (Csehországban 48%, Szlovákiában 32%, Lengyelországban 25% volt az adat), messze meghaladva Ausztria (23%) és Németország (16%) referenciaértékeit. Mint Rugraff (2008) jelzi, a kiemelkedően KMT-barát gazdaságpolitikák sehol nem járultak hozzá a versenyképes hazai tulajdonú cégek megerősödéséhez.

A KSH adataival jelezhetjük a függőség válság utáni erősödését: Magyarországon 2008-ban a működő vállalkozások hozzáadott értékének 47%-át, 2015-ben 52,5%-át adták külföldi tulajdonú cégek. A feldolgozóiparban azonban ennél is magasabb értékeket találunk: 2008-ban 59,9%-ot, 2015-ben 70,1%-ot. Az elmúlt években lezajlott piacvezérelt újraparosodás (Lengyel et al. 2016) mögött a külföldi vállalatok folytatódó előretörése áll. Az ilyen mértékű külső függőség már önmagában sem nevezhető egészségesnek. Bár a közbeszédben elterjedt „összeszerelő ország” vízióját a tények nem igazolják (Éltető, Magasházi, Szalavetz 2015; Jürgens, Krzywdzinski 2009; Sass, Szalavetz 2014), és a függő modell nem azonosítható a munkaintenzív, alacsony hozzáadott értékű szalagmunkával, de valós kockázatokat és használdozati költségeket is hordoz. Reális – bár gyakran eltúlzott – kételyek fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban, hogy a posztszocializmus „növekedési receptje” hosszú távon is fenntartható marad-e. Természetes igény fűződik a függőséget mérséklő alternatívák feltárásához és lehetőségeik kiaknázásához.

Tanulmányunk e növekedési alternatívák egyikéről, a *hazai tulajdonú feldolgozóipari középvállalatokra alapozott fejlődési út lehetőségeiről* szól – egyszerre helyzetjelentés és figyelemfelhívás. Természetesen egy alternatívát nem lehet egyik napról a másikra megteremteni, és a jelenleg uralkodó modellel szemben nem is lehetséges olyan precízen körülírni, mint a KMT-függő fejlődési utat. A kezdeti fázisukban található fejlődési jelenségek ellentmondásosabbak, gyengébb jeleket adnak, nehezebben megragadhatók, és több kétely kapcsolódik hozzájuk. A tanulmányunk alapjául szolgáló kutatás ezért két eszközhöz fordult. Az egyik ezek közül egy jól működő külföldi referenciamodell, a német *Mittelstand*-cégek esetének összevetése a hazai állapotokkal. Mint láthatjuk majd, a *Mittelstand*-modell mélyen gyökerezik a német valóságban, de általánosított formájában hasznos tanulságokkal szolgál Magyarország számára is. A másik eszköz a többszörös megerősítés és a kölcsönös ellenőrzés lehetőségét biztosító, kvantitatív és kvalitatív elemzé-

sek együttesén alapuló módszertan. A tanulmány a hazai közép vállalatok szerepét a fejlődési folyamat korai, de kritikus fontosságú fázisában elemzi: akkor, amikor a rendszerváltás után kialakuló KKV-k egy része már eljutott a közép vállalati lépték (zömében alsó) határára, de most egyszerre szembesül a vállalkozói generációváltás, a nemzetköziesedés és a KMT-alapú iparral folytatott verseny, valamint a szűkülő munkaerő-kínálat kihívásaival.

Az Európai Unió definíciója az 50-249 főt foglalkoztató, 50 millió €-t el nem érő forgalmú vállalkozásokat tekinti közép vállalkozásoknak. Ettől eltérően a német szakirodalom gyakran a 250-499 fő közötti, de 50 millió €-t el nem érő forgalmú szervezeteket is a közép vállalatok közé sorolja (Holz 2013). Tanulmányunkban mi a hazai helyzethez igazodva a 30-49 fős, kisvállalkozások körébe tartozó, de feltörekvő „potenciális közép vállalkozások” fogalmát is alkalmazzuk.

A tanulmány öt részből áll. A bevezető utáni második részben ismertetjük a közép vállalatok KKV-szektoron belüli jelentőségét és az összehasonlító elemzéshez felhasznált német Mittelstand-konceptió általánosított leírását. A harmadik részben országos adatbázis vállalati adatainak felhasználásával végezzük el a közép vállalati réteg kvantitatív elemzését, vállalatdemográfiai jellemzőit és szerkezetváltási folyamatait. A negyedik részben mutatjuk be – elsősorban strukturált vállalati interjúkon alapuló kvalitatív elemzésben – a vállalatok kialakulását, működési jellemzőit és fejlődési kihívásait. A tanulmányt elméleti és szakpolitikai következtetések zárják.

A függő modell alternatívái a KKV-szektorban

Magyarországon a társas magánvállalkozás különböző formái 1982 óta engedélyezettek (Filep, Szirmai 2006), azonban az új vállalkozások megjelenése a többi poszt-szocialista országhoz hasonlóan a rendszerváltás idején gyorsult fel. A változó intézményrendszer, illetve különböző közvetítők is szerepet játszottak az új cégek létrehozásában (Bateman 2000; Kiss 1999; Román 1998; Smallbone, Welter 2001). Az 1990-es években egyfajta „vállalkozói boom” alakult ki, amelynek három főbb forrása volt: egyrészt a különböző fogyasztási javak iránti növekvő kereslet, másrészt a növekvő munkanélküliség (kényszervállalkozások alapítása), harmadrészt a megszűnő állami vállalatok privatizációja (Kornai 1992; Tyson Petrin, Rogers 1994). Az 1990-es éveket követő időszakban a privatizációs időszak lezárulása, az intenzívebbé váló verseny és a külföldi tulajdonú cégek egyre markánsabb megjelenése miatt csökkent a vállalkozói aktivitás (Szerb, Trumbull 2016).

Miközben a működő vállalkozások túlnyomó többsége egyéni és mikrovállalkozás, már a korábbi hazai kutatásokban is megjelent az igény a KKV-szektor dinamikusabb, jelentősebb gazdasági szerepet játszó elemeinek megragadására. E kutatások egy része a gyors növekedésű („gazella”) cégekre összpontosított, hangsúlyozva a stratégiai szemlélet és a professzionálisabb vállalatvezetés jelentőségét

(Békés, Muraközy 2012; Csapó 2010; Papanek 2010; Szerb, Komlósi, Varga 2017). A szakmai figyelem középpontjában állt a hazai KKV-k nemzetköziesedésének kérdése. Mikesey (2013, 2015) az exportpiacokra való kilépés korlátjait elsősorban az előállított termékek elmaradó minőségében, finanszírozási és tőkebevonási problémákban, valamint szervezeti és vezetői gyengeségekben látta. Czako és Könczöl (2014) esettanulmány-alapú felmérése tíz sikeres, exportorientált KKV-ról, illetve Éltető és Udvari (2018) kérdőíves felmérése 150 KKV exporttevékenységéről elsősorban a stratégiai orientáció, a vezetői képességek és a finanszírozás jelentőségét emelték ki. A kutatások egy harmadik, kevésbé feltárt iránya foglalkozott a középvállalatok kérdésével – Könczöl (2007) korai vállalatdemográfiai felmérése, illetve Palócz és Vakhal (2018) friss vizsgálata –, elsősorban a középvállalati réteg zsugorodását hangsúlyozva.¹ A hazai középvállalati szektorról azonban még nem készült átfogó elemzés.

A középvállalatok jelentőségének megértéséhez külföldi példákhoz érdemes fordulnunk. Elemzési keretként a német középvállalati szektor Mittelstand-konceptióját használjuk. E cégek – amelyek a nemzetközi nagyvállalatok mellett a német ipar „második lábát” képezik – inspiráló sikereiknek, az elmúlt két évtizedben elért erős növekedésüknek köszönhetően a szakmai érdeklődés fókuszába kerültek. Bár ez a vállalati csoport aránylag kisebb méretű, gazdasági és társadalmi súlya egyáltalán nem elhanyagolható.² A Mittelstand közös jellemvonásai (De Massis et al. 2018; Holz 2013; Lehrer, Schmid 2015; Welter, Bijedić, Hoffmann 2015):

- meghatározóan családi tulajdon, többgenerációs növekedés és tőkefelhalmozás;
- feldolgozóipari orientáció, specializált javakat (gyakran más iparágak által felhasznált köztes termékeket) előállító, rés piacokra koncentrááló iparági profil;
- erős nemzetköziesedés, néha kimagasló globális részesedés a megcélzott piaci szegmensekben;
- stabil ügyfélkapcsolatok, folyamatos vásárlói visszacsatoláson alapuló iteratív (inkrementális) innovációs tevékenység;
- külső forrásbevonás helyett magas törzstőke, belső erőforrásokra alapozott finanszírozás, hosszú távú konzervatív (anticiklikus) versenystratégiák;
- magas munkabéru szakképzett munkaerő, folyamatos továbbképzés, részvétel a duális szakképzésben;
- 70%-uk kisvárosi vagy vidéki székhelyű, erős lokális és regionális beágyazottsággal.

A fenti általános jellemvonások az ipari versenyképesség és a társadalmi hasznosság kedvező kombinációját hozták létre. Lehrer és Schmid társadalmi tőke alapú vállalkozásokként hivatkozik rájuk, De Massis és szerzőtársai pedig azt emelik ki, hogy a Mittelstand vállalatai aránylag szűkös erőforrásokból képesek prosperáló működési modellt kialakítani. Mi egy további szempontra is felhívjuk a figyelmet: a Mittelstand-vállalatok az iparfejlődés „magas útját” képviselik (Milberg, Houston 2005), vagyis *sikereiket nem a bérköltségek leszorításán, hanem a*

minőségből fakadó előnyök kiaknázásán és a termelékenység folyamatos növelésén keresztül érik el; a magas bérszínvonal és társadalmi jólét számukra nem pusztán költségtervező, hanem értékes erőforrásként is megjelenik üzleti stratégiáikban.

Természetesen a szerves fejlődés során kialakult jelenségek nem illeszthetők be precíz definíciókba. A Mittelstand értékrendet és társadalomszervező erőt is jelent, miközben nem alkalmazkodik a statisztikai méretkategóriákhoz: egy részük kisvállalatként működve vagy nagyvállalattá fejlődve is a Mittelstand saját útját követi, miközben a közepes méretű iparvállalatok egy része mérete ellenére sem „valódi” Mittelstand-cég. Azt sem feledhetjük el, hogy miközben a 2008-as válság óta a német ipar sikerein felbuzdulva számos országban tettek kísérletet a modell tanulságainak leszűrésére és adaptációjára,³ saját hazájában jelentős viták és komoly kételyek is felmerülnek teljesítményével és fenntarthatóságával kapcsolatban. Míg az Egyesült Államokban a Szilícium-völgy vállalkozói kultúrájának jobb társadalmi beágyazottságú, a kis- és középvárosok számára is fejlődési alternatívát kínáló „*rejtett bajnok*” vagy *'Main Street'* vállalatok európai képviselőiként hivatkoznak a Mittelstand-cégekre (Lehmann, Schenkenhofer, Wirsching 2018; Lehrer, Schmid 2015; Simon 2009), a német sajtó és szakpolitika a Szilícium-völgy globális platformokat kialakító, csúcstechnológiai modelljének titkait fürkészi (Pahnke, Welter 2018).⁴ A vita lényege talán az, hogy a vállalkozói siker – és ennek társadalmi kontextusa – számos eltérő formát ölthet; nem csak egy működőképes recept létezik (Welter et al. 2016), és abban, hogy hol melyik koncepció alkalmazása célravezető, sokat számít a társadalmi és politikai kontextus, a gazdasági intézményrendszer és a hagyományok szerepe.

Az eredetileg német specifikumként vizsgált koncepciónak (Berghoff 2006) ma már általánosított, más országok számára hasznos tanulságokat kínáló formája is létezik. Pahnke és Welter megállapításaival egyetértve úgy véljük, hogy a Mittelstand-koncepció specifikuma (kontextusba ágyazottsága) fontos tényező a jelenség pontos megértéséhez: de tanulságai megfelelő óvatossággal kiterjeszthetők és alkalmazhatók eltérő fejlődésű országokra, így hazánk feldolgozóiparára is, vagyis, beazonosítható a Mittelstand általánosított vállalkozói innovációs modellje. De Massis és szerzőtársai (2018) érvelését követve úgy véljük, „kellő mértékű” hasonlóság esetén jogos párhuzamot vonni a Mittelstand-cégek és más középvállalkozások között. Az általánosított modell előnyeit három fő tényezőben ragadhatjuk meg:

- a nagyvállalatokéhoz képest korlátozott (belső) erőforrások hatékony mobilizálása;
- a társadalmi (területi) tőke kiaknázása és újratermelése;
- a perifériák számára is követhető növekedési alternatíva a „tőkepiaci alapú” vállalkozói modellel (Közép-Európában ezen kívül a függő piacgazdasági modellel) szemben.

A továbbiakban tehát az általánosított modelltől indulunk ki, és a magyar középvállalatok elemzése során ezt használjuk összehasonlítási alapként. Döntésünket

indokolja Közép-Európa és Németország földrajzi közelsége, kulturális hasonlósága, de a közép-európai ipar erős német integrációja is. A német tőkebefektetések jelentősége mellett a hazai tulajdonú feldolgozóipari vállalkozásokat is élénk német (részben osztrák és olasz) kapcsolatok jellemzik: Németország felvevőpiacként, valamint gépek, berendezések, eljárások és vállalkozói minták forrásaként is hagyományosan a magyar ipar mintaországá, és ezeket a hagyományokat érdemes kiaknáznunk.

A posztoszocialista országok KKV-i természetesen más feltételek között működnek, mint nyugati társaik. Tényezőellátottságuk, az őket körülvevő üzleti és társadalmi környezet, s különösen az államszocialista kitérő utáni újrakezdettségekire és elért eredményeikre is rányomja bélyegét. A nyugat- és keletnémet vállalkozások között már korán kimutatták ezt az eltérést (Pistrui et al. 2000), s a gazdaságtörténeti gyökerű különbségek majdnem két évtizeddel később is élnek. Amíg a nyugatnémet tartományokban a Mittelstand-vállalatok a helyi és regionális gazdaság alapvető elemét képezik, és közülük több is jelentős nagyvállalattá nőtte ki magát, addig a keletnémet tartományokban kevésbé markánsan jelennek meg ezek a cégek (Páger, Kovács, Nick 2019). Hasonló a helyzet Magyarországon is. Jelen tanulmányunkban tehát *nem keresünk teljes azonosságot a magyar középvállalatok és a német Mittelstand között* (ez nem is volna reális), hanem egyszerre igyekszünk rávilágítani a két csoport hasonlóságaira és eltéréseire. A legfontosabb tényezőt abban látjuk, hogy a hazai KKV-k első- vagy másodgenerációs vállalkozások még nem érték el nyugati társaik érettségét. Ebből következően többségüket nem a középvállalati kategória felső, hanem inkább alsó határán érdemes keresni. Kutatásunk során hamar világossá vált, hogy foglalkoznunk kell az EU középvállalati kategóriájánál kisebb méretű, de középvállalattá fejlődni képes 30-49 főt foglalkoztató kisvállalkozásokkal is: *potenciális középvállalkozásokként*. E vállalatcsoporttal kapcsolatos hipotéziseinket később a magyar középvállalati szektor kvantitatív és kvalitatív vizsgálata is igazolta: mérhető strukturális jellemzőikben és a vállalati interjúk által feltárt jellemvonásaikban is hasonlítanak a „definíció” szerinti középvállalkozásokra.

A középvállalati szektor kvantitatív elemzése

Adatállomány, vállalatdemográfiai adottságok

A vállalati adatokat a KRTK Adatbankjának NAV adatbázisából nyertük. A 2000-2017-ig tartó időszakot két nagyobb periódusra – 2000-tól 2007-ig és 2008-tól 2017-ig – osztottuk fel a 2008-as TEÁOR változás miatt. Azokat a vállalatokat vetjük figyelembe, amelyek adatai tartalmazták a vállalat tevékenységének besorolását (TEÁOR kód), a vállalat regionális besorolását (a NAV regionális igazgatóságai szerint), valamint a vállalat foglalkoztatottjainak számát, kiemeltük a

feldolgozóipari cégeket.⁵ E vállalkozókat leszűkítettük a hazai tulajdonú vállalatokra⁶ (a potenciális és a „valódi” középvállalatokra) (1. táblázat).

A középvállalatok vizsgálatához a foglalkoztatottak létszáma alapján kategóriákat vezettünk be, amelyek alapján megkülönböztettük a „kisvállalatokat” (29 fő foglalkoztatottig), a „potenciális középvállalatokat” (30 és 49 fő között), a „valódi középvállalatokat” (50 és 249 fő között) és a „nagyvállalatokat” (250 fő felett). Kvantitatív elemzésünk egyik célja a „valódi” és a „potenciális csoport” között fennálló strukturális hasonlóság vizsgálata volt, amely azt mutatta, hogy a középvállalati csoport lefelé nyitott, vagyis reális lehetőségnek tűnik a kisvállalkozások léptékváltása, mivel a hazai feldolgozóipari vállalkozások között az 1041 „valódi” mellett 936 potenciális cég is található.

A hazai tulajdonú középvállalatok csoportjának mérete a 2000-es évtized folyamán fokozatosan csökkenő trendet mutatott. Ez a trend 2013-ban érte el a

1. táblázat: A vállalati adatállomány szűkítése a középvállalatokra (2000–2017)

Narrowing the firm database to medium-sized enterprises (2000–2017)

Évszám	Kiinduló minta	Első szűkítés (csak feldolgozóipari vállalatok)	Második szűkítés (csak hazai tulajdonú cégek)		
			Teljes részsokaság	Ebből	Ebből
				középvállalatok (bővített kategória)	középvállalatok (eredeti kategória)
2000	151 005	22 692	19 472	2 366	1 337
2001	185 568	25 475	22 047	2 393	1 338
2002	207 863	27 146	23 726	2 381	1 305
2003	229 755	28 614	25 338	2 320	1 282
2004	322 975	38 380	34 455	2 313	1 256
2005	263 995	32 613	30 155	2 344	1 217
2006	278 725	32 924	30 519	2 306	1 207
2007	286 570	32 639	30 253	2 258	1 200
2008	336 587	33 436	30 226	2 047	1 057
2009	346 145	33 600	30 992	1 906	1 006
2010	356 896	33 652	31 128	1 910	1 003
2011	356 805	33 219	30 728	1 911	1 007
2012	353 373	32 281	29 873	1 898	994
2013	348 086	31 561	29 183	1 883	977
2014	347 125	31 587	29 224	1 910	998
2015	341 887	31 302	29 039	1 977	1 041
2016	332 271	30 296	28 123	1 940	1 058
2017	311 450	27 943	25 909	1 885	1 041

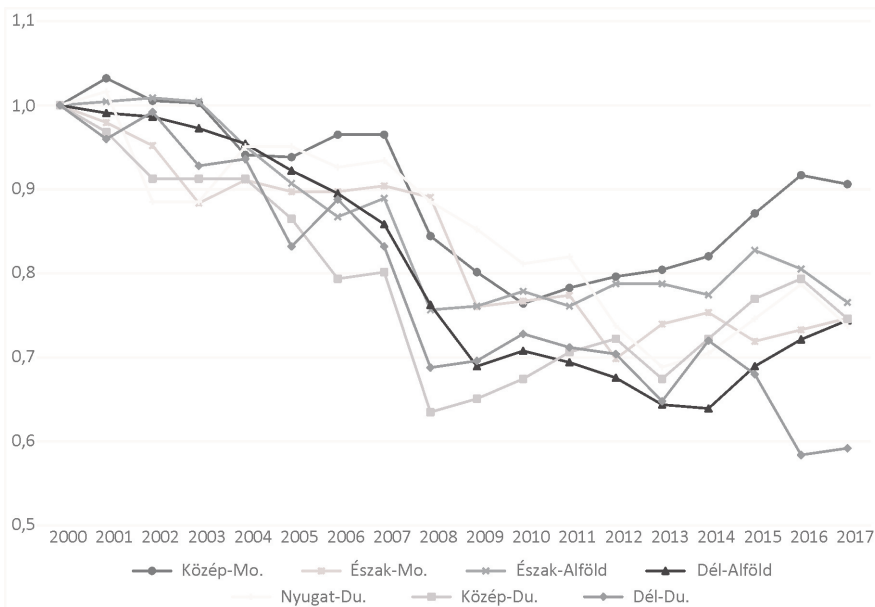
Forrás: NAV adatok alapján saját számítás és szerkesztés

mélypontját, azóta nem változott a számuk. Ezzel szemben a feldolgozóipari cégek köre 2004-ig dinamikusan nőtt (ez feltételezhetően a belépő kisvállalatokból és a régi nagyvállalatok felbomlásából adódott), 2004-től 2010-ig lelassult a növekedés, majd 2010-től folyamatos visszaesés következett.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az 1990-es évek eleji időszak kiemelt szerepet játszott a középvállalatok életében, ugyanis legtöbbjüket az 1990 és 1992 közötti időszakban alapították. Amennyiben a mintát a feldolgozóipari cégekre szűkítjük, úgy ez a jellemző már csak a hazai tulajdonú középvállalatoknál jelenik meg markánsabban. A teljes középvállalati mintát véve figyelembe, nagyjából 1990 és 1998 közötti időszakra tehető a manapság is működő ipari középvállalatok többségének alapítása. Az alapítás szempontjából kiemelt jelentősége van az 1990 és 1992 közötti éveknél.

A középvállalatok regionális megoszlásában megfigyelhető a központi régió túlsúlya, a vállalkozások több mint 30%-a itt található. Ez az arány a Dél-dunántúli régióban a legkisebb (8,7%), míg a vidéki térségek közül Észak-Alföldön a legnagyobb (14,9%). Ugyanakkor a középvállalatok földrajzi elhelyezkedése általában egyenletes, népességárányos. A vállalatok számának alakulását vizsgálva (1. ábra) látható, hogy 2000 és 2007 között minden régióban lassú, de fokozatos zsugorodás ment végbe, amely legkevésbé még Közép-Magyarországot és Nyugat-Dunántúlt érintette. A 2008-as válság sokkhatása után egyfajta konszolidáci-

1. ábra: Hazai tulajdonú feldolgozóipari középvállalatok számának változása (2000–2017; 2000=100)
The changing number of domestic medium-sized manufacturing enterprises (2000–2017; 2000=100)

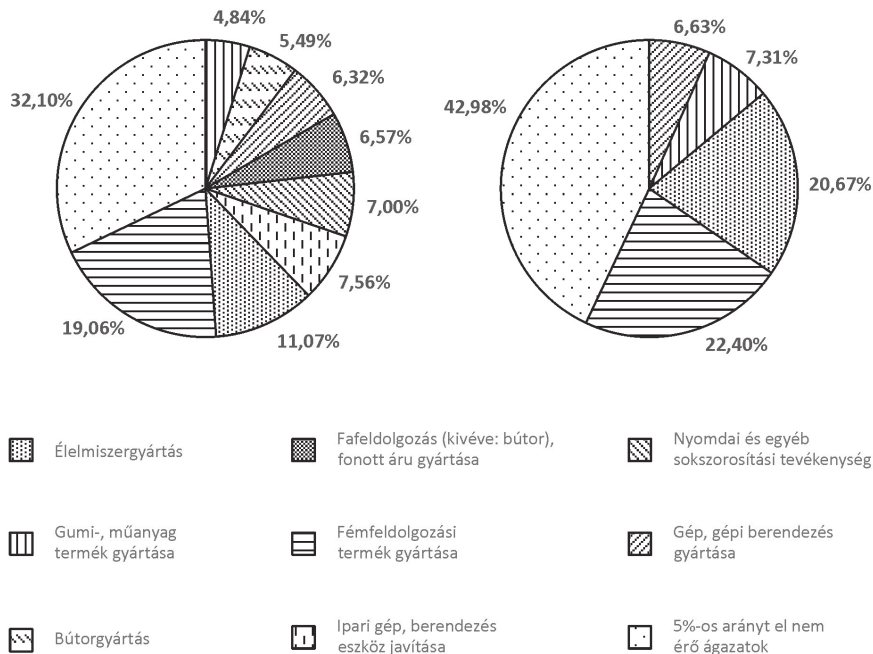
Forrás: NAV adatok alapján saját számítás és szerkesztés

ős időszak következett, három régióban csekély növekedéssel. A válság éveit követő utáni újrarendeződés a dezindustrializálódó Dél-Dunántúlon maradt el, az összefoglalkoztatottak száma pedig Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon csökkent (ugyanakkor Közép-Dunántúlon jelentős bővülés volt tapasztalható). A változások során megfigyelhető időbeli eltérések elsősorban az egyes régiók iparági sajátosságaival magyarázhatók. A viszonylag kiegyensúlyozott iparszerkezetű Közép-magyarországi régió bővülése 2010 óta fokozatos; ehhez képest a Nyugat-Dunántúlon (járműipari beszállító cégek) és Észak-Alföldön (sokszínű, de kritikus tömegekkel nem rendelkező iparszerkezet) nagyobb fluktuáció figyelhető meg.

A hazai 27 943 feldolgozóipari vállalat közül 2017-ben 1885 volt középvállalat – szerepük iparágak szerint jelentős eltérést mutat (2. ábra). Míg a feldolgozóipari vállalkozások mindössze 4,7%-a közepes méretű, a gyógyszergyártás területén ez az arány közel 20%-os, míg 9 iparágban nem éri el a 4%-ot – vagyis gyakorlatilag ezekben az ágazatokban nincsenek közepes méretű cégek. A kisebb részarányt képviselő, iparszerkezetünkben „periférikus” iparágakban aránylag magasabb a középvállalatok száma, ugyanakkor a középvállalatok között ezen iparágak jelentősége kicsi.

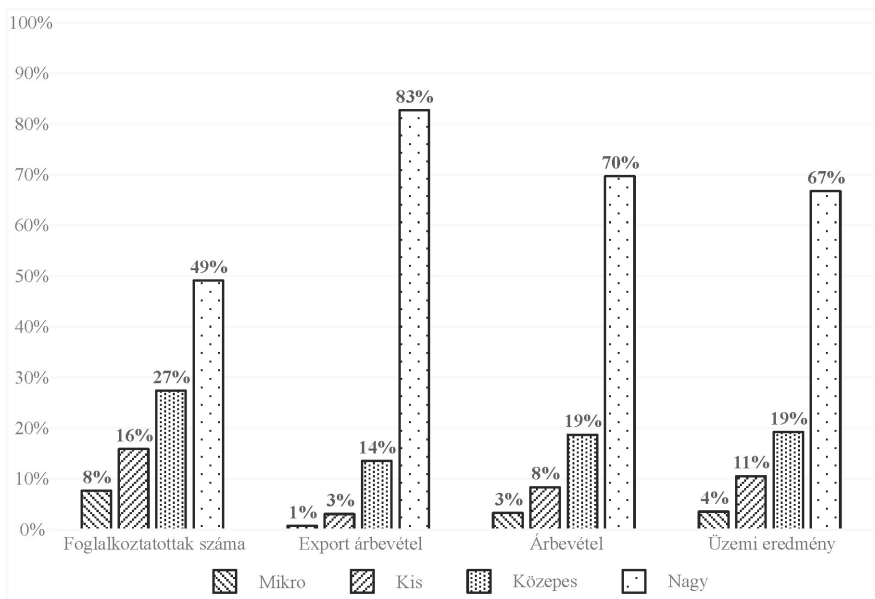
Milyen szerepet játszanak a középvállalatok a magyar feldolgozóiparban? A hazai feldolgozóiparban a nagyvállalatok dominálnak. Bár a mikrocégek száma

2. ábra: A feldolgozóipari középvállalatok iparági struktúrája (2017)
The branch structure of medium-sized manufacturing enterprises (2017)

Forrás: NAV adatok alapján saját számítás és szerkesztés

3. ábra: A feldolgozóipar méret szerinti struktúrája (2017)
The size structure of manufacturing enterprises (2017)

Forrás: NAV adatok alapján saját számítás és szerkesztés

a legmagasabb, de a foglalkoztatotti létszám, az export árbevétel, az árbevétel és az üzemi eredmény alapján is egyértelműen kirajzolódik a nagyvállalati túlsúly (3. ábra). A foglalkoztatottak majdnem fele a nagyvállalatoknál dolgozik, a nagyvállalatokhoz köthető a teljes feldolgozóipari export közel 85%-a. Ez összességében jól mutatja a kisebb cégek nemzetköziesedésének alacsony szintjét, valamint a jelenlegi beszállítói rendszer működési mechanizmusára is utal. Mindez jelentős eltérés a német Mittelstand-cégekhez képest, még akkor is, ha a középvállalatok állapota lényegesen kedvezőbb a KKV-szektor kisebb cégeihez képest. A magyar gazdaságpolitika nem fordított kellő figyelmet a KKV-szektor nemzetköziesedésére, a piaci folyamatok és a támogatási politikák az exportáló „multik” kedvező helyzetét erősítették. A helyzet talán mégsem reménytelen: a stabilizálódó helyzetű középvállalatok számára valószínűleg könnyebben elérhetőbbé válnak a külföldi piacok; másrészt a növekvő kisvállalkozások (potenciális középvállalatok) most érnek el abba a fázisba, ahol ez a kérdés jellemzően felvetődik.

Iparági szerkezetátalakulás 2000–2017 között

A feldolgozóipari középvállalatok iparági szerkezetben betöltött szerepét két időszakra (2000–2007 és 2008–2017) vetítve, alapvetően két mutatón keresztül vizs-

gáljuk: a létszám és az egy főre jutó árbevétel. A *foglalkoztatottak száma alapján* három nagyobb csoportba soroljuk a feldolgozóipari iparágakat: a kis- és középvállalatok által dominált, nagyvállalatok által dominált és a szerkezetátalakulásban lévő tevékenységi körök.

- A *KKV-dominált* csoporton belül a középvállalatok elsősorban a gumi- és műanyagtermékek, valamint a műszergyártás és az egyéb tevékenységek körében jelentősek.
- Jellemzően a 250 fő feletti *nagyvállalatok dominálták* a foglalkoztatást a különböző gépgyártási tevékenységek körében, így például az irodagépek, villamos készülékek, híradástechnikai termékek és a járműgyártás terén.
- Számos ágazat esetében megfigyelhető trend, hogy míg a 2000-es évtized első éveit a nagyvállalatok dominálták, addig ez a *vezető szerep fokozatosan átkerült* a középvállalatokhoz. Erre példa az élelmiszer- és italgyártás, a textíliák, a ruházati termékek gyártása és a fémfeldolgozási termékek létrehozásával foglalkozó ágazat.

Amennyiben a hazai tulajdonú cégekre szűrjük le a mintát, akkor az imént vázolt három kategória továbbra is megjelenik, azonban az látható, hogy ez a szűrés elsősorban a nagyvállalatokat és a nagyobb középvállalatokat érinti. Így néhány ágazat (pl. nemfém ásványi termékek, irodagépgyártás) esetében a nagyvállalati dominanciát felváltotta a változékonyság (amely során a nagyvállalati dominancia fokozatos kis- és középvállalati túlsúlyá alakul), másrészt egyes ágazatokban a kis- és középvállalati dominancia jelenik meg.

2008-ban és azt követően a gazdasági válság éveiben kevésbé domináns nagyvállalati kör fokozatosan megerősödött, azaz ebben az időszakban a változékonyságot már az jellemzi, hogy egyes ágazatok foglalkoztatásában KKV-k helyett egyre inkább a nagyvállalatok domináltak. Erre példa a gumi- és műanyagtermékek, a nemfém ásványi termékek, valamint a fémalapanyag gyártása is. Alapvetően a nagyvállalatok által dominált ágazatok között található a vegyipar és különböző kapcsolódó ágazatai, a gyógyszergyártás, valamint a különböző villamos- és gépeszközök, járművek gyártása. A *középvállalatok inkább a könnyűipari ágazatokat dominálták (például élelmiszer, ruházati termékek, textíliák), és a fémfeldolgozási termékek esetében is megjelennek*. Egyfajta kiegyenlítődség vehető észre az italgyártásban: a kis-, közép- és nagyvállalatok nagyjából hasonló arányúak, de a hazai tulajdonú vállalatokra való szűkítést követően ez már inkább a kisvállalatok felé húz. Más ágazatok esetében is módosulást figyelhetünk meg, amennyiben a hazai tulajdonú vállalatokra szűkítjük a megfigyelések körét. A *gépgyártás esetében a hazai tulajdonú vállalatokat tekintve nagyjából kiegyenlítődik a kis-, közép- és nagyvállalatok szerepe a foglalkoztatásban*. A gyógyszergyártás esetében a vizsgált időszakban (2008–2017) fokozatos változékonyság alakult ki a nagyvállalati dominancia felől a középvállalati felé, vagyis a nagyok mellett közepes szereplők is megjelentek a piacon. A számítástechnikai eszközök, villamos berendezések és egyéb jármű

gyártása esetében pedig egyértelmű, hogy a hazai tulajdonú vállalatok esetében már kis- és középvállalati dominancia jött létre.

Az *egy foglalkoztatottra jutó árbevétel* tekintetében a két vizsgált időszakban (2000–2007 és 2008–2017) között jelentősebb különbségek alakultak ki.

- A 2000 és 2007 közötti időszakban viszonylag kiegyenlítettebben oszlott meg ez a mutató egyes méretkategóriák között. Ez arra utal, hogy a nagyvállalatok mindössze néhány ágazatban voltak tartósabban dominánsak (például a vegyi anyagok, fémfeldolgozási termékek, híradástechnikai eszközök és járművek gyártásában). A középvállalatok az egy főre jutó árbevételt tekintve jellemzően a textíliák, papírtermékek, nemfémes anyagok és a bútorgyártás terén voltak tartósabban dominánsak. A csak hazai tulajdonú vállalatokra fókuszálva a létszámhoz hasonlóan néhány esetben a nagyvállalatoktól a változékonyság irányába, vagy a változékonyság felől az alacsonyabb méretkategória dominanciája felé történő elmozdulása figyelhető meg.
- A 2008 és 2017 közötti időszakban ezzel szemben markáns különbség, hogy *a jelzett időszak második felében (2012 után) számos ágazat esetében sokkal stabilabb a nagyvállalati dominancia*. Ez az egy főre jutó árbevétel esetében mintegy háromszoros különbség a kőolaj- és vegyipari ágazatban, és nagyjából másfél-kétszeres a különböző gépipari, híradástechnikai berendezések és járművek gyártása terén. A középvállalatok dominanciája a ruházati termékek és a nemfém ásványi termékek ágazatában, valamint az „egyéb feldolgozóipari” kategóriában jelentkezik. A hazai tulajdonú vállalatokra történő szűkítés esetén több olyan ágazatban is megjelenik a középvállalati dominancia, amelyben előzőleg nagyjából azonos súlyúak voltak a közép- és nagyvállalatok, és van néhány ágazat, ahol ezzel a szűkítéssel a középvállalatok válnak az ágazat domináns csoportjává. Azonban ez egyben arra is utal, hogy azokban az ágazatokban, ahol a domináns kategória az alacsonyabb méret irányába változik, ott a teljes ágazati szerkezetet vizsgálva megállapítható, hogy a nem hazai tulajdonú nagyvállalatok játszanak kiemelt szerepet az adott szektorban.

A középvállalati szektor kvalitatív vizsgálata

Kutatási módszerek

Míg a kvantitatív megközelítés hasznos összképet adott a középvállalati szektor egészéről, a kvalitatív kutatás részletesebb betekintést nyújtott a vállalkozások mindennapi működésébe és fejlődési problémáiba. Azt is vizsgáltuk, hogy milyen üzleti és társadalmi környezetben fejlődnek ki a magyar középvállalatok, hogyan kapcsolódnak az őket körülvevő ipari miliókhöz. Így arra is választ kapunk, hogy van-e érdemi hasonlóság a magyar és a német középvállalati réteg között.

Vizsgálatunkat négy hazai ipari térségben végeztük. A kutatásba bevont vállalkozásokat az adott megyében bejegyzett vállalkozások köréből választottuk ki: a TEÁOR kód (C nemzetgazdasági ág, 1011-3320 jelű szakágazatok), vállalati méret (a potenciális középvállalkozásokat is beszámítva 31-250 alkalmazott), valamint hazai tulajdon alapján szűrtük az alapsokaságot. E vállalati körből 100 vállalkozásról készítettünk rövid vállalati portrét, majd 30 vállalkozás tulajdonosával, vezető tisztségviselőjével (ügyvezető) készítettünk interjút. A vállalati portrékat a „legjobb elérhető információ elve” alapján elsősorban vállalati honlapok, sajtómegjelenések/interjúk, valamint a Nemzeti Cégtár alapadataiból állítottuk össze. A félig strukturált interjúkban (amelyeket egy próbainterjú kivételével 2017. július és 2018. július között végeztünk el) a vállalkozás üzleti környezetével kialakított kapcsolataira, a vállalkozás belső működésére, valamint fejlődésére és jövőjére vonatkozó nyitott kérdéseket tettünk föl. Az elemszám nem tette lehetővé a válaszok kódolását és számszerűsítését, de összetett információkat szolgáltatott. A vállalatok kiválasztása során a minta változatosságára törekedtünk: igyekeztünk úgy választani, hogy a cégek főtevékenységének iparági besorolása, mérete, földrajzi elhelyezkedése és életkora alapján sokszínű merítést kapjunk. Ez a válogatási szempont nem mindenben felel meg a működő középvállalkozások valós iparági struktúrájának, de sokféle helyzetű és formájú vállalkozás vizsgálatát tette lehetővé.

Interjúinkat négy - eltérő fejlődési utat bejárt - ipari térségben készítettük:

- a periférikus pozíciójú, KMT-beruházásokból kimaradt Baranyában (30 vállalati portré, 10 interjú),
- a ma is nagyvállalatok által dominált korábbi nehézipari centrumban, Dunaújvárosban (10 vállalati portré, 5 interjú),
- a jelentős KKV-szektorral rendelkező és a Mercedes-beruházással pozitív külső sokkon keresztülment Bács-Kiskunban (elsősorban a kecskeméti várostérségben - 30 vállalati portré, 7 interjú),
- valamint a főváros után legjelentősebb külföldi tőkeállománnyal rendelkező Győr-Moson-Sopronban (30 vállalati portré, 8 interjú).

A vállalati interjúkat kiegészítettük a helyi kereskedelmi- és iparkamara egy vagy több vezető tisztségviselőjével készített beszélgetéssel, a helyi vállalkozói szféra általános jellemzőiről kérdezve őket.

Növekedési és szervezeti jellemzők

A kutatásunkban vizsgált vállalkozások túlnyomó többsége klasszikus növekedési utat járt be, mikrovállalkozásból - gyakran szó szerinti „garázscégből”, pl. egykori GMK-ból - emelkedett a középvállalkozások közé, vagy a kisvállalkozások felső rétegébe. Az átalakuló (profilváltó) szocialista nagyvállalatok, önállósodott vállalati részegységek sokkal kisebb részt képeznek mintánkban. A vállalkozóvá válás alapja legtöbbször valamilyen speciális szaktudás vagy képesség, amely

általában a korábbi munkahelyről származik. Történelmi okokból a német Mittelstandnál jóval ritkábban, de találunk példát családi hagyományok követésére is. A kutatásban vizsgált cégek jobbára lokális, regionális iparági hagyományok hordozói, növekedésük az *útfüggő fejlődés* jelenségével írható le. Az alapítást követő évtizedekben fokozatosan szerezték meg a működésükhöz szükséges erőforrásokat: a szakképzett törzsgárdát, a tevékenységeikhez illeszkedő specializált gépállományt, valamint a megfelelően felszerelt telephelyet. Tevékenységeik ezalatt jellemzően az egyszerűtől az összetettebb, magasabb hozzáadott értékű formák felé haladtak. A leírt növekedési út részleges magyarázatot ad arra is, miért a középvállalati kategória alsó határán kell keresnünk a hazai közepes iparvállalatok többségét: első vagy korai második generációs (családi) vállalkozásokként a fejlődés korábbi stádiumában vannak, mint a hosszabb múltú német Mittelstandvállalatok. Egy részük többszörös „léptékváltó”, és az egyik évben a kisvállalkozások, a másikban a középvállalatok csoportját gazdagítja.

Elmondható, hogy a *feldolgozóipari középvállalatokat általában a lassú növekedés jellemzi*, és inkább „lassú sikertörténeteknek” tekinthetjük őket. Interjúalanyaink pályáját számos kockázat, csapda, és bizonytalan kimenetelű változás szegélyezte. A vállalkozásvezetők ennek megfelelően többnyire konzervatív üzleti stratégiákat követnek, saját magukra és közvetlen környezetükre támaszkodnak (ebben osztoznak a német Mittelstand értékrendjében). Ez a visszafogott magatartás a biztos lábakon álló óvatos túlélőké: az óvatlanok, balszerencésék és a másokban túlságosan megbízók képviselői feltehetően már nem adhattak nekünk interjút. Sokatmondó, hogy kutatásunk során egyáltalán nem találtuk nyomát a gyors növekedésű „gazella” cégeknek, és nem találkoztunk a kockázati tőkebefektetések eredményeként létrejött középvállalatokkal sem. Jó okkal feltételezhetjük, hogy e vállalkozások többségét a szolgáltatások között találánánk; és azt is, hogy a kockázati tőke inkább a főváros környezetében, mint az általunk vizsgált vidéki térségekben játszik szerepet új vállalkozások létrehozásában.

A kis- és mikrovállalkozásokkal ellentétben a közepes cégek *finanszírozási helyzete* általában stabil, eléri a növekedésükhöz szükséges pénzforrásokat. Amennyire lehet, kihasználják belső erőforrásaikat, miközben kevésbé bíznak a bankhitelekben („*régen nem adtak, most nem kérünk*”). A belső forrásokra való támaszkodás, a külső forrásbevonástól és hitelektől való ódzkodás (Mikesy 2015) hasonlóná teszi őket a német *Mittelständler*ekhez, miközben eltér az angolszász szakirodalom fókuszában álló „tőkepiaci” vállalkozói attitűdöktől. Eltérés azonban, hogy a német KKV-szektor szokásos finanszírozói, a helyi bankok, takarékszövetkezetek szerepe visszaszorulóban van hazánkban, koncentrációs folyamatok zajlanak le (Kovács 2017), ami hosszabb távon is visszafogja a helyi bankok élő társadalmi kapcsolatokon nyugvó hitelnyújtását (*relationship lending*; Berger, Udell 2006). Az EU-támogatások javuló elérhetősége napjainkban vonzóbb alternatívát kínál a fejlesztések finanszírozására; és mivel saját források birtokában a középvállalatok számára kevésbé égető a megszerzésük, úgy látjuk, hogy a kis-

vállalkozásoknál szelektívebben élnek ezzel a lehetőséggel: inkább akkor pályáznak, amikor meglévő növekedési stratégiájukba tudják illeszteni az új fejlesztéseket.

A vállalati versenyképességben fontos szerepet játszó *nemzetköziesedés* tere a vizsgált iparvállalatok két, egymástól elütő csoportjával találkoztunk. Az első csoportot exportorientált, gyakran más iparvállalatok által felhasznált köztes termékeket (Békés, Muraközy 2016) előállító cégek alkotják. Ezek a vállalkozások integrálódtak az európai munkamegosztásba; elsősorban a német, osztrák és olasz piacokon, kisebb részben hazánkba települt nagyvállalatok értékláncaiban vannak jelen (a német Mittelstand-cégektől eltérően nincs saját globális elérésük, bár ez jelenlegi fejlődési szakaszukban nem is várható el). Részesülnek az export általi tanulás (Antalóczy, Sass 2011; Élterő, Udvari 2018) előnyeiből; elsősorban azokból az újdonságokból és ismeretekből, amelyek – legalábbis magyar viszonylatban – további versenyelőnyökhöz juttatták őket. Egyaránt találunk közöttük saját terméket előállító vállalatokat, és kisebb részben hazánkba települt nagyvállalatok értékláncaiba integrálódott piaci szereplőket (ne feledjük, a nagyvállalati beszállítók zöme maga is külföldi tulajdonú cég). Speciális termékek részpiacain gyakran alakítottak ki erős pozíciókat, bár itt nem globális vagy európai, hanem nemzeti vagy regionális léptékről beszélhetünk. Ezek a vállalkozások hasonlítanak legjobban a klasszikus Mittelstand-cégekre, termékeik, stratégiáik, szervezeti felépítésük megfeleltethető egy korai fejlődési fázisú német középvállalkozásának.

A második csoport vállalatai elsősorban a hazai piacra fókuszálnak, és speciális részpiaci termékek helyett általános javakat (az élelmiszerektől az ablakkeregig) állítanak elő – esetenként olyan speciális készségekkel, amelyek kiemelik őket versenytársaik közül. Pozíciójuk a KKV-szektoron belül jó, de nemzetközi összehasonlításban inkább érzékeny. Ez a vállalati kör kevésbé hasonlít a Mittelstand cégeire; nemzetközi analógiaként a szintén jó minőségű tömegtermékekre szakosodott, de iparági körzeteken kívül (pl. Marche tartományban) működő olasz KKV-k fejlődési jegyeivel áll fenn érdemi hasonlóság (Paniccia 2006). A termékfejlesztés, speciális képességek kialakítása és az iparági hálózatok kialakítása lehet számukra az előrelépés legsikeresebb formája: az alkalmazott innováció a „low-tech” iparágak számára is kiutat kínál a tömegtermelésből és a költségalapú versenyből (Hansen, Winther 2014).

Kutatásunk nem vállalkozott a *középvállalatok versenyelőnyeinek* részletes (pl. Szerb 2010 pillérmódszerén alapuló) felmérésére, és erre a megkérdezésen alapuló, kismintás kutatási módszer nem is alkalmas. Az interjúkban a vállalatvezetők által azonosított három legfontosabb versenyelőnyre kérdeztünk rá. A leggyakoribb válaszok a rugalmasságra, a magas termékminőségre és a vállalkozás képességeire, környezetéből kimagasló speciális kompetenciáira (munkaerő, technológiák, know-how) helyezték a hangsúlyt. Ez az önbevalláson alapuló eredmény valamivel kedvezőbb, mint ahogy Szerb (illetve Szerb et al. 2019) – KKV-szektorra érintő, a puha versenyelőnyök túlsúlyát mutató – megállapításai sugall-

ják: a közepes méretet elért vállalkozások legalábbis tudatában voltak a minőségi tényezők fontosságának.

Üzleti környezet és területi beágyazottság

Hogyan integrálódnak a vállalkozások a helyi és regionális üzleti környezetbe? Ez a kérdés számottevő különbségeket mutat. A szenior vállalatvezetők egy része a lokális üzleti elit tagjaként aktívan részt vesz a hálózatos együttműködésben (klaszterek, ipari szövetségek), a kereskedelmi- és iparkamarák munkájában (elsősorban a duális képzésben, innovációtranszferben és kapcsolatteremtésben), a fejlesztési tevékenységeket koordináló fejlesztési koalíciókban és a rendszeres, formálisabb együttműködést megvalósító városi rezsimekben. A vállalatvezetők egy másik csoportja klasszikus „rejtőzködő” magatartást vett fel, és amennyire lehet, távolságot tart a közszférától, a lehető legnagyobb önállóságra törekszik. Négy térségi esettanulmányunk eltérései alapján azt mondhatjuk, hogy kettőn áll a vásár: sokat számít a városi és megyei önkormányzatok fogadókészsége, a gazdaságfejlesztés melletti elkötelezettsége (Gajzágó 2020; Rechnitzer 2016).

Az elkészült interjúk száma óvatosságra int a vizsgált ipari térségek összehasonlítása során, ugyanakkor kiegészítő információk segítségével mégis felállíthatunk néhány hipotézist a középvállalati szektor területi beágyazottságáról.

- Egyrészt, a *középvállalkozások többsége útfüggő fejlődési pályát jár be*, szervesen kapcsolódik iparági hagyományokhoz, korábban kialakult szakosodáshoz. Ezt a mintázatot követik a működő klaszterek is: Győr és Pécs gépipari hálózatai, vagy Kecskemét diverzifikált iparági mixe, így a Juhász és Lengyel (2018) által leírt nyomdaipar, az élelmiszertermelés, részben az építőanyagipar. A megszünt szocialista vállalatok és az országban megjelenő külföldi nagyberuházások árnyékában ezek a cégek biztosítják az értékes tudáskészletek, speciális képességek, az iparági know-how továbbélését és folyamatos adaptációját; olyan helyeken is, ahol nem jelent meg a külföldi tőke.
- E vállalkozások vitathatatlan előnye *népességárányos, földrajzilag kiegyensúlyozott elhelyezkedésük*, amely ellentétben áll a KMT-alapú ipar és a fővárosban összpontosuló üzleti szolgáltatások koncentrációival: nem elhanyagolható részük kisvárosokban, vidéki térségekben található. Ezek a tulajdonságok a német Mittelstand kedvező vonásait idézik. Az útfüggőség pozitív értelmezésében tovább építhető, megújítható és bővíthető érték, az adott helyhez kötődő („lokalizált”) *területi [társadalmi] tőke* újratermelésének vezérlő ereje. Azonban a korlátokat is látnunk kell: a középvállalati réteg szűk létszáma, sérülékenysége és relatív tőkeszegénysége határt szab ennek a folyamatnak. Nem találjuk például jelét annak, hogy a középvállalatok csoportjának hatására új térségi fejlődési pályák, iparági specializációk bontakoztak volna ki: ehhez a jelenleginél több sikeres vállalatra volna szükség. Ma – német társaiktól eltérően – a magyar közép-

vállalkozások többségét még nem nevezhetjük a Lehrer és Schmid (2015) által leírt *társadalmi tőke alapú vállalkozásnak* – a vállalatok és környezetük közötti kölcsönhatás gyengébb és esetlegesebb, még ha részlegesen létezik is. Harmadik megállapításunk a *KMT és a hazai tulajdon közötti egyensúly* kérdéséhez kapcsolódik. A KMT-alapú fejlődés sikertérségeiben, így Győr-Moson-Sopron megyében a vártnál kevesebb feldolgozóipari közép vállalatot találunk, a dezindusztrializáción keresztülmenő, periférikus Baranyában pedig várakozásainknál többet – s interjúink alapján e cégek mutatják a legtöbb párhuzamot a Mittelstand vállalataival. Úgy véljük, hogy a paradoxon fő okát a KMT területi különbségeiben kereshetjük. A KMT-hiányos térségekben a közép vállalatok helyettesítő szerepet is játszanak, miközben a kiemelkedő tőkeellátottságú térségekben már a külföldi tőke kiszorító és eltömítő hatásait is feltételezhetjük. Ezt látjuk Győrben, s kisebb léptékben, Dunaújvárosban is, ahol a nagyvállalatok uralta feldolgozóiparban csak néhány közép vállalkozás tudott tartósan fennmaradni. Kecskemét ebben a rejtvényben érdekes helyet foglal el. A megkérdezett vállalkozásvezetők többsége a Mercedes-beruházás keltette pozitív külső sokkal járó ipari fellendülés és a vele járó állami többletberuházások kedvező hatásait hangsúlyozták. Vajon a helyi KKV-szektor sokszínűsége és erős vállalkozói kultúrája, Kelet-Magyarország ma még bőségebb munkaerő-kínálata együtt jár a hazai és külföldi tőke komplementer szerepével, vagy csak egy olyan folyamat első fázisában vagyunk, amelynek során az utóbbi „lefölözi” a térség munkaerőpiacát, és kiszorítja gyengébb versenytársait?

Mindez a KMT szerepének differenciált értékelésére hívja fel a figyelmünket. Mint Menghinello, De Propriis, Driffield (2010) Olaszországban végzett kutatásai jelzik, nem mindegy, hogy egy térségben melyik fejlődési fázisban és milyen mértékben jelenik meg a külföldi tőke: a jól számszerűsíthető és aránylag hamar realizálható előnyök, vagy a mindig nehezebben megragadható haszonáldozati költségek, negatív externáliák nyomnak-e többet a latban. A választás luxusa még kevés magyar ipari térségnek adatott meg, hiszen a beruházáséhség és a foglalkoztatás növelésének jogos szempontjai eddig mindent felülírtak. A KMT-alapú fejlődési út fokozódó problémáival kapcsolatban azonban újra fel kell tennünk a kérdést: szükséges-e „minden áron” (akár támogatásokkal, akár a külföldi tőke döntéseit követve) törekednünk az új külföldi beruházások megszerzésére, vagy erőforrásaink egy részét már a belső növekedési potenciál megteremtésére lenne érdemes allokálnunk?

Növekedési stratégiák és kihívások

Tanulmányunk a magyar ipar jövőjéről (egy lehetséges fejlődési útvjáról) szól, s az interjúkban feltett kérdéseink egyik csoportja is a vállalatvezetők, a vállalkozások

innovációs magatartására, növekedési terveire, illetve a jövőbeli kihívásokra irányult, különös figyelemmel a *munkaerőhiány és a generációváltás problémájára*. A képzett kék- és fehérgalléros alkalmazottak megszerzésének nehézségei már a kétezres évek második felében megjelentek, s egy évtizeddel később már egyszerre beszélhetünk az alapító generáció megöregedéséről, a válságban „felszabaduló” munkaerő elfogyásáról, demográfiai okokról, a szakképzés mennyiségi és minőségi hiányosságairól, de a függő piacgazdasági modell következményeiről is (elvándorlás, a munkaerőpiac lefőlözése). A munkaerőhiány a vállalati növekedés legfontosabb szűk keresztmetszetévé vált; gyakorlatilag alig találtunk olyan interjúalanyt, akit ne foglalkoztatott volna a kérdés. A válaszok között eltérő megoldásokat (általában azok kombinációit) találjuk:

- a meglévő munkaerő megőrzése többletkezdvezmények, a nyugdíjas korúak visszafoglalkoztatása révén;
- munkavállalói ösztönzők: béremelések, juttatások, jobb munkakörülmények, a nagyvállalatoknál kedvezőbb szakmai fejlődést ígérő munkafeladatok felkínálása;
- toborzás és utánpótlás-nevelés: aktív munkaerő-keresés, belső előléptetés és továbbképzés, részvétel a duális képzésben (bár minőségével kapcsolatban jelentős elégedetlenséget tapasztaltunk);
- relokáció, új telephely alapítása az országon belül (Kelet-Magyarország) vagy kívül (Románia, Ukrajna).

Széles körben elterjedt álláspontokkal (a vitát részletesen ismerteti Palócz 2016) szemben nem találtunk bizonyítékot a béremelések növekedést visszafogó szerepére. A vizsgált vállalkozások többsége hajlandó és képes is a fokozatos bérfelzárkózás forrásainak előteremtésére; ajánlatuk a vizsgált ipari térségekben kedvezőnek számít (még ha a külföldön, és egyes nagyvállalatoknál megszerezhető jövedelemnél alacsonyabb is). A kemény korlátot a kínálat mennyiségi és minőségi paraméterei adják. Bizonyos, hogy a következő évtizedben a vállalatok közötti verseny nem csak a piaci részesedésért, hanem a képzett munkaerő megszerzéséért is folyik majd, és ez a verseny bővülő piac mellett is élet-halál kérdés lesz nem csak egyes vállalatok, hanem általában a hazai vállalkozói réteg számára is.

Kapcsolódó probléma a *vezetői generációváltás* kérdése. A vállalatvezetés sikeres átadása fejlett gazdaságokban is a KKV-k próbatétele (Bigliardi, Ivo Dormio 2009; Leiß, Zehrer 2018; Ventura et al. 2014), és különösen igaz ez azoknál a vállalatoknál, ahol egyben léptékváltás megy végbe. Megkérdezett vállalkozásaink többsége még a generációváltás előtt állt, s többségük - Wieszt és Drótos (2018) eredményeivel összhangban - a családon belüli átadásra törekedett. Kivételekre ott találtunk példát, ahol ez a törekvés nem járt sikerrel: ekkor egy szenior menedzser ügyvezetővé (résztulajdonossá) emelése, a vállalat értékesítése (menedzsernek, más belföldi vagy hazai vállalkozásnak), vagy a döntés elodázása marad opció. A motivációk azonban a német Mittelstandra hasonlítanak: a vállalkozók

többsége többgenerációs cég létrehozásában reménykedik, és csak kényszerből fordul exit-stratégiák vagy a szervezeti professzionalizáció felé.

A munkaerőhiány szorítása és az új generáció munkába állása *modernizációs lehetőséget is kínál* a hazai cégek számára. A szűkülő munkaerőpiacon az előremenekülés egyik útja a magasabb termelékenység és a feljebb lépés különböző formái felé mutat. Az innovatívabb középvállalatok aktívan törekednek az Ipar 4.0 megoldások (Pongrácz, Nick 2017; Szalavetz 2016) megismerésére és adaptációjára, bár a digitalizáció, automatizáció és a vállalati funkciók integrációja korai fázisban van, és jelentősen elmarad a német szinttől. A középvállalatok az elmúlt évtizedben kezdték aktívan kiaknázni a *termék- és folyamatinnováció* növekedési tartalékait: ekkorra jutottak el arra a szintre, hogy belső erőforrásaikat önálló fejlesztésekre fordítsák. A realizált versenyelőnyök megőrzése és új lehetőségek felkutatása mellett a vezetők műszaki érdeklődése is motivációs erőt jelent az önálló fejlesztő pozíciók, fejlesztési részlegek kialakításához. A sajáttermék-fejlesztés kiutat jelent a bérmunka és tömegtermelés kockázatos világából is. Tanulságos, hogy a beszállító vállalkozások (jellemzően kisebb értékű járműipari alkatrészeket előállító Tier 2 cégek) egy része nagyobb önállóságra, több lábbon állásra törekszik, tart a kiszolgáltatottságtól és az olcsó versenytársak jelentette árverseny következményeitől. A termékkomplexitás emelkedése, a magasabb hozzáadott érték- és tudástartalom közelebb viszi a középvállalatokat a német Mittelstand-cégek termelési profiljához. Ez a fejlődés egy tulajdonosi generáció alatt zajlott le, és bár a hatékonysági rés ma is jelentős, lényegesen kedvezőbb helyzetet takar, mint a rendszerváltás éveiben, amelyeket gyakran az egyszerű tevékenységekhez való visszatérés, a komplexitás leépülése jellemezett.

Elméleti és gazdaságpolitikai következtetések

A hazai középvállalkozások rétege hosszas zsugorodás és konszolidáció, majd a 2008-as válság külső sokkja és szelekciója után stabilizációt mutat. A feldolgozóipari középvállalatok ágazati szerkezetben betöltött szerepét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a foglalkoztatás terén nagyobb a súlyuk, mint a hatékonyság esetében (bár a hatékonyság önmagában növekvő tendenciát mutat). A vizsgált vállalkozások nem az újságcímlapokra kerülő zajos „sikersztorik”, hanem lassan beérő, stabil hátterű, a piacon már bizonyított cégek. A nehéz pályán és bizonytalan körülmények között elért stabilitásuk értékes, és a magyar feldolgozóipar egyik még kiaknázatlan növekedési tartalékát, egyben a KMT-függőség enyhítésének potenciális forrását jelentik. Ez a vállalati réteg ráadásul a Mittelstandra jellemző kedvező fejlődési jegyek egy részével is rendelkezik (2. táblázat), *a versenyképesség magas útját követi, még ha annak korai stádiumában helyezkedik is el*. Nem kiforrott „Mittelstand-cégek”, de talán kijelenthetjük, hogy egy részük a Mittelstand felé tart. Nem a Mittelstand jelenti az egyetlen érvényes analógiát: a kutatásba

bevont vállalatok egy része inkább az iparági körzeteken kívül működő olasz ipari KKV-k jellemvonásait viseli, tömegtermékekre szakosodik (gyakran nem is rossz hatékonysággal). Közös előnyük e vállalatoknak a hazai tőkeakkumuláció elősegítése, az erősödő stratégiai orientáció, a lokális és regionális beágyazódás, valamint a kedvező földrajzi eloszlás.

Reményt ad számunkra, hogy 2017-es adatok szerint a feldolgozóiparban az EU definíciójának megfelelő 1041 „valódi” hazai tulajdonú középvállalkozás mellett 844, 30-49 főt foglalkoztató *potenciális középvállalkozásról* is beszélhetünk. Ezek a vállalkozások még a léptékváltás előtt állnak, és minden bizonnyal csak egy részük képes (illetve kíván) középvállalattá növekedni, de a lehetőség elvileg nyitott. Strukturális jellemzőik és a kvalitatív kutatások eredményei is megerősítik ezt az állításunkat. A munkaerőhiány azonban gátat szabhat a piac által felkínált növekedési ambíciók-

2. táblázat: A német Mittelstand-alapmodell és a hazai középvállalatok összehasonlítása
Comparing the baseline German Mittelstand model with Hungarian medium-sized enterprises
 Német Mittelstand-vállalatok (alapmodell) Magyar középvállalkozások

50-499 fős vállalkozások, több nagyvállalat	50-249 fős valódi, és 30-49 fős potenciális középvállalkozások
Többgenerációs családi vállalkozások	Első vagy másodgenerációs családi vállalkozások, tömeges generációváltás kérdése
Rés piacokon értékesített speciális javakra (gyakran köztes termékekre) irányuló szakosodás	Speciális és általános javakra irányuló szakosodás is előfordul (olasz KKV-modell)
Globális kontextusban minőségi tényezőkön nyugvó versenyképesség	Hazai kontextusban minőségi tényezőkön ÉS flexibilitáson nyugvó versenyképesség, a költségelőnyök mérséklődő szerepe
Erős nemzetköziesedés és magas exportorientáció, részterületeken akár globális vezető szerep	Hazai átlagon felüli nemzetköziesedés, növekvő exportorientáció ÉS belső piacok vizsgálása
Vásárlói kapcsolatokon is alapuló iteratív innováció, erős Ipar 4.0 megoldások	Vásárlói kapcsolatokon is alapuló iteratív innováció, korai stádiumú Ipar 4.0 megoldások
Stabil, tartósan kedvező növekedési környezet	Bizonytalan, erőforráshiányos növekedési környezet, stabil gazdaságpolitikák hiánya
Konzervatív növekedési stratégiák, belső erőforrások preferálása	Konzervatív növekedési stratégiák, belső erőforrások és uniós források stratégiai felhasználása
Magas bérszínvonal, szakképzett munkaerő	Átlagon felüli bérszínvonal, vállalati törzsgárda kulcsszerepe, erősödő munkaerőhiány
Kisvárosi és vidéki túlsúly, erős lokális beágyazottság és kooperációs hajlandóság	Népességáryanos földrajzi elhelyezkedés, átlag feletti lokális beágyazottság, növekvő kooperációs hajlandóság

Forrás: Saját szerkesztés

nak; még akkor is, ha a középvállalkozások pozíciója biztonságosabb a KKV-k nagy részénél. A középvállalatok számának elmúlt években látható stagnálása ilyen növekedési korlátok meglétére utal. A következő évek legfontosabb kérdése a generációváltás lesz, amely jellemzően nem hoz magával látványos bővülést. A középvállalatok számának alakulásában azonban minden bizonnyal már középtávon kulcskérdésnek bizonyul majd hazánk gazdasági stabilitása, a gazdaságpolitika által befolyásolt lokális, regionális üzleti környezet minősége is.

Sikeres középvállalatokat egyaránt találunk hagyományos és új iparágakban. Túlnyomó többségük a német Mittelstand-cégekhez hasonlóan részstratégiákra támaszkodik, egy vagy legfeljebb néhány piaci szegmensre összpontosít. Hasonlóság az is, hogy nagy részük nem bevett név a fogyasztók között (bár akad néhány neves kivétel), ezek a cégek keveset vagy egyáltalán nem szerepelnek a hírekben. Mégis, közülük a sikereesebbek (általában azok, amelyek a legnagyobb hasonlóságot mutatnak német megfelelőikkal) erős pozíciókat értek el. Ez nem jelent globális részpiaci vezető szerepet, de a regionális és hazai piacokon már számottevő jelenlétük van, s a cégek egy része a közelmúltban jelent meg beruházóként a szomszédos keleti országokban (elsősorban Romániában és Ukrajnában). A kutatásunk során vizsgált középvállalatokat erős iparági sokszínűség jellemzi. Ezeket a cégeket sokféleségük dacára összeköti a minőségorientáció, a szakképzett munkaerő alkalmazása, a cégvezetői elkötelezettség, a folyamatos termékfejlesztésbe és a piaci igények magas szintű kiszolgálásába vetett hit.

A KMT-beruházások differenciált értékelése hazánk számára is nehéz feladványt jelent. A KMT-vezérelt és az (eddig kevésbé sikeres) belső erőforrásokat és hazai tőkét mobilizáló endogén fejlődési út viszonyában nem csak komplementer, hanem trade-off hatások is megjelenhetnek, és ez a dilemma nem csak országos, hanem ipari térségenként eltérő megközelítést tesz szükségessé. Valószínű, hogy az erősen iparosodott térségekben inkább már a hazai KKV-szektor fejlődését érdemes ösztönözni, míg az aluliparosodott, vagy ma is hanyatló iparú (deindusztrializálódó) régiókban egyaránt szükség van a külső tőkevonásra és a hazai vállalkozások szélesebb körének megerősítésére. A hazai szakirodalomban is egyre többet tárgyalt közepes jövedelmű fejlődési csapda (Gál, Schmidt 2017) meghaladása az egyoldalúan KMT-orientált iparszerkezet diverzifikációján keresztül érhető el.

Természetesen a kívánatos cél nem a KMT „leváltása” (ez nem is lehet reális gazdaságpolitikai cél katasztrófális károkozás nélkül), hanem a függőség lazítása, és egy sokszínűbb, erősebben beágyazódott, és ezért ellenállóképesebb iparszerkezet fokozatos kialakítása. Álláspontunk szerint ezért a középvállalkozások sorsa a hazai iparpolitika számára sem közömbös. Miközben új „nemzeti bajnok” nagyvállalatok sikeres mesterséges megkonstruálására igen csekély – és „helyzetbe hozására” sem sok – lehetőség kínálkozik (különös tekintettel a számottevő korrupciós és piaci kockázatokra), hasonló vagy talán szerényebb erőforrás-befektetéssel sokkal könnyebb volna a kibontakozáshoz segíteni néhány száz közepes méretű, önálló innovációs stratégiák megfogalmazására képes (potenciális) középvállalatot. A jelen-

legi növekedési környezetben elsősorban a következő gazdaságpolitikai lépésekre érdemes hangsúlyt fektetni:

- a vállalkozói ökoszisztémák és a térségi tényezőkínálat (elsősorban a munkaerő-kínálat) tudatos fejlesztése, a lokális szinten képződő területi tőke megerősítése;
- vállalati menedzsmentképeségek fejlesztése, Ipar 4.0 felkészülést segítő programok;
- a vállalatok közötti lokális, regionális hálózatos együttműködés elősegítése;
- üzleti promóció, a vállalkozások külpiazi „helyzetbe hozása”, a nemzetköziesedés központi támogatása;
- az innovatív fejlődést elősegítő célprogramok: intelligens szakosodási (S³) stratégiák, innovációtranszfer.

Összességében, *a középvállalkozások fejlődése nemzeti ügy, de sikerük nagymértékben a helyi és regionális szinten érvényesülő tényezőkön alapul.* A sikeres gazdaságfejlesztés előfeltétele a központi kormányzat és a helyi-térségi szint közötti ésszerű feladatmegosztás, a szubszidiaritás elvének érvényesítése, amely az országos gazdaságpolitikák átgondolását igényli majd. Nem egymástól elszigetelt ágazati politikákra, hanem a helyi szereplőket is aktívan bevonó, térségi gondolkodáson alapuló modellre van szükség! A német Mittelstand esete ebben a feladványban további tanulmányozásra és követésre érdemes referenciapontot kínál a magyar elemzők és gazdaságpolitikusok számára.

Jegyzetek

- 1 Palócz és Vakhal (2018) adatai szerint a 2000-ben működő középvállalkozások több mint fele szűnt meg jogutód nélkül 2016-ig, negyede kis- vagy mikrovállalkozássá zsugorodott, és a túlélő 1500 cégből mindössze 50-nek sikerült 250 fő fölötti nagyvállalattá nőnie.
- 2 De Massis és szerzőtársai (2018) szerint nagyjából 1000-1500 cég tartozik a szegmenshez, miközben az összefoglalkoztatás 15%-át, az értékesítések 30%-át, és az export 40%-át realizálják. Ugyanakkor nem csak ez a „szűk” definíció érvényes: Pahnke és Welter (2019) értelmezésében a tágabban értelmezett, nem csak a piacvezető vállalatokra szorítkozó Mittelstand 39 800 céget, a német vállalatok 1,1%-át foglalja magába, az összefoglalkoztatás 32%-ával. Kutatásunkban mi ezt a „kiterjesztett” értelmezést tartottuk hasznosabbnak.
- 3 Részletesebb kibontás nélkül: Olaszországban a konszolidálódó és átalakuló iparági körzetek kapcsán (Cassia, Colombelli 2010; Coltorti et al. 2013; Rabellotti, Carabelli, Hirsch 2009), Franciaországban a globális változásokhoz kevesebb sikerrel alkalmazkodó nagyipar alternatívájaként (Egyed, Póla 2020), Nagy-Britanniában a dezindusztrializálódott ipari térségek új növekedésének letéteményeseiként, a feltörekvő országokban a KKV-k egyik modernizációs alternatívájaként (Hsieh, Olken 2014).
- 4 A szerzők némi malíciával emlékeztetnek rá, hogy közeli halálát Marx és Engels már 1848-ban megjövendölte.
- 5 Ez a kétszámjegyű TEÁOR kódok vonatkozásában azt jelenti, hogy a 2008 előtti időszakban a 15–36. csoportokba sorolt ágazatokat, a 2008. és azt követő években a 10–33. csoportok közötti ágazatokat tartalmazza.

- 6 Hazai tulajdonúnak tekintettünk a teljes mértékben belföldi tulajdonban lévő vállalatok mellett minden olyan céget is, amelyben a külföldi tulajdoni részarány 50%-nál alacsonyabb volt.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítését az NKFIH/115577 sz. szerződése („A hazai középvállalati szektor szerepe az ipar területi versenyképességében”) támogatta. Az adatállományt a KRTK Adatbankja biztosította. A szerzők köszönettel tartoznak Barta Györgyi, valamint a két anonim lektor tanácsaiért és kritikáiért.

Irodalom

- Antalóczy K., Sass M. (2005): A külföldi működőtőke-befektetések regionális elhelyezkedése és gazdasági hatásai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 5., 494–520.
- Antalóczy K., Sass M. (2011): Kis- és közepes méretű vállalatok nemzetköziesedése – elmélet és empiria. *Külgazdaság*, 9–10., 22–33.
- Barta Gy. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Bateman, M. (2000): Neo-liberalism, SME development and the role of Business Support Centres in the transition economies of Central and Eastern Europe. *Small Business Economics*, 4., 275–298. <http://doi.org/dbz22z>
- Békés G., Muraközy B. (2016): Beszállítói termékek a magyar feldolgozóiparban. *Közgazdasági Szemle*, 10., 1046–1073. <http://doi.org/dh3d>
- Békés G., Muraközy B. (2012): Magyar gazellák: A gyors növekedésű vállalatok jellemzői és kialakulásuk elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 3., 233–262.
- Berger, A. N., Udell, G. F. (2006): A more complete conceptual framework for SME finance. *Journal of Banking and Finance*, 30., 2945–2966. <http://doi.org/d52wcc>
- Berghoff, H. (2006): The end of family business? The Mittelstand and German capitalism in transition, 1949–2000. *Business History Review*, 2., 263–295. <http://doi.org/c922wt>
- Bigliardi, B., Ivo Dormio, A. (2009): Successful generational change in family business. *Measuring Business Excellence*, 2., 44–50. <http://doi.org/fmx47g>
- Bohle, D., Greskovits, B. (2006): Capitalism without compromise: Strong business and weak labor in Eastern Europe's weak transnational industries. *Studies in Comparative International Development*, 1., 3–25. <http://doi.org/bvj8mj>
- Csapó K. (2010): *A gyorsan növekvő kis- és középvállalkozások jellemzői és fejlesztési lehetőségei Magyarországon. PhD értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
- Cassia, L., Colombelli, A. (2010): Growth factors in medium-sized enterprises: The case of an Italian region. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 4., 437–458. <http://doi.org/crdnb9>
- Coltorti, F., Resciniti, R., Tunisini, A., Varaldo, R. (eds.) (2013): *Mid-sized Manufacturing Companies: The New Driver of Italian Competitiveness*. Springer-Verlag Italia, Milano
- Czakó E., Könczöl E. (2014): A hazai kis- és középvállalatok exportjának kritikus sikertényezői. *Külgazdaság*, 5. 30–52.
- De Massis, A., Audretsch, D., Uhlaner, D., Kammerlander, N. (2018): Innovation with limited resources: Management lessons from the German Mittelstand. *Journal of Production Innovation Management*, 1., 125–146. <http://doi.org/gfw2zq>
- Egyed I., Póla P. (2020): Fókuszban a dinamikus középvállalatok – A megújuló francia iparpolitika. In: Lux G. (szerk.): *Ipari középvállalatok és regionális fejlődés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, megjelenés alatt

- Éltető, A., Magasházi, A., Szalavetz, A. (2015): Global Value Chains and upgrading: Experiences of Hungarian firms in the machinery industry. *Competitio*, 1., 5–22. <http://doi.org/c2bb>
- Éltető A., Udvari B. (2018): Nemzetköziesedés a válság után – A magyar kis- és középvállalatok exportjára ható tényezők. *Közgazdasági Szemle*, 4. 402–425. <http://doi.org/dh3f>
- Filep J., Szirmai P. (2006): A generációváltás kihívása a magyar KKV szektorban. *Vezetéstudomány*, 6., 16–24.
- Gajzágó G. (2020): A középvállalati szektor szerepe a városfejlődésben: Dunaújvárosi esettanulmány. In: Lux G. (szerk.): *Ipari középvállalatok és regionális fejlődés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, megjelenés alatt
- Gál, Z., Schmidt, A. (2017): Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications of FDI. In: Munoz, J. M. (ed.): *Advances in Geoeconomics*. Routledge, London–New York, 76–93. <http://doi.org/dh3g>
- Hansen, T., Winther, L. (2014): Competitive low-tech manufacturing and challenges for regional policy in the European context – lessons from the Danish experience. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 449–470. <http://doi.org/f25b6f>
- Holz, M. (2013): Strategies and policies to support the competitiveness of German Mittelstand companies. In: Coltorti, F., Resciniti, R., Tunisini, A., Varaldo, R. (eds.): *Mid-sized Manufacturing Companies: The New Driver of Italian Competitiveness*. Springer-Verlag Italia, Milano, 147–168.
- Hsieh, C.-T., Olken, B. A. (2014): The missing “missing middle”. *Journal of Economic Perspectives*, 3., 89–108. <http://doi.org/dh3h>
- Juhász, S., Lengyel, B. (2018): Creation and persistence of ties in cluster knowledge networks. *Journal of Economic Geography*, 6., 1203–1226. <http://doi.org/dh3j>
- Jürgens, U., Krzywdzinski, M. (2009): Changing East–West division of labour in the European automotive industry. *European Urban and Regional Studies*, 1., 27–42. <http://doi.org/cc2qsw>
- Kiss, É. (1999): Recent organizational changes in Hungarian industry and their effects. *Eastern European Economics*, 3., 34–57. <http://doi.org/dh3k>
- Kiss É. (2010): *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Kiss, É. (2012): The impacts of the economic crisis on the spatial organization of Hungarian industry. *European Urban and Regional Studies*, 1., 62–76. <http://doi.org/ftbqr8>
- Kornai, J. (1992): The principles of privatization in Eastern Europe. *De Economist*, 2., 153–176. <http://doi.org/10.1007/BF01460369>
- Kovács S. Zs. (2017): Város-vidék-kapcsolat a magyar pénzintézet-hálózatban. *Területi Statisztika*, 5., 495–511.
- Könczöl E. (2007): *A középvállalati szektor szerkezeti és működési sajátosságai*. Műhelytanulmányok 87. Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest
- Lehmann, E. E., Schenkenhofer, J., Wirsching, K. (2018): Hidden champions and unicorns: A question of the context of human capital investment. *Small Business Economics*, 2., 359–374. <http://doi.org/dh3m>
- Lehrer, M., Schmid, S. (2015): Germany’s industrial family firms: Prospering islands of social capital in a financialized world? *Competition & Change*, 4., 301–316. <http://doi.org/dh3n>
- Leiß, G., Zehrer, A. (2018): Intergenerational communication in family firm succession. *Journal of Family Business Management*, 1., 75–90. <http://doi.org/dh3p>
- Lengyel I., Szakálné Kanó I., Vas Zs., Lengyel B. (2016): Az újraparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 5., 615–646. <http://doi.org/bxth>
- Medve-Bálint, G. (2014): The role of the EU in shaping FDI flows to East Central Europe. *Journal of Common Market Studies*, 1., 35–51. <http://doi.org/c2bj>
- Menghinello, S., De Propriis, L., Driffield, N. (2010): Industrial districts, inward Foreign Direct Investment and regional development. *Journal of Economic Geography*, 4., 539–558. <http://doi.org/fjkqqk>
- Mészáros Á. (2004): A magyarországi közvetlen külföldi működőtőke-beruházások exportenklávé jellege. *Külgazdaság*, 4., 48–59.
- Mikesy Á. (2013): A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nemzetköziesedése és a külföldi értékesítést nehezítő akadályok. Egy vállalati felmérés tanulságai. *Külgazdaság*, 1., 92–120.

- Mikesy Á. (2015): A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nyitottsága a külső tőkebevonás iránt. *Köz-Gazdaság*, 1., 113–132.
- Milberg, W., Houston, E. (2005): The high road and the low road to international competitiveness: Extending the neo-Schumpeterian trade model beyond technology. *International Review of Applied Economics*, 2., 137–162. <http://doi.org/b6j8xd>
- Nölke, A., Vliegenthart, A. (2009): Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 4., 670–702. <http://doi.org/b54rvf>
- Páger B., Kovács Sz., Nick G. (2019): Két régió – két eltérő út: a német feldolgozóipari kis- és középvállalatok fejlődése. *Területi Statisztika*, 2., 129–151. <http://doi.org/dh3q>
- Pahnke, A., Welter, F. (2018): The German Mittelstand: Antithesis to Silicon Valley entrepreneurship? *Small Business Economics*, 52., 345–358. <http://doi.org/dh3r>
- Palócz É. (2016): A magyarországi bérfelzárkózás tartalékai és korlátai. In: Kolosi T., Tóth István Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. Társaság, Budapest, 13–32.
- Palócz É., Vakhal P. (2018): Mi lett velük? Egy kiterjesztett esettanulmány tanulságai a középvállalati réteg sorsának alakulásáról 2000–2016 között. In: Kolosi T., Tóth István Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. Társaság, Budapest, 201–216.
- Paniccia, I. (2006): Cutting through the chaos: Towards a new typology of industrial districts and clusters. In: Asheim, B., Cooke, P., Martin, R. (eds.): *Clusters and Regional Development. Critical Reflections and Explorations*. Routledge, London, New York, 90–114.
- Papanek G. (2010): A gyorsan növekvő magyar kis- és középvállalatok a gazdaság motorjai. *Közgazdasági Szemle*, 4., 354–370.
- Pistrui, D., Welsch, H. P., Wintermantel, O., Liao, J., Pohl, H. J. (2000): Entrepreneurial orientation and family forces in the new Germany: Similarities and differences between East and West German entrepreneurs. *Family Business Review*, 3., 251–263. <http://doi.org/dh3s>
- Pogátsa Z. (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana: Az északi modell esélyei*. Osiris, Budapest
- Pongrácz F., Nick G. A. (2017): Innováció – a fenntartható növekedés kulcsa Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 7-8., 723–737. <http://doi.org/dh3t>
- Rabellotti, R., Carabelli, A., Hirsch, G. (2009): Italian industrial districts on the move: Where are they going? *European Planning Studies*, 1., 19–41. <http://doi.org/d6smpb>
- Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlesztésben – A Győr-kód*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Román Z. (1998): Az EU-csatlakozás és a kis- és középvállalati szektor. *Közgazdasági Szemle*, 1., 69–83.
- Rugraff, E. (2008): Are the FDI policies of the Central European countries efficient? *Post-Communist Economics*, 3., 303–316. <http://doi.org/dpzwk4>
- Sass, M., Szalavetz, A. (2014): R&D-based integration and upgrading in Hungary. *Acta Oeconomica*, 51., 153–180. <http://doi.org/dh3v>
- Simon, H. (2009): *Hidden champions of the twenty-first century: Success strategies of unknown world market leaders*. Springer, Dordrecht
- Smallbone, D., Welter, F. (2001): The distinctiveness of entrepreneurship in transition economies. *Small Business Economics*, 4., 249–262. <http://doi.org/dv55mb>
- Szalavetz A. (2016): Egy előre bejelentett forradalom krónikája Magyarországon – Ipar 4.0-technológiák és a hazai feldolgozóipari leányvállalatok. *Külgazdaság*, 9-10, 28–48.
- Szerb L. (2010): A magyar mikro-, kis- és középvállalatok versenyképességének mérése és vizsgálata. *Vezetéstudomány*, 12., 20–35.
- Szerb L., Komlósi É., Varga A. (2017): Gyors növekedésű vállalatok Magyarországon: Az innovatív, a rejtélyes és a virtuális gazellák. *Közgazdasági Szemle*, 5., 476–506. <http://doi.org/dh3w>
- Szerb, L., Lafuente, E., Horváth, K., Páger, B. (2019): The relevance of quantity and quality entrepreneurship for regional performance: The moderating role of the entrepreneurial ecosystem. *Regional Studies*, 53., 1308–1320. <http://doi.org/dh3x>
- Szerb, L., Trumbull, W. N. (2016): The development of entrepreneurship in the European transition countries: Is transition complete? *Strategic Change*, 2., 109–129. <http://doi.org/dh3z>
- Tyson, L. D. A., Petrin, T., Rogers, H. (1994): Promoting entrepreneurship in Eastern Europe. *Small Business Economics*, 3., 165–184. <http://doi.org/frbgr7>

- Ventura, M., Cristofaro, C. L., Melina, A., Reina, R. (2014): Knowledge management & generational change: The impact on local Small & Medium Enterprises. *Piccola Impresa / Small Business*, 3., 63–81. <http://doi.org/dh32>
- Welter, F., Baker, T., Audretsch, D. B., Gartner, W. B. (2016): Everyday entrepreneurship: A call for entrepreneurship research to embrace entrepreneurial diversity. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 3., 311–321. <http://doi.org/f97rp8>
- Welter, F., Bijedić, T., Hoffmann, M. (2015): *Triebwerk des Erfolgs – Der deutsche Mittelstand im Fokus*. GE Capital Deutschland – Institut für Mittelstandsforschung, Bonn
- Wiesz A., Drótos Gy. (2018): Családi vállalkozások Magyarországon. In: Kolosi T., Tóth István Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. Társaság, Budapest, 233–247.

Újraéledő francia iparpolitika – új dilemmák, kihívások és eszközök

Industrial policy revival in France: new dilemmas, challenges and instruments

EGYED ILDIKÓ, PÓLA PÉTER

EGYED Ildikó: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; egyed@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8711-6270>

PÓLA Péter: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pola@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3169-2874>

KULCSSZAVAK: újraparosodás; iparpolitika; innováció; Mittelstand; középvállalatok; startup vállalkozások; Franciaország

ABSZTRAKT: Franciaországban – ahol gyakran a német Mittelstand vállalatokat tekintik nemcsak példának, de versenytársnak is – a nagyvállalati fejlesztési modell megrekedése után ismételten napirenden az újraparosítás. Ezúttal a figyelem fókuszában a középvállalatok, azoknak is egy speciális köre, az ETI-k, valamint a startup cégek kerültek. A dezindusztrializáció negatív hatásai, amit a 2008-as válság tovább súlyosbított, sok vitát generáltak részben a beavatkozás szükségességével, részben annak mikéntjével kapcsolatban. A decentralizált Németországhoz való felzárkózás, az ipari versenyképesség bázisát jelentő Mittelstand-modell sikereesebb alkalmazása komoly kihívás a centralizáltabb berendezkedésű Franciaországban. Az elemzések kimutatták, hogy az ipar relatív elmaradásának hátterében leginkább a gyengébb innovációs teljesítmény jelenik meg. Ezért az állami intézmények és támogatási rendszerek erőteljesen fókuszálnak az innovációs teljesítmény javítására. Bár a vita nem dőlt el, egyre inkább az iparpolitika szükségessége mellett érvelők kerülnek többségbe, úgy tűnik, ismét egy ipart támogató állami politika van kibontakozóban. Annak kapcsán, hogy ez hogyan, milyen eszközökkel történjen, még nagyon nem látszik konszenzus. A francia iparpolitika jelenleg oszcillál a közép- és nagyvállalatokat középpontba állító, valamint a kiemelten a startup vállalkozásokat támogató, ezeket különféle kormányzati eszközökkel támogatni szándékozó nézetek és gyakorlatok között. A két elképzelésben az innováció intenzív támogatása a közös vonás. Egyelőre annak a jelei kevésbé, vagy csak nagyon áttételesen rajzolódnak ki, hogy milyen módon segíti a francia gazdaság- és fejlesztéspolitika és intézményrendszere annak az üzleti környezetnek, infrastruktúrának a fejlesztését, amely ezt az innovációalapú iparpolitikát hatékonyan képes támogatni, illetve hogyan működik a lokális, regionális üzleti infrastruktúra, az oktatási és szakképzési rendszer, amely az innovációt és az ipari teljesítményt közvetetten, de annál eredményesebben tudja ösztönözni.

Ildikó EGYED: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; egyed@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8711-6270>

Péter PÓLA: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; pola@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3169-2874>

KEYWORDS: industrial policy; innovation; Mittelstand; intermediate-sized firms

ABSTRACT: France, which tends to regard the German Mittelstand companies not merely as 'role models' but competitors, has recently embraced reindustrialization after abandoning its previous colbertist development model. The main foci of the 'new industrial policy' are intermediate-sized companies (ETI) and start-up firms. The negative impacts of deindustrialisation, exacerbated by the 2008 crisis, have generated much controversy about the necessity and methods of state intervention. Catching up with the decentralized German state by implanting the highly competitive Mittelstand model poses a significant challenge for France owing to its strong tradition of centralization.

Analyses have demonstrated a strong interrelationship between relative industrial underdevelopment and the weakness of innovative performance. Therefore, the main target of state institutions and funding mechanisms is to ameliorate industrial innovative performance. Albeit some controversy remains, there is growing support in favor of a more active industrial policy and state-subsidized industrial innovation. Currently, there is a plethora of economic and industrial policy-related instruments and institutions whose role is to ameliorate the business environment which risks a fragmentation of resources. French industrial policy is currently oscillating between financing medium-sized and large companies and supporting the dynamic growth of start-ups through targeted interventions. Both approaches share an overriding concern for innovation.

It is still difficult to measure the efficiency of economic and development policy interventions targeting the modernization of the business environment and infrastructure underpinning France's innovation-led industrial policy. It is of utmost importance to understand the operation of local, regional business infrastructure, education and vocational training systems that might enhance innovation and industrial performance in indirect yet highly efficient ways.

Bevezetés

Tanulmányunk „A hazai középvállalati szektor szerepe az ipar területi versenyképességében” c. OTKA-kutatás keretei között készült. Ennek során azt próbáltuk feltárni, hogy a hazai tulajdonú középvállalkozások milyen szerepet játszanak a helyi iparfejlődésben; milyen lehetőségek és kihívások jellemzik működésüket, hogyan működnek együtt az őket körülvevő gazdasági és társadalmi környezettel. A magyarországi kutatások mellett vizsgáltuk a középvállalatok fejlődésének nemzetközi példáit, mindenekelőtt a középvállalati szektorban több tekintetben is példaértékű német „Mittelstand” fejlődését, amelyek gazdasági-társadalmi vonatkozásai és térbeli jellemzőik miatt is figyelmet érdemelnek. Jelen tanulmány a francia iparpolitika változásait és jelenlegi dilemmáit ismerteti. Vizsgáljuk részben a dezindusztrializáció számos negatív hatását, s az ebből következő reakciókat, a születő válaszokat, amelyek nem meglepően egy sajátos reindusztrializáció kibontakozását mutatják. Először egy új vállalati kategória, a regionális középvállalatok kerültek fókuszba, majd egyre inkább a startupizáció jelei erősödtek fel. Vizsgáljuk a dezindusztrializáció hatásait, a reindusztrializáció folyamatában a Mittelstand-modellt adaptálni kívánó kísérleteket, az innovációalapú fejlesztések hátterét. Bemutatjuk a kapcsolódó állami eszközöket, s foglalkozunk az ipari vállalkozások fejlődését támogató regionális, lokális intézményekkel, az üzleti környezettel.

A francia iparfejlesztésben egy sajátos vállalati méretkategóriát alkottak és helyeztek fókuszba: ezek a „köztes méretű” vállalkozások az ETI-k (*Entreprise de Taille Intermédiaire*) a klasszikus KKV-k és az óriásvállalatok között helyezkednek el, s részben tőlük várják a francia ipar újraélesztését. A másik fontos fókusz a startup vállalkozások jelentik. Egyelőre nem látszik, hogy melyik mellett kötelezi el magát a francia politika, tartós lehet-e a két kategória együttes fókusza. Kihívásokat leginkább három ponton érzékelhetünk. Az első rögtön egy kettős kihívás: miként lehet a sikeres startup cégek fejlődését támogatva részben a versenyképes középállalatok körébe emelni őket, részben segíteni a két szektor közötti együttműködéseket. További kihívást jelent, hogy mindkét vállalati körnél valósuljanak meg jelentős innovációs teljesítmények. Végül lényeges, hogy az általános gazdaságfejlesztési politika olyan üzleti és infrastrukturális háttérrel teremtse, amely segíti a célok megvalósulását. Ebben a regionális intézményrendszernek is kitüntetett szerepe van.

A francia dezindusztrializáció következményei és a válságból való kiútkeresés

A 250 fő feletti vállalatok egyharmadát, az export 55%-át, a magánszektorbeli foglalkoztatottak, a teljes hozzáadott érték, az adózás előtti üzleti forgalom, valamint a beruházások 25-25%-át koncentráló ipari ágazat 1980 és 2007 között évente átlagosan 71 ezer munkahelyet veszített. Az ipari munkahelyek látványos csökkenését az ipari tevékenységek 25%-át érintő kiszervezés, a javuló termelékenység, valamint a védelmet élvező ágazatokra nehezedő versenynyomás (Demmou 2010) indokolta. Az ipari ágazat hanyatlásáról szóló elemzések (CNI 2011; Cohen, Buigues 2014; Gallois 2012; Fontagné, Mohnen, Wolff 2014; Groupe BPCE 2016; Cercle de l'Industrie 2017) egyöntetűen megállapítják, hogy az 1980-1990-es évek óta az alacsony költségű, feltörekvő országok gazdasági nyitása következtében felgyorsuló dezindusztrializáció a francia ipart súlyos, ám *korántsem fátumként kezelendő* válságba sodorta. A 2010-es évek elejéig a fogalom létjogosultságát is viták övezték (Roustan 2004; Nesta 2011), egyes kormányzati jelentések még mítoszként vetették el a dezindusztrializáció tényét (Bost, Messaudi 2017). A probléma valódi súlyosságának felismerésében kulcsszerepet játszott a legnagyobb dezindusztrializációs veszteségeket felhalmozó francia autóiipari ágazat.¹ A dezindusztrializáció a 2010-es évekre ért el olyan kritikus szintet, amely már az ipari bázis „destrukálásával” fenyegetett (Cohen, Buigues 2014). A Gallois-jelentés szerint a francia gazdaság romló versenyképessége a felelős a dezindusztrializáció és a külkereskedelmi hiány súlyosbodásáért (Gallois, Lubin, Thiard 2012). Az ipari kapacitások leépülése, az importtermékek arányának növekedése miatt a külkereskedelmi mérleg hiánya 2000 óta nagyjából 50 milliárd euró körül mozog (2018-ban elérte az 59,9 Md eurót). A romló tendenciát a fel-

dolgozóipari ágazatoknál alacsonyabb termelékenységgű szolgáltatás-külkereskedelmi többlet sem képes ellensúlyozni.

A franciaországi dezindusztrializáció sajátos intenzitása és szerteágazó következményei – az ipari hozzáadott érték, munkahelyek, vállalatok arányának látványos csökkenése,² a francia vállalatok európai pozícióinak megrendülése, a beruházási dinamika visszaesése, a külkereskedelmi mérleg tartós hiánya, stb. – miatt az ipari leépülés megállításának illetve „visszafordíthatóságának” lehetősége a mai napig intenzív viták tárgyát képezi. A dezindusztrializáció megítélése nem egyöntetű: az aktív technológiai és iparpolitikát szorgalmazó vállalatvezetők és ipari érdekvédelmi csoportok³ a nemzetgazdasági teljesítmény és az ipari ágazat mindenkori pozíciója közötti szoros összefüggés mellett érvelnek. Ahhoz azonban, hogy a trend megforduljon, az alacsony határfokú és hosszú távú szemléletet nélkülöző iparpolitikák helyett paradigmaváltásra, a francia gazdaság újraiparosítását megalapozó iparfejlesztési stratégiára van szükség (Beffa 2005, Blanc 2004). Az újraiparosítás irányában szkeptikus nézőpontot képviselők szerint az ipar térvesztése visszafordíthatatlan folyamat, egyúttal a gazdasági fejlettség fokmérője is (Landier 2013). A fejlett nyugati székelygazdaságokra jellemző módon a francia gazdaság is magas fokon terciarizálódott, az ipar és a szolgáltatások közti választóvonalak egyre elmosódottabbá válnak (Veltz 2013) a „hiperipar” fogalmával írja le a jelenséget), ennek látható jeleként ma már az ipari vállalati alkalmazottak több mint fele szolgáltatásokra specializálódik (Ceci-Renaud 2016), továbbá növekszik a gyárak nélküli üzleti modellek népszerűsége is.

A dezindusztrializáció negatív hatásait a 2008-as pénzügyi válság tovább fokozta, annak egyik fő vesztese éppen a francia ipar. A stagnáló növekedés 2009 és 2015 közötti időszakában a nagyvállalati munkahelyek tízezrei szűntek meg, miközben a francia középvállalatok 335 ezer új munkahelyet teremtettek, a KKV-k pedig ennek csak töredékét (96 400). A középvállalatok a 2009 és 2017 közötti teljes időszakot tekintve is a munkahelyteremtés fő motorjai voltak. A középvállalati szektor kiemelkedő rugalmasságának köszönhetően a válságból való kilábalás szimbólumává vált. Az iparpolitikai recept szerint a regionális gazdaságok motorját jelentő vállalati kör megerősödése megoldást nyújthat a stagnáló növekedés, a leépítések, a külkereskedelmi hiány problémájára, valamint az ipari ágazat romló nemzetgazdasági pozíciójának helyreállítására. A szektor gyenge növekedési üteme (1 200 új tag 2008 és 2018 között) azonban nem teszi lehetővé a francia ipar környező országokkal szembeni versenyhátrányának leküzdését. Míg Franciaországban csupán 5 800, Németországban 12 500, az Egyesült Királyságban 10 500, Olaszországban pedig 8 000 tagot számlál a középvállalati szektor (Institut Montaigne 2018). Croirier, a francia KV-okat tömörítő egyesület (METI) elnöke úgy fogalmaz, hogy ha Franciaországban annyi közepes méretű vállalkozás lenne, mint Németországban, azzal a munkanélküliség szinte megszüntethető lenne, s hozzáteszi: Franciaország újraiparosítása elképzelhetetlen nélkülük.

A középállalatok az iparpolitika fókuszában: a francia Mittelstand felé?

A válságot követő években megszorodtak a francia vállalati szektor gyenge versenyképességét a német gazdaság gerincét jelentő tőkeerős és exportorientált középállalati bázis (Mittelstand) hiányának tulajdonító tanulmányok és elemzések (Bourgeois 2010; Gallois, Lubin, Thiard 2012; Fabre 2013; Stoffaës 2008). A diagnózis szerint a nagyszámú, kisméretű cégek által dominált KKV-szektor és a kevés számú óriásvállalat közötti hiányzó láncszem – az erős regionális középállalati bázis – kiszélesítése érdekében indokolt az őket célzottan segítő szabályozási környezet kialakítása. A modellként szolgáló Mittelstand vállalat egyaránt utalhat a statisztikai értelemben vett német KKV-k, az adott rés piacon világszerte vezető pozíciójú, kiemelkedően innovatív, ám a nyilvánosság körében kevésbé ismert „rejtett bajnokok” (Gattaz 2010; Guinchard 2014), illetve a francia közepes méretű vállalat (ETI) új keletű fogalmára, amely a középállalatok hiányának diagnosztizálását követően, a 2008-as Gazdasági Modernizációs Törvény nyomán került be a statisztikai nyilvántartásba. A definíció értelmében középállalat (a továbbiakban: KV) minden olyan 250–5 000 fős vállalat, amely 50 millió euró és 1,5 milliárd euró közötti üzleti forgalmat realizál, mérlegfőösszege pedig nem haladja meg a 2 milliárd eurót (1. ábra). A KV méretkategóriája alapján az európai nomenklatúrában a nagyvállalathoz közelít inkább, de fontos megjegyezni, hogy

1. ábra: Vállalkozások kategóriái Franciaországban
Enterprise categories in France

Árbevétel (millió €)	Mérlegfőösszeg (millió €)	Foglalkoztatotti létszám (fő)				
		0-9	10-49	50-249	250-4999	5000 fölött
<2	Bármennyi	Mikro	Kisváll.	Közepes	KV	Nagyváll.
2-10	<2					
	>2					
10-50	<2	Mikro				
	2-10					
	10 fölött					
50-1500	<2	Mikro	Kisváll.			
	2-10					
	10-43					
	43 fölött					
1500 fölött	<2	Mikro	Kisváll.	Közepes		
	2-10					
	10-43					
	43-2000					
	2000 fölött					

Forrás: Cnis, Rapport du groupe de travail sur la définition des catégories d'entreprises, 13.

jelentős részük a létszámadatok alapján kisebb méretű, 2/3-uk 500 főnél kevesebb foglalkoztatottal rendelkezik, s csupán 15%-uk foglalkoztat 1 000 főnél többet (DGCIS 2010).

A francia középvállalati szektoron belül 40%-os súlyt képviselő mintegy 5 400 *feldolgozóipari jellegű KV* termeli meg a francia GDP 39%-át, az összes export és a feldolgozóipari munkahelyek egyharmada is hozzájuk köthető, s 2009 és 2016 között 130 ezer munkahelyet teremtettek (Haehnsen 2017). Nem véletlen, hogy 2008 után a „hiányzó láncszemként” feltüntetett KV-ok kerültek a francia ipar revitalizációjáról szóló stratégiák homlokterébe (Chabaud, Messeghem 2014; Retailleau 2009; Stoffaës 2008), a reindusztrializáció hívei a fejlődés motorjaként tekintenek ezekre a vállalatokra.

A középvállalatokra irányuló kiemelt közpolitikai figyelem számos okból is indokolt:

- kulcsszerepük van az ország gazdasági versenyképességének javításában;
- az ipar- és technológiai politika középvállalat-központú;
- fontos területfejlesztő funkció (mintegy 74%-uk Île-de-France régió kivül);
- a NV és KKV-szektorénál magasabb beruházási ráta (beruházások/üzleti forgalom);
- (méretükből eredően) magasabb ellenállóképesség, hitelfelvételi képesség, hozzáadott érték, piacnövelési lehetőségek, mindamelltt a KKV-knál alacsonyabb rugalmasság, piaci alkalmazkodóképesség;
- nyílt, kooperatív innováció jellemző rájuk, együttműködnek az induló vállalkozásokkal, startup cégekkel, kutatóközpontokkal, egyetemekkel, a versenyképességi klaszterekkel (pólusokkal);
- jelentős szerepet vállalhatnak a startupok technológiai fejlesztésében, termékeik gyártásában, akár a nemzetközi piacokon való megjelenésüket is támogathatják. Ez a fajta ökoszisztéma már létezik, de további erősítése nagyon fontos eleme a francia ipar megerősödésének.

A decentralizált, területileg kiegyenlítettebb Németországhoz való felzárkózás, az ipari versenyképesség bázisát jelentő *Mittelstand-modell imitációja* komoly kihívást jelent a gyengébben teljesítő és mindmáig erőteljes centralizációs jegyeket mutató Franciaország számára.⁴ Az eltérő kulturális sajátosságok mellett tudatos gazdaságpolitikai döntések is hozzájárultak a 90-es évek elejéig még hasonló teljesítményt nyújtó francia és német gazdaság közti fejlettségbeli szakadék kialakulásában. A II. világháborút követő német iparfejlődési pálya sajátosságait tükröző Mittelstand-modell feltételei – a dezindusztrializáció elmaradása, az ipari nagyvállalatok felszámolása, a harmadik utas *szociális piacgazdasági modell* bevezetése, a központi kormányzati stratégiaalkotás/decentralizált végrehajtás kettőssége, a bottom-up építkezésű ipari ökoszisztémák, a szabadpiaci feltételek között működő, térségileg beágyazott középvállalati szektor jelenléte – Franciaországban nem voltak adottak. A gazdaság társadalmi beágyazottsága – a polgárosodott, az individuumot a középpontba állító pluralista társadalom laps

hierarchiák mentén történő szerveződését is beleértve – a német vállalkozói kultúrában is érvényesül (Bleuel 2018; DGCIS 2010). A *Mittelstand elsősorban történelmi-kulturális jelenség és nem statisztikai lehatárolási probléma*: a jellemzően a volt NSZK területén működő, a német vállalati szektor 99%-át lefedő, 500 főnél kisebb Mittelstand vállalatokat olyan kvalitatív tényezők miatt méltatja a szakirodalom, mint a rövidtávú gazdasági érdekek helyett a társadalmi felelősségvállalás, a családi tulajdon dominanciája, a tulajdon és a vezetés egysége, illetve a fejlett duális képzési rendszer működtetése és finanszírozása.

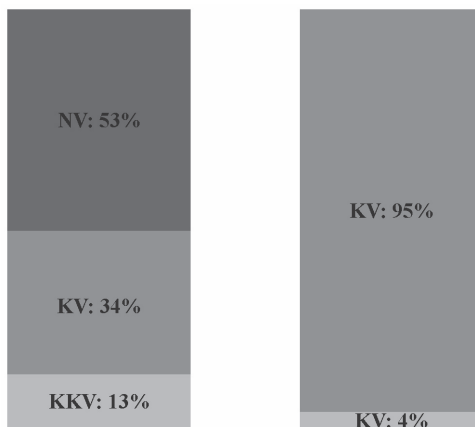
A francia középállamati szektor fejlődését a történelmi-kulturális tényezők (késői iparosodás, családi vállalkozás eszméjével ellentétes republikánus filozófiák) mellett a II. világháború utáni colbertista gyökerű gazdaságpolitika (Colletis 2012), az *állami kutatások-állami vállalatok-állami megrendelések* háromszögére alapuló dirigizmus (De Gaulle, Pompidou), a 80-as évek szigorú megszorító politikái, majd a 90-es évek mindenfajta iparpolitikát mellőző keynesiánus gazdaságpolitikai fordulata is hátráltatta. A francia gazdaság versenyelőnyeit top-down logika mentén megalapozó, a 80-as évek közepéig uralkodó nagyvállalat centrikus iparpolitika, valamint a nehézkesen haladó decentralizációs reformok következtében Franciaországban eltérően alakult az állam, az ipar és a térségek viszonya, mint Németországban. Az offenzív protekcionizmust (Cohen 2007) alkalmazó, „nagy nemzeti bajnokok” létrehozását célzó állami iparpolitika látványos sikereket ért el az indikatív tervezés apoteózisát jelentő 1970-es években az infrastruktúra (TGV), a telekommunikáció, a repülőgépipar, a nukleáris ipar területén. A korábbi állami-vegyes tulajdonú vállalatok (Alstom, France Télécom, Airbus, Safran, Total) ma már a francia tőzsdén jegyzett globális nagyvállalatok. Más ágazatokban, ahol a protekcionista, állami megrendelésekre alapuló modell nem tudott érvényesülni, a colbertizmus totális kudarcot vallott. A kormányzati kudarcot jól példázza az informatikai ágazat terén nemzeti és technológiai szuverenitást megcélzó *Plan Calcul* terv, a veszteséges *Concorde* projekt, vagy a *Crédit Lyonnaise*. 1984 és 2004 között az iparpolitika megszűnt, illetve alárendelődött a horizontális logikájú európai verseny- és innovációs politikáknak. Noha a veszteséget termelő vállalatoknak („*canards boiteux*”), a csúcspári nagyprojekteknél osztott támogatási források elapadtak, a *túl nagy a csődhöz* elve érvényben maradt számos multinacionális vállalat (France Telecom, Air France, Credit Lyonnais, Renault, Alstom) állami megmentésében (Levy 2008).

A „francia Mittelstand-szektor” létrehozására irányuló iparpolitika sikerét a *dezindusztrializáció, valamint a gazdasági fejlettséggel párhuzamba állított terciarizáció előrehaladottsága* is megkérdőjelezheti. A francia ipar GDP-hez való hozzájárulása a '90-es évek óta 17%-ról 11%-ra csökkent, Németországban 23%-os hozzájárulásával továbbra is megőrizte húzóágazat szerepét (Cercle de l'Industrie 2017). Németországban a dezindusztrializáció elmaradása, az ország újraegyesítésével keletkező zöldmezős beruházási lehetőségek, valamint a berlini fal leomlását követően az olcsó munkaerőt kínáló közép- és kelet-európai térség vállalatainak be-

szállítói láncokba történő integrációja kedvezően befolyásolta a német vállalati szektor fejlődését. A '89 utáni időszak Franciaországban a keynesiánus kereslet-oldali politikáknak és a gyárak nélküli (kis eszközigenyű) iparért zajló kampányoknak kedvezett. A nem stratégiai jelentőségű gyártási tevékenységeket érintő delokalizációs hullámoknak köszönhetően a francia ipar erősségei (nukleáris ágazat, autóipar, élelmiszeripar, gyógyszeripar) hanyatlásnak indultak, csupán a repülőgépipar és a kevésbé K+F-igényes luxusipar őrizte meg vezető pozícióját. A dezindustrializáció következtében az Európai Unió országai közül Franciaországban a legalacsonyabb az iparvállalatok összvállalati szektorra vetített részaránya (Cailletaud 2018; Tavernier 2019). A delokalizáció „bajnokai”, a legnagyobb leépítéseket végrehajtó francia autógyártók 2000 és 2016 között 10%-ról 50%-ra növelték az alacsony költségű országokba kitelepített üzemekben hazai piacra gyártott személygépkocsik arányát (Dahmani, Gazaniel, Rioust 2015). A két legnagyobb gyártó – a PSA és a Renault – 2004 és 2013 között 100 ezer munkahelyet szüntetett meg, a franciaországi gyárakban összeszerelt gépjárművek arányát pedig 30, illetve 20%-ra csökkentették (CCFA 2019; Tavernier 2019). Az alacsony hozzáadott értékű tevékenységek delokalizációját nem követte a K+F-egységek kihelyezése, így állhat elő az a sajátos helyzet, hogy az ipari hozzáadott értékben csekély súlyt (4,3 és 3,4 Mrd €) képviselő autóipari és repüléstechnikai ágazatok vezetik a listát a vállalati K+F ráfordítások terén (MESRI-SIES 2020).

A franciánál nyitottabb és exportfüggőbb német gazdasági modellből következik a Mittelstand-szektor – exportképesség, nemzetköziesedés, innovativitás terén – megmutatkozó abszolút fölénye (Bleuel 2018; Hénard 2012). A 2010-es évek elején a német exportáló vállalatok (98%-ban Mittelstandok) száma elérte a 350 ezret, míg Franciaországban csak 105 ezret regisztráltak. A fő exportőrök nem az arányukat tekintve a franciáknál kisebb csoportot képviselő globális nagyvállalatok. A német gazdaság gerincét jelentő Mittelstand vállalatok állítják elő a vállalati export 70%-át, míg a francia KV-k esetében ez az arány csupán 36% (Guinchard 2014). Franciaországban 2018-ban a 270 nagyvállalat adta az export 53%-át, az exportáló vállalatok 4%-át jelentő KV-ok annak egyharmadát, míg a 95%-ukat jelentő KKV-k annak csupán 13%-át (2. ábra). A francia KKV-k külpiazi aktivitása gyengébb, mint a főbb európai versenytársaiké és *ritkán képesek exportképes középállattá fejlődni* (Business France 2018). A tíz vagy afeletti foglalkoztatottal rendelkező francia vállalatokon belül a nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok aránya az EU átlaga alatt van (Bignon, Simon 2018). Az európai mércével is kimagasló vállalkozásindítási dinamika (2019-ben 750 ezer új vállalkozás) magas mortalitási rátával párosul: az új vállalkozások több mint fele csődbe megy, mielőtt elérné az öt éves kort. Az európai KKV-k nemzetköziesedését vizsgáló felmérés eredményei szerint míg az EU tagországok többségében a KKV-k adják a belső piacra irányuló export cca. 50%-át, Franciaország esetében ez az arány csupán 21%. A francia KKV-k gyenge külpiazi aktivitásában a nem-költségalapú versenyképesség tényezőinek (innováció, szolgáltatások, minőség)

2. ábra: Az exportáló vállalatok jellemzői, 2018
Profile of exporting enterprises, 2018

Forrás: Giraud 2019, 21.

fejletlensége, a külföldi piacszerzés iránti ambíció hiánya, a támogatási forrásokhoz való hozzáférés nehézségei is szerepet játszanak (Les PME dans l'Union européenne... 2017).

A német középvállalati szektorhoz való felzárkózást nagymértékben megnehezíti a francia cégek alacsony fokú digitalizációja, a KV-szektoron belül a kisméretű (500 főnél kisebb) cégek dominanciája (amelyek könnyen visszafejlődhetnek KKV-vá), a külföldi tulajdonú (többnyire felvásárolt) KV-ok jelentős súlya (28%), a rejtett bajnokok⁵ csekély száma, valamint a cégutódlások csökkenő aránya. A lapos és decentralizált struktúrában működő német vállalatokkal szemben a francia vállalati szerveződést uraló vertikális hierarchiák és azok konfliktusossága is negatívan befolyásolja a vállalati termelékenységet, innovációs képességet és növekedést. A francia vállalatok számára a folyamatos termékfejlesztésnél hangsúlyosabb prioritást jelent a diszruptív innováció, míg a Mittelstand vállalatok fő erőssége az inkrementális innováció, amely egyben a „made in Germany” márkával azonosított kiemelkedő termékminőség és a szektor hosszú távú stabilitásának legfőbb biztosítéka is (Industrial Strategy Fund 2012). A német vállalatok világszerte a közepes és magas technológiai színvonalú termékek gyártásán alapszik, a francia vállalatok a közepes és alacsony technológiai intenzitású árucikkek gyártására való szakosodás következtében könnyen versenyhátrányba kerülhetnek a feltörekvő országok hasonló piaci szegmensekben versenyző vállalataival szemben. A 90-es évek közepétől a 2010-es évek elejéig a vállalati K+F ráfordítások összege Franciaországban 14%-kal csökkent, míg Németországban 20%-kal nőtt. A francia vállalati szektor gyenge K+F+I teljesítménye az alacsony technológiai színvonalú iparágak túlsúlyával magyarázható.

A francia vállalatvezetők megítélése szerint a francia gazdaság legfőbb versenyhátránya az európai országokénál kedvezőtlenebb fiskális környezet. A

Világbank *Doing Business* versenyképességi rangsorában (amely tíz kritérium alapján vizsgálja, hogy az adott országban milyen könnyű vállalkozást indítani és folytatni) Franciaország a 32. helyen, közvetlenül Oroszország mögött található (World Bank 2018). A francia üzleti környezetet leginkább terhelő tényezők a hitelhez jutás feltételei (99. hely), valamint a tulajdonátruházás (96. hely). *A KV-ok számának növelése előtt álló egyik legfontosabb akadály a tőke adóztatásának javításával elmozdítható lenne.* A KV-ok túlnyomó többsége generációs vállalkozás, egy-egy ilyen cég jelenlegi állapota, sikeressége jellemzően két-három generáció eredménye. A generációs jellegből adódik, hogy fokozottan kell támogatni, segíteni a generációváltást, hogy ennek sikere megalapozhassa a hosszú távú fejlődést, ami a KV-ok lényegi eleme. E két elem (adópolitikai környezet, generációs jelleg) összefügg: egy ilyen „generációs növekedési projektet” jelentősen visszavethet, ha az adószabályozási környezet a részvények értékesítését, a vagyon szétaprózódását segíti. Ezért a vagyonadózás és az örökösödési illeték újraszabályozására van szükség. A vagyonadóra kifizetett pénzek a berendezések korszerűsítésétől és az innovációtól vonják el a forrásokat. A METI a kedvezőbb német adójogszabályokkal magyarázza egyebek mellett azt, hogy míg Németországban a cégek 65%-ában, Olaszországban a cégek 70%-ában sikeres a generációváltás, addig ez Franciaországban csupán 12%. A francia tulajdonú termelő vállalatok, a know-how megőrzése, a vállalati szektor dinamizmusa szempontjából kiemelten fontos lenne a generációváltás elősegítése. A francia KKV-k és KV-ok 83%-a ugyanis családi vállalkozás, a vállalatvezetők 50%-a pedig 65 év feletti. A vállalati életciklus kezdeti fázisait túlhangsúlyozó közpolitikai intézkedések mellett ez idáig csekély szándék mutatkozott a sikeres cégáttruházások arányának javítását célzó intézkedések meghozatalára. A gazdaság- illetve iparpolitika egyik legfontosabb célkitűzése, hogy az átruházás fiskális feltételeinek javítása révén, a cégeken belüli sikeres generációváltás a jelenlegi 12%-os szintről 50%-ra emelkedjen.

A francia vállalatok versenyképességének fejlesztése a munkaerő és az adózás költségeinek csökkentésénél kezdődik. Az EU-ban a munkaerő költségeinek szintje Franciaországban az egyik legmagasabb. A KV-oknál nagyon jól fizetett innovációs, robotizációs és marketingszakemberekre van szükség. Az adózási környezet a termelési oldalon is komoly probléma: a termelési adók mértéke – a Németországra jellemző hétszerese – európai mércével is kiugróan magas (a francia GDP 2%-a, a vállalatok által létrehozott HÉ 3,6%-a). Az Európai Unió belül csak Svédországban magasabb a termelési adók állami adóbevételeken belüli súlya (41% szemben a francia 25%-kal), míg Németországban a legalacsonyabb (5%). A termelési adók összege ráadásul 2010 óta tendenciaszerűen a GDP-növekedést meghaladó ütemben növekszik. Az INSEE számításai szerint a KV-ok esetében a bruttó eredmény 42%-a, a nagyvállalatok, valamint a KKV-k esetében annak 37, illetve 30%-a kerül levonásra termelési adók formájában (Dubief et al. 2018; Institut Montaigne 2019).

Nemzeti innovációs politika – középpontban a vállalati innovációs teljesítmény

A kiemelkedően innovatív francia gazdaság legfőbb gyengesége az innovatív vállalatok alacsony aránya, a vállalati szféra elégtelen K+F aktivitása. 2014 és 2016 között a francia vállalatok kevesebb mint 50%-a végzett innovációs tevékenységet. A német KKV-k szabadalmi aktivitása négyszeresen meghaladja a francia KKV-két. A szabadalmak 57%-a nagyvállalati szektortól származik. A fő szabadalmaztatók a globális innovátorok, a francia tőzsdén jegyzett, primer gazdaságot alkotó MNC-k (EDF, Total, Alstom, l'Oréal, Airbus, Vicat, Michelin, Sanofi stb.) és sikeres startupok, velük szemben helyezkednek el a növekedésre és nemzetköziesedésre képtelen KKV-k. Az ország néhány csúcsművelet nagyvállalat és jelentős szabadalmi aktivitást mutató állami kutatószerv (CEA, CNRS, IFP Energies Nouvelles) jelenlétének köszönheti a nemzetközi innovációs rangsorokban elfoglalt kiemelkedő pozícióját.⁶ A 2019-es Innovációs Eredménytábla az EU-átlag felett teljesítő Franciaországot az erős innovátorok csoportjába sorolja.

A nemzeti innovációs politika a 2000-es évektől, különösen a Lisszaboni stratégiával vált jelentős tényezővé – 2000 és 2014 között az innovációra szánt támogatások összege 3,5 milliárdról 8,7 milliárd euróra emelkedett (Pisany-Ferry 2016). A K+F erőfeszítések terén (49,5 Mrd €, a GDP 2,22%-a) azonban még nem sikerült teljesíteni a kitűzött 3%-os célt. A K+F kiadások (GERD) csupán 56%-a ered a magánszférából. Az EU országai közül Franciaországban a legjelentősebb a vállalatok K+F-ráfordításait ösztönző állami támogatások súlya a GDP mintegy 0,4%-a (INSEE 2019). Az innováció finanszírozási rendszerében az állami támogatások csökkenő trendje (19,1%) mellett az intervencionista politikák szempontjából leginkább semleges fiskális ösztönzők (CIR, JEI)⁷ dominálnak (60%). A francia vállalatok gyengén teljesítenek a partnerségen alapuló innovációs együttműködések terén, amint azt az állami kutatószervekhez, egyetemekhez kiszervezett, a vállalati szektor által finanszírozott szerződéses kutatások alacsony aránya (5,2 %) is jelzi.

A 2004-től az „új iparpolitika” alcímet viselő innovációs politika fókuszába a többszereplős innovációs projektek kerültek. Blanc „Növekedési Ökoszisztéma” (2004) című jelentése a klasztert állította középpontba, mint a gazdag országok számára a 21. századi innovációs gazdaságnak megfelelő új gazdasági modell alapját, ezáltal is véglegesen szakítva a francia Colbertista tradícióba ágyazott „*grands projets*” politikájával. Az európai gyakorlatnak megfelelő és a piaci kudarcok elméletén nyugvó *klaszterpolitika* a francia gazdaság redinamizálása érdekében a hagyományos területfejlesztési politika logikájával ellentétes módon a legdinamikusabb térségekre és ipari erősségekre koncentrálja az erőforrásokat. A Blanc-jelentés által megalapozott és a globális versenyképesség mellett a területi kiegyenlítődesi politikának is alárendelt versenyképességi pólus program fókuszába a területi innovációs rendszerek, a tudományos és technológiai kiválósági ágazatok, a régiók „ipari erősségeire” és a területi szereplők közti partnerkapcsolatok

latokra épülő *diszruptív innovációs projektek* kerültek. A tervezők szemében a kritikus tömeget elérő, diszruptív innovációkat létrehozó, nemzetközi láthatóságra és világszínvonalra törekvő pólusok a vállalati fúziók, a KKV-k növekedésének, középállalattá válásának ideális kereteit jelentették. Emellett a top-down módon koncepcionált pólusprogram regionalizációja is szerepelt a célok között: noha a 2005 és 2018 közti időszakban a 4 000 innovációs projekt tekintélyes részét (46%) a magánszféra (4,5 Mrd €) és a FUI-n⁸ keresztül az állam (1,8 Mrd €) finanszírozta, a régiók hozzájárulása (1,3 Mrd €) sem volt elhanyagolható (Dubois 2018). A nemzeti illetve globális jelentőségű pólusok közti erőteljes hierarchizációt mutatja a támogatások erőteljes koncentrációja: a 6 világszínvonalú pólus (IKT, egészségügy, repülőgépgyártás, nanotechnológiák) osztozott az állami támogatások több mint felén. A jellemzően nagyvárosi térségekben koncentrálódó pólusok térbeli elhelyezkedése nem tette lehetővé a K+F térbeli egyenlőtlenségeinek mérséklését: Île-de-France (6), Occitanie (7), PACA (9) Auvergne-Rhône-Alpes (11) régiók a francia pólusok több mint felét koncentrálták, beleértve az állami K+F támogatások fő kedvezményezettjeit jelentő 6 globális pólust is (Grivot 2017). A pólusprogram az „új iparpolitika” eszközeként jól igazolja az állami K+F támogatások multiplikátorhatását: a résztvevő vállalkozások 1 eurónyi állami támogatást 2 euró saját forrással tudtak kiegészíteni. Azonban a növekvő vállalati K+F ráfordítások ellenére elmaradó innovációs output a vállalatok telephelyválasztási döntéseit befolyásoló közpolitikai eszközök gyenge hatékonyságára figyelmeztet (Bellégo et al. 2014; Hassime, Mathieu 2017).

Az államilag indított pólusprogram mellett a 2010-től alapított technológiai transzferintézmények is hatékonyan segítik elő a kollaboratív innovációs projektek létrejöttét. A *technológiai transzfer cégek* (SATT), technológiai kutatóintézetek (IRT), Carnot-intézetek, ipari technológiai központok (CTI) decentralizált hálózatban működnek az ország több pontján és fennállásuk óta több tucat stratégiai technológiai projektet, több ezer szabadalmaztatási eljárást és cégalapítást finanszíroztak.

Innovációalapú újraparosítás

A francia versenyképességi pólusprogram középső szakaszában kerültek előtérbe a francia Mittelstand-szektor létrehozására vonatkozó kormányzati retorikák, amelyek a „több munkahely, beruházás, kutatás, versenyképesség” által összefoglalható *innovációalapú újraparosítási stratégia* (Blachier 2017, France Industrie 2019) keretében értelmezhetők. A 2010-ben alakult, főbb iparágak képviselőit tömörítő Nemzeti Ipari Konferencia (CNI) az „Együtt újraparosíthatjuk Franciaországot a növekedés és munkahelyteremtés érdekében” című jelentésében ismertette a francia ipar növekedésével kapcsolatos legfőbb kihívásokat. A középállalati szektor gyengeségét az ipari versenyképesség legfőbb akadályai közé soroló Gallois-jelentés (2012) javaslatai visszhangra találtak az Ayrault-kormány által

kezdeményezett Nemzeti Növekedési, Versenyképességi és Foglalkoztatottsági Paktumban. Ezek többségében versenyképességet javító intézkedések – a közép-vállalattá válás támogatása, a minőségi termékekre való orientáció elősegítése, a szabályozási és fiskális környezet javítása, a nemzetköziesedés elősegítése és a külföldi befektetők bevonása. 2013-tól a Nemzeti Ipari Tanács – a 14 ágazati stratégiai tanácson keresztül – jelöli ki a nemzeti iparpolitika prioritásait, együttműködve a 2013-ban alakult France Stratégie nevű kormányzati intézménnyel. Az iparpolitika megerősítésének szándékát tükrözi a *France Stratégie* francia gazdaság középtávú fejlődésére vonatkozó jelentése (Pisani-Ferry 2014), amely a vállalati szféra gyenge K+F aktivitásával összefüggő innovációs versenyhátrány mérséklését, az innovatív vállalkozások németországi arányának elérését definiálja az új iparpolitika céljaként. A francia gazdaság innovációalapú újraparosítását szorgalmazó gazdasági miniszter szerint a Németországot 15 éven belül lehaladó francia versenyszféra fő problémái a KKV-szektor alacsonyfokú digitalizációjával is összefüggő gyenge innovációs teljesítmény, az innovációk gazdasági diffúziójának hiánya. Noha az ACSEL 2019-es felmérésének eredményei szerint a francia KV-ok magas fokon elkötelezettek a digitális átállás iránt, 60%-uk számára kiemelt prioritás a termelés digitalizációja, több mint 80%-uk pedig már felállított egy digitalizációért felelős team-et, a *digitalizáció előnyeit a francia vállalatok nem tudják kellőképpen kiaknázni*. A digitális szektor francia GDP-hez való hozzájárulása – noha meghaladja a repülőgépgyártási vagy gyógyszeripari ágazatét – az OECD adatai szerint csupán 6%, míg az Egyesült Királyságban vagy Dél-Koreában 10%, Kínában és az Egyesült Államokban 8-8%. További problémát jelent, hogy *noha Franciaországban a beruházási ráta magasabb, mint Németországban, ez nem jelenik meg sem a versenyképességben, sem a vállalati exportokban*. A fenti hiányosságok orvoslását szolgálják a következőkben nagy vonalakban áttekintett 2010 utáni, innováció-alapú újraparosítási programok, amelyek időközben a versenyképességi pólusokat is integrálták. A kormányzat célja a célzott támogatások révén a delokalizációs trendek megállítása, a gyártás hazatelepítése, az elavult berendezések korszerűsítése, az okos és összekapcsolt gyárakra épülő „jövő iparának” megteremtése, azaz az újraparosodó Franciaország új arculatának kialakítása, amelynek hordozója a stratégiák fókuszába kerülő középvállalati szektor.

A *Jövő beruházásai program* a komparatív előnyök jobb kiaknázását célozza olyan stratégiai kulcságazatokba való költséges kormányzati beruházások révén, amelyekre a francia gazdaság a közép-hosszú távú növekedést alapozhatja, és ahol a finanszírozás lehetővé teszi a kritikus méret elérését, pozitív externáliák generálását. Az innováció ipari diffúziója, a kutatási és a felsőoktatási szféra fejlesztése (a finanszírozási források 54%-a!) mellett a vállalati modernizáció keretében a KKV-k középvállalattá válásának felgyorsítása is a célok között szerepel. Az Ipari Főigazgatóság (SGI) által felügyelt 57 Mrd € költségvetésű program keretén belül az állam a régiókkal közreműködve társfinanszírozza a kiválósági kritériumok alapján kiválasztott vállalati K+F projekteket (biotechnológia, elektronika,

intelligens hálózatok, szakképzés, informatika területeken). A cél a jövő ipari bajnokainak felkutatása és azok globális piacokon való pozicionálása. A program 2018-2020 közti szakasza (PIA 3, 10 Mrd €) hozzáadódik a nagy beruházási terv (*Grand plan d'investissement, GPI*) 57 Mrd € költségvetéséhez. A 2018-2022 közt zajló GPI fő területei a karbonsemlegesség (20 Mrd €), a kompetencia alapú társadalom (15 Mrd €), az innovációalapú versenyképesség (13 Mrd €) és a digitális állam (9 Mrd €). A „kompetenciák fejlesztését” szolgáló beruházási terv a szakmai képzés reformján keresztül csökkentené a német gazdasághoz képest mért hátrányt, de kiemelt figyelmet fordít a legelesettebbek munkapiaci reintegrációjára is. A kormányzat célja, hogy öt éven belül egymillió alacsonyán képzett munkanélküli, valamint egymillió iskolázatlan fiatal számára biztosítson képzést, a területi szempontokat is figyelembe véve: a fiatal munkanélküliek 14%-a a várospolitika által kiemelten kezelt „érzékeny városi kerületekből”, 22%-uk pedig a vidéki revitalizációs övezetekből kerül kiválasztásra. A PIA új fejezetet jelent az iparpolitika koncepcionálásában: a térbeliség szempontjai, a hagyományos iparpolitikai programokra jellemző területfejlesztési, illetve a versenyképességi pólus programra jellemző térbeli agglomerációs logika eltűnésével a hangsúly az innovációs politika, az ágazati prioritások és a kiválóság felé tolódik (Levet 2013; Ravix 2020).

Az 1,3 Mrd € költségvetésű *térségi ipari revitalizációs program* a hagyományosan ágazati szemléletű iparpolitika területi dimenzióját kívánja erősíteni. Az ipari foglalkoztatottak 50%-át koncentráló, a nagyvárosi térségektől távol eső, vidéki vagy periurbánus övezetekben elhelyezkedő 124 támogatásra kijelölt „ipari térség” vállalkozói bázisának újradinamizálása azért is kulcsfontosságú feladat, mert egy-egy üzembeszárás visszafordíthatatlan hanyatlásba taszíthatja a kis-és közepes városok (gyakran) monoindusztriális gazdaságát.

A francia középvállalati szektor kiszélesítését a francia vállalatok innovációs projektjeit finanszírozó *BpiFrance* (állami beruházási bank) az *ETI2020* középvállalati beruházási alap elkülönített támogatásain, illetve a *KKV-akcelerátor programokon* keresztül kiemelten támogatja. Az akcelerátor programok révén az állam négy éven belül 4 ezer KKV-t tervez hozzásegíteni a középvállalattá váláshoz. A résztvevő KKV-k minden anyagi és szakmai támogatást megkapnak innovációs és exportpotenciáljaik feltérképezéséhez, növekedési és diverzifikációs stratégiáik megvalósításához, nemzetközi partnerek felkutatásához, a vállalati hálózatokhoz való hozzáféréshez. A *francia KKV-k növekedésének legfontosabb eszköze a nemzetköziesedés, ezt a célt szolgálja a 2015-ben létrehozott Business France* nevű kormányzati ügynökség. A 2013 óta önálló regionális gazdaságfejlesztési, innovációs és nemzetköziesedési tervek (SRDEII) készítésére kötelezett régiók is együttműködnek az ügynökséggel a területükön működő vállalatok külpiazi tevékenységének támogatásában. A régiók a *Business France*-szal együttműködve a vállalati szektor digitális átállását is kiemelten támogatják. A regionális tervek vonatkozó célkitűzései szerint 2018-tól minden régióban megvalósul 200 vállalat digitális átállása, miközben az önálló digitalizációs stratégiával rendelkező vállalatok aránya a jelenlegi 20%-ról 75%-ra nőhet.

A KV-bázisra épülő reindusztrializációs stratégiában fontos mérföldkövet jelent a 2019 májusával hatályba lépő PACTE (a francia vállalatok növekedésével és átalakulásával kapcsolatos kormányzati akcióterv). A PACTE kettős célja a vállalatok növekedése előtti jogi és adminisztratív akadályok lebontása, valamint a vállalatok társadalmi megítélésének javítása. A vállalatok keletkezésétől kezdve a cégátadásig terjedő életciklus minden állomását érintő intézkedéscsomag (olcsóbb elektronikus úton történő cégalapítás, a munkaerő tekintetében előírt küszöbértékek, a bértakarékalapok reformja, állami részvények értékesítése és egy állami innovációs alapba történő beforgatása, a külföldi vállalatok ellenőrzése, stratégiai vállalatok védelme, állami kutatások és magánszféra közelítése, a társadalmi és környezeti felelősségvállalás erősítése, stb.) pozitív fogadtatásra lelt a francia KV-ok körében.

A 2013-ban indított *Új Ipari Franciaország program (Nouvelle France Industrielle, NFI)* a német *Ipar 4.0.* francia megfelelője (Bourquin 2018), amelynek célja a 4. ipari forradalomban való vezető szerep megszerzése, a dezindusztrializációs veszteségek ellensúlyozása. A vezető szerep megszerzését hátráltatja, hogy Franciaország – a világszínvonalú robotikai alap kutatások ellenére – a gyártás automatizációja terén jelentősen elmarad Németország, Olaszország vagy akár Anglia mögött, a francia vállalatok IKT-beruházásai az eurozóna átlagának felét sem érik el. A KKV-k és az KV-ok korszerűsítését és a digitális átállását támogató 34 „ipari megújulási tervre” épülő program (nanoelektronika, új energiák, zöld vegyipar, cloud computing, e-oktatás, a jövő TGV-je, elektromos repülőgépek gyártása, bioüzemanyagok) 2015-ig 330 ipari beruházást támogatott (3,7 Mrd €). A program jövő ipari ágazataira fókuszáló második fázisában a 34 terv 9 kulcsfontosságú piacra és azok szereplőire lett leszűkítve. A támogatási források menedzsmentje centralizált.

A diszruptív innovációk és a startup vállalkozások

Franciaország a 2010-es évek eleje óta jelentős forrásokat mobilizál a startup-ökoszisztéma fejlesztésére, Franciaország innovációs gazdaságból úttörő technológiákon alapuló gazdasággá való átmenetének elősegítésére. A kormányzati politikák legfőbb prioritása, hogy Franciaország a startup befektetések legvonzóbb célpontjává váljon. A francia kormány 2013-ban a közepes (követő jellegű) innovációs teljesítményt nyújtó vállalati szektor diszruptív innovációk felé való orientációjának igényével hozta létre az ipar, a tudomány, a gazdaság és a civil társadalom képviselőiből álló, hús tagot számláló *Innováció 2030* bizottságot. A bizottság feladata a gazdaság hosszú távú fejlődési irányait meghatározó, kisszámú, nagy munkahelyteremtő ágazat és kulcs technológia beazonosítása, valamint a 2030-ig globális piacvezető pozícióra esélyes, áttörést eredményező innovációt létrehozó vállalatok feltérképezése. A nyolc stratégiai kulcságazat (energiatárolás, fémek újrahasznosítása, tengeri erőforrások hasznosítása, növényi proteinek és növényi biomassza alapú vegyipar, személyre szabott orvoslás, ezüst gazda-

ság, Big Data, nemzetbiztonság és honvédelem) kijelölését követően a potenciális „nemzeti bajnokok” felkutatása a *Concours Mondial* innovációs verseny keretében zajlott.⁹

A diszruptív innovációkat középpontba helyező technológiai és innovációs politika központi eleme a mesterséges intelligencia (AI). Franciaország – Dél-Korea, Kína és az Egyesült Államok mellett – 2017 óta rendelkezik nemzeti AI-stratégiával. A francia kormány 2022-ig 1,5 Mrd € közpénzt fordít a stratégiában foglalt célok megvalósítására, kiemelten támogatva a stratégiai kulcságazatokban a potenciális nemzeti bajnokok megjelenését, az AI-vel kapcsolatos strukturális térségi nagyprojekteket. A *France Digitale* az európai AI-ökoszisztémát feltérképező elemzése Franciaországot, Németországot, az Egyesült Királyságot és Spanyolországot mellett a négy európai AI-nagyhatalom közé sorolja. E négy ország koncentrálja az európai startupok, kutatólaboratóriumok és közösségek 60%-át és jelöli ki a főbb irányokat a *feltörekvő csillagok* valamint a *követő országok* számára (a négy kulcságazat: tech, pénzügyi szolgáltatások, szórakoztatóipar/média/kultúra és az egészségügy-biotechnológia hasonló arányt képvisel a négy ország esetében).

A francia startup-ökoszisztéma fejlesztése 2014 óta a *Mission French Tech* nevű speciális kormányzati irányítású munkacsoport hatáskörébe tartozik. A French Tech kormányzati kezdeményezés célja – szorosan kapcsolódva Franciaország *startup-nemzetté* alakításának Macron elnök által 2017-ben meghirdetett programjához – a startupokra alapozott térségi ipari revitalizáció és munkahelyteremtés, a startup-ökoszisztémák területi hálózatának, Franciaország digitális nagyhatalmi szerepének megerősítése. A French Tech címet az ökoszisztémák, a startup cégek és az innovatív városok egyaránt elnyerhetik. A French Tech program folytatásaként 2019 őszén a kormány 5 milliárd euró befektetői tőkét ígért a francia startupok számára. A támogatások célja, hogy a francia unikornis cégek száma a többszörösére nőjön (2025-ig a jelenlegi 10-ről 25-re). A startupok léptékváltásának elősegítését szolgálja a *French Tech 120*, a „jövő bajnokai”, a hipergyors növekedésű 120 startup beazonosítására és támogatására létrehozott program. Az új generációs vállalkozások és a diszruptív innovációk finanszírozását szolgálja a 2018-ban létrehozott *Ipari Innovációs Alap*, amelynek 10 milliárd eurós költségvetését a kormány jórészt állami részvények értékesítéséből finanszírozza. Az alap célja, hogy öt éven belül 1 500 startup cégnek nyújtson támogatást és a Franciaországban működő startupok száma a jelenlegi kétszeresére nőjön. A 2019-ben indított *deep tech* terv keretében az állam éves szinten további 70 millió euró összeggel támogatja a technológiai startup-cégek keletkezését és növekedését. A startupokra irányuló kiemelt kormányzati figyelem több szempontból is indokolt, egyrészt a technológiai startup cégek a 2020-as évtizedben 25 ezer új munkahelyet teremtenek, másrészt erősíthetik Franciaország technológiai szuverenitását.

A diszruptív innovációk előmozdítása terén fontos mérföldkövet jelentett a francia kezdeményezésű terv egy DARPA-szerű,¹⁰ diszruptív innovációkat ered-

ményező technológiai projekteket finanszírozó európai ügynökség felállításáról. A diszruptív innovációk állami támogatásának egyesült államokbeli gyakorlatát követi a francia kormány által 2018-ban létrehozott *French Tech Seed*, a 400 millió euró költségvetésű csúcstechnológiai pénzalap is. A *Bpifrance* által menedzselte állami kockázati tőkealap a laboratóriumokból, inkubátorokból, technológiai transzferintézményekből kilépő vállalkozásokat támogatja.

A felsorolt intézkedések szerepet játszottak a javuló vállalatalapítási dinamikában: 2017 óta felívelőben van a technológiai startupok száma, ma már több mint 10 000 ilyen cég működik Franciaországban. 2019 első felében a francia startup-cégek első ízben jutottak több tőkéhez (2,2 Mrd €), mint a német startupok (2 Mrd €). Az Egyesült Királyság fölénye azonban töretlen maradt, ahol ez az érték 5,7 Mrd € volt a jelzett időszakban.

Az intervencionista iparpolitikák irányába történő (előre)lépést jelzi az Alstom-Siemens egyesülés 2019-es vétőjét követően a francia és a német gazdasági miniszterek által aláírt kiáltvány („*Kiáltvány a 21. század kihívásainak megfelelő iparpolitikáért*”). A kiáltvány az európai versenyszabályok felülvizsgálatát, a gazdasági és technológiai szuverenitás érdekében az európai technológiák fokozottabb védelmét, az állami szerepvállalás újragondolását javasolja, különös tekintettel azokra a kritikus kulcságazatokra (elektromos közlekedés, AI), ahol a két ország szorosabbra fonná az együttműködést. Az iparpolitika szerepét reflektorfénybe helyező francia-német konszenzusos álláspont az európai akkumulátoriparág fellendítésére vonatkozó célkitűzés, kiemelten az elektromos autókhoz gyártott akkumulátorok piacán monopóliumot élvező Airbus-szerű vállalat létrehozása kapcsán kristályosodott ki. Franciaország és Németország az európai autóipar ázsiai akkumulátorgyártóktól való függőségének oldása érdekében indította el 2019 májusában az „akkumulátorgyártás Airbus-a” nevű offenzív protekcionista jellegű ipari kezdeményezését. Az EB 2019 decemberében engedélyezte hét ország (Franciaország, Németország, Olaszország, Lengyelország, Finnország, Belgium, Svédország) számára a konzorciumban résztvevő nagyvállalatok és KKV-k részére történő 3,2 milliárdnyi állami támogatás juttatását. A magán-szektor 5 milliárd eurónyi hozzájárulásával együtt a közös európai érdeket képviselő projekt 2031-ig 8 milliárd eurós összegű beruházást jelent, amely az akkumulátor-piacon jelenleg osztozó amerikai, kínai és dél-koreai gyártók irányából érkező versenynyomás miatt többszörösen is indokolt. Az EB az európai ipart és nem a fogyasztókat védő utóbbi döntése precedenst teremthet a versenypolitika iparpolitika feletti primátusának megszüntetésében, olyan esetekben, amikor stratégiai kulcságazatok (ld. a potenciálisan 2-3 millió főt foglalkoztató európai akkumulátor-iparág) és rendkívül magas technológiai és pénzügyi kockázatot jelentő európai érdeket képviselő projektek finanszírozásáról kell döntést hoznia.

Az elmúlt évek vállalkozásbarát és innovációorientált intézkedései azt mutatják, hogy Franciaország sikeres politikát folytat a francia ipar európai és globális pozícióinak visszaszerzése érdekében. Ezt támasztja alá a munkanélküliségi

rata csökkenése, a dezindusztrializáció megszűnése (2017 óta az ipar ismét nettó munkahelyteremtő), a német és a francia iparpolitikai álláspontok közeledése. A javuló trendek Franciaország külföldi befektetők általi kedvező megítélésében is tetten érhetők. Az Ernst & Young (2019) versenyképességi rangsora az európai országok közül Franciaországot az Egyesült Királyság után a második legvonzóbb KMT-célpontnak nyilvánítja, a külföldi ipari befektetések és K+F projektek (144 nemzetközi K+F központ) aránya alapján pedig az európai innovatív beruházások legfőbb célpontjának. Az európai GDP-növekedés lassuló üteme (1,8%) mellett az EY elemzése kiemeli a francia gazdaság külső konjunkturális és politikai sokkokkal szembeni jó ellenálló képességét. A strukturális befektetések évtizedes elmaradása mindazonáltal komoly gondot jelent Franciaországnak.

Iparpolitikai célokat is támogató regionális gazdaságfejlesztési intézményrendszer

Fontos cél, hogy az erős regionális közép vállalatok minél hatékonyabban járuljanak hozzá a térségi gazdaság teljesítményéhez. Ennek egyik fontos feltétele, hogy a térségi gazdasági szövet minél több lokálisan beágyazódott közép vállalkozást tudjon felmutatni. Az állami iparpolitikák kedvezményezettjeként számon tartott nagy nemzeti bajnok vállalatok telephelyválasztási döntései azonban nem a területi szempontok figyelembevételéről tanúskodnak. A központosító francia modellt nagyjából két évtizeden át háttérbe szorító, ipari decentralizációs politika paradox módon nem a vidéki központok felemelkedését, hanem a tervezési és fejlesztési funkciók fővárosi hiperkoncentrációját erősítette. A vidéki régiók szempontjából előnytelen területi munkamegosztás miatt nem alakulhattak ki a német tartományokhoz (*Land*) hasonló, versenyképes méretű, a globális gazdasági vérkeringésbe bekapcsolódó, erőteljesen specializált régiók. A centrum-periféria viszonyok továbbélése miatt a francia vállalatok térségi beágyazódása jóval gyengébb, mint Németországban, ahol a térségek és a vállalatok koevolúciója eleve kedvezőbb feltételeket teremtett a területi szempontú politikák megjelenéséhez. A decentralizált működés hiányzó hagyományai miatt Franciaországban a központi állam kezdeményezésére jelentek meg, elsősorban a delokalizációs tendenciákra adott válaszként a vállalatok térségi beágyazódását, a régiók és a vállalkozások koevolúcióját erősítő országos programok (versenyképességi pólusok, a Jövő Ipari Beruházásai), a számukban csökkenő, méretükben növekvő régiók gazdaságfejlesztési kompetenciáit kiszélesítő decentralizációs reformok, valamint mindazon intézkedések, amelyek a közpolitikák regionalizációjával párhuzamosan a vállalati és innovációs támogatási rendszer kialakítását segítik. A regionális reformok, s mindenekelőtt az állam-régió tervszerződések rendszerének kialakítása óta a (decentralizált és dekoncentrált) regionális szintek egyre nagyobb tervezési és pénzügyi és önállósággal vesznek részt a térségi gazdaságfejlesztésben.

A kormányzati intézményrendszer mellett ezért az állam alatti szintek, a *lokális, regionális* intézmények szerepe nagyon fontos, de azért is, mivel a versenyképesség-növelés eszközeinek többsége a gazdaságot körbevevő térségi keretbe kötődik. Az újraparosítást támogatni képes intézményi háttérrel Lux (2017) területi kontextusba ágyazva koherens rendszerként szemlélteti, amely mintegy innovációs folyamatként képes a gazdasági szerkezet átalakítására.

Az állam (és területi szintjeinek) szerepe elsősorban a kedvező üzleti, gazdasági környezet megteremtése, a piaci kudarcok korrekciója és a jól szervezett, elérhető közszolgáltatások biztosítása. A kedvező üzleti környezet egyszerre szolgálhatja a helyi vállalkozások megtartását (fejlesztését) és új vállalkozások vonzását.

A lokális, regionális szintek szereplőinek alapvetően három csoportja említhető. A *területi önkormányzatok* (illetve önkormányzati együttműködési struktúrák – agglomerációs társulások, települési társulások – köre) elsősorban a gazdaság- és területfejlesztési, területrendezési tervezésben aktívak, illetve együttműködési hálózatok fontos szereplői. A másik csoportba azok a *magánvállalkozások* sorolhatók, amelyek mindenekelőtt szolgáltatásokkal, finanszírozási konstrukciókkal tudják kiszolgálni a vállalati szektort (hitelintézetek, kockázati tőketársaságok stb.). Franciaországban külön figyelmet érdemel a széles spektrumú tanácsadó cégek, regionális bankok jelenléte és aktivitása. Harmadikként pedig a köztisztviselési formában működő *kereskedelmi és iparkamarákat* kell említeni. A kamarai intézményrendszer felépítményéből is, működési struktúrájából eredően is inkább a mikro-, kis- és középvállalkozások számára nyújt érdemi szolgáltatásokat, hiszen tagjai között túlsúlyban vannak ezek a méretű vállalkozások. Ugyanakkor a köztisztviselési kamarai modell alapvető vonása, hogy a kamarák a helyi, regionális gazdaság egészének érdekeit képviselik, így feladatuk mindig szorosban kapcsolódik a térségi gazdaságfejlesztéshez. A kamarai funkciók közül kiemelendő a partnerségsszervezés, az együttműködési struktúrák ösztönzése és menedzselése, valamint a regionális gazdasági infrastruktúra fejlesztése, működtetése. Az ipar- és innovációs politika sikerének egyik feltétele a szakképzési rendszer hatékony és rugalmas működése. A szakképzési infrastruktúra működtetésében is résztvevő kamarák ezért is jelentős regionális szereplők.

Összegzés

Az állami intézmények leghangsúlyosabb intézkedéseinek célja az innovációs versenyhátrány leküzdése, a duális gazdaság hiányzó láncszemének, az erős regionális középvállalatok számának növelése, valamint a diszruptív innovációk, a startup vállalkozások támogatása. A megújuló francia iparpolitika célja a német ipar teljesítményének utolérése a dinamikus középvállalatok számának növelésével, az innováció sokoldalú támogatásával. Ehhez a Mittelstand-modell is próbálja adaptálni, amely az ország centralizáltabb berendezkedése miatt kevésbé

sikeres, de azért is, mert a Mittelstand elsősorban történelmi-kulturális jelenség (nem statisztikai lehatárolás kérdése), s mint ilyen, hosszabb és organikus fejlődést kíván. A német középvállalati szektorhoz való felzárkózást eközben nagymértékben megnehezíti a francia cégek alacsony fokú digitalizációja, a KV-szektoron belül a kisméretű (500 főnél kisebb) cégek dominanciája is. A francia regionális politikában a régiók ipari múltja iránt közömbös, egydimenziós jövőorientált szemlélet nem segítette a regionális gazdaságok sokszínűségét.

Szolgálhat-e tanulságul a hazai iparpolitika, a középvállalkozások fejlődését támogató intézményi környezet számára a francia példa? A válasz nem egyszerű, hiszen mint érzékeltettük is, a francia újraparosítás sok vita mellett még forrásban van, s az erjedési folyamat vége egyelőre bizonytalan. Nem látni pontosan, hogy mennyire lesz sikeres az az ETI-ket középpontba állító politika, amely ma a gyakorlatban már inkább csak visszafogottabb formában érzékelhető, s a „startupizáció”, amely ma inkább látványos eleme a francia gazdaságpolitikának. Mégis, a kiforratlanság ellenére, és ha mások is a nagyságrendek, a francia középvállalatok kihívásai néhány esetben meglepő egyezést mutatnak a magyarországi közepes cégekével. Egyelőre a francia iparpolitika új eszközeinek hosszú távú hatásai inkább még várakozások, mint eredmények, ám úgy gondoljuk, hogy amennyiben a magyarországi iparpolitika a hazai tulajdonú középvállalati szféra fejlesztését prioritásnak tekinti majd, érdemes a francia példát is áttekinteni.

Jegyzetek

- 1 A dezindusztrializáció hatására a foglalkoztatottak 9%-át (2,13 millió munkavállaló) koncentráló francia autóipar globális pozíciói a 2000-es évek során meggyengültek (2000-ben még a 4. legfőbb exportőr, 2017-ben már csak a 11.).
- 2 1970 és 2016 között a feldolgozóipar nemzetgazdasági súlya a felére csökkent (10%), miközben a kereskedelmi szolgáltatások GDP-hez való hozzájárulása 56,1%-ra nőtt (Caillaud 2018). Az ipari ágazat 1970-2018 között 2,5 millió foglalkoztatottat veszített, az ipari hozzáadott érték 13%-ra csökkent (INSEE 2019).
- 3 A teljesség igénye nélkül: États Généraux de l'Industrie, Conférence Nationale de l'Industrie.
- 4 A föderalizált államberendezkedés és a policentrizmus (az 500 ezer fő feletti városok (14) és a 100 ezer fő feletti városok száma (80) többszörösen meghaladja a franciákét), a területi és pénzügyi tőke kiegyenlítettebb eloszlásához vezetett, kedvező feltételeket biztosítva a német KKV-k autonóm fejlődésének, míg a francia centralizmus azt jórészt elfojtotta (Duvall 2014).
- 5 Simon (2012) kutatásában több mint 1 300 rejtett bajnokot talált a német KV-szektorban, míg Franciaországban csak 75 ilyen céget sikerült azonosítani.
- 6 Franciaország az OECD-országok rangsorában a K+F kiadások alapján az 5. helyen, az EU-országok rangsorában a 2. helyen áll. A tudományos publikációk és hivatkozások alapján mért kutatási teljesítmény alapján a globális ranglistákon a 7. helyet foglalja el. 2017-ben az OEB-hez benyújtott szabadalmak arányát tekintve 4. helyen áll a kérelmek 6,5%-ával (MESRI 2019).
- 7 2016-ban 15 400 vállalat vette igénybe a társasági vagy jövedelmi adójukból levonható, K+F kiadásai max. 30%-ig terjedő, összesen 6,1 Mrd € összegnek megfelelő kutatási adójóváírást (CIR), a fiatal innovatív vállalkozás (JEI) státusszal járó munkáltatói társadalombiztosítási járulékalóli mentességet (191 M €) pedig 3 202 cég (MESRI 2020).

- 8 Egységes Minisztériumközi Alap.
- 9 A verseny 2014-ben meghirdetett „startup fázisa” során az 1 200 pályázó közül a 110 nyertes cég fejenként 200 ezer eurós tőkejuttatásban részesült. A „kockázatsökkentő” szakaszban a 33 nyertes cég pályázata fejenként 2 millió €, míg 2016-ban a „fejlesztés és iparosítás” fázisban a 7 győztes cég 20-20 millió € támogatást nyert el.
- 10 Az USA decentralizált iparpolitikai modellje jelentette a fő inspirációt, amely sikeresen tudta ötvözni a diszruptív innovációk és a kiemelten magas kockázatú technológiai projektek állami finanszírozását az angolszász „hands-off” megközelítés retorikájával.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítését az NKFIH 115577 sz. szerződése („A hazai középállamati szektor szerepe az ipar területi versenyképességében”) támogatta.

Irodalom

- Beffa, J. L. (2005): *Pour une nouvelle politique industrielle*. La Documentation Française, Paris
- Bellégo, C., Dortet-Bernadet, V. (2014): L'impact de la participation aux pôles de compétitivité sur les PME et les ETI. *Économie et Statistique*, 471, 65-83. <http://doi.org/dmdj>
- Bignon, N., Simon, M. (2018): Les entreprises en forte croissance. Insee Première, No. 1817.
- Blachier, J. L. (2017): *Réindustrialiser par l'innovation*. Rapport officiel. La Documentation française, Paris
- Blanc C. (2004): *Pour un écosystème de la croissance*. Rapport au Premier ministre, avril 2004
- Bleuel, P. (2018): Le Mittelstand et le pragmatisme allemand: un début de solution pour le cas des PME françaises? *Revue d'économie industrielle*, 2., 9–41. <http://doi.org/dmdk>
- Bost, F., Messaudi, D. (2017): Désindustrialisation, quelles réalités dans le cas français? *Revue Géographique de l'Est*, Vol.57/1-2.
- Bourgeois I. (szerk.) (2010): *PME allemandes: Les clés de la performance*. CIRAC, Cergy-Pontoise
- Bourquin, M. (2018): *Faire gagner la France dans la compétition industrielle mondiale*. Rapport d'information, Sénat, juin 2018, senat.fr/notice-rapport/2017/r17-551-notice.html
- Business France (2018): *Tableau de bord de l'entrepreneuriat*. www.businessfrance.fr (Letöltés: 2019.11.15.)
- Cailletaud, M.-C. (2018): *Industrie: un moteur de croissance et d'avenir*. Les Avis du CESE, Paris
- Ceci-Renaud, N. (2016): *Les fonctions de service dans l'industrie manufacturière: La moitié des emplois directs*. INSEE Références
- Circle de l'Industrie (2017): *Propositions du cercle de l'industrie pour 2017-2022 remettre l'industrie au cœur de notre projet de société*.
- Chabaud, D., Messeghem, K. (2014): Les ETI. Un nouvel objet de recherche. *Revue Française de Gestion*, 7, 95–110. <http://doi.org/dmdp>
- Cohen, E. (2007): Industrial Policies in France: The Old and the New. *Journal of Industry, Competition and Trade, Special Issue on The Future of Industrial Policy*, 3-4., 213–227. <http://doi.org/ft4zg2>
- Cohen, E., Buigues, P.-A. (2014): *Le Décrochage industriel*. Fayard, Paris
- Colletis, G. (2012): Quelle politique industrielle pour la France? *L'Économie politique*, 2., 63–78. <http://doi.org/dmdq>
- CCFA (Comité des Constructeurs Français d'Automobiles) (2019): *L'industrie automobile française. Analyse et statistiques*. Edition 2018. CCFA, Paris
- CNI (2012): *Ensemble, réindustrialiser la France pour la croissance et l'emploi*. Rapport, Conférence nationale de l'industrie

- Didier, M. (szerk.) (2008): *Rapport du groupe de travail sur la définition des catégories d'entreprises*, Cnis, Conseil national de l'information statistique
- Dahmani S., Gazaniol A., Rioust De Largentaye, T. (2015): Quel avenir pour l'industrie automobile française? *Lettre Trésor-Éco*, No. 138. Ministère des Finances et des Comptes publics et Ministère de l'Économie de l'Industrie et du Numérique
- Demmou, L. (2010): Le recul de l'emploi industriel en France entre 1980 et 2007. Ampleur et principaux déterminants: un état des lieux. *Économie et Statistique*, 438-440., 273–296. <http://doi.org/dmdr>
- DGCIS (2010): *Les entreprises de taille intermédiaire*. Les Dossiers de la DGCIS
- Dubief, Y. le Pape, J. (szerk.) (2018): *La fiscalité de production*. Rapport d'IGF, mai 2018
- Dubois, D. (2018): Avis sur les crédits „recherche” de la mission interministérielle, „recherche et enseignement supérieur” du projet de loi de finances pour 2019. *Avis No. 148*, tome V.
- Duval, G., Giraud, P-N., Puzo, J., Weil, T. (2014): Les ressorts d'une renaissance industrielle en France. *Le journal de l'école de Paris du management*, 2., 15–23. <http://doi.org/dmdt>
- Ernst & Young (2019): *Baromètre de l'attractivité de la France 2019*.
- Fabre, A. (2013): Regards croisés sur l'économie allemande. *Bulletin économique du Cirac*, 109.
- Fontagné, L., Lorenzi, J. H., Artus, P., Fayolle, J., Aubert, P. (2005): *Désindustrialisation - Délocalisations*. Rapport du CAE. La Documentation française, Paris
- Fontagné, L., Mohnen, P. Wolff, G. (2014): Pas d'industrie, pas d'avenir? *Notes du conseil d'analyse économique* 3 No. 13, 1–12.
- France Industrie 2019: *Réindustrialiser la France pour pérenniser notre modèle socioéconomique et redynamiser les territoires*. k.n., h.n.
- Gallois, L., Lubin, C., Thiard, P-E. (2012): *Pacte pour la compétitivité de l'industrie française*. Rapport au Premier ministre. Documentation française, Paris
- Gattaz, Y. (2010): *Les ETI, champions cachés de notre économie*. Éd. François Bourin, Paris
- Giraud, J. (2019): *Rapport No. 1990 de la Commission des finances. Économie et commerce extérieure. Annex No. 21*. assemblee-nationale.fr. (Letöltés: 2020.01.02.)
- Grivot, F. (2017): Quelle politique pour les pôles de compétitivité? Rapport Public. Conseil économique, social et environnemental. *Les Avis du CESE*, Paris
- Groupe BPCE (2016): *PME & ETI, repenser la croissance*. BCE l'Observatoire
- Guinchard, S. (2014): Ce que nous apprennent les champions cachés. *Le journal de l'école de Paris du management*, 2., 25–30. <http://doi.org/dmdv>
- Haehnsen, E. (2017): Si la France avait autant d'ETI que l'Allemagne... *La Tribune*, 25/10/2017. www.latribune.fr/economie/france/si-la-france-avait-autant-d-eti-que-l-allemande-755407.html (Letöltés: 2018.08.07.)
- Hassime H., Mathieu C. (2017): *Évaluation de la politique des pôles de compétitivité: la fin d'une malédiction?* France Stratégie, Document de Travail, No. 2017-03.
- Hénard J. (2012): *L'Allemagne: un modèle, mais pour qui?*, Presses des Mines, Paris
- Industrial Strategy Fund (2012): *Mittelstand et performance allemande, que faut-il en retenir?* Verbatim record of speeches, 22 November 2012.
- INSEE (2019): *Les entreprises en France*. Édition 2019
- Institut Montaigne (2018): *ETI: taille intermédiaire, gros potentiel*. Rapport 2018
- Institut Montagne (2019): *Taxes de production: préservons les entreprises dans les territoires*. Etude METI et Institut Montaigne
- IPP (2019): *Budget 2019: Quels effets pour les ménages*.
- Landier, A. (2013): Désindustrialisation, jusqu'où? *L'Usine Nouvelle*, 21 novembre 2013.
- Les PME dans l'Union européenne génèrent la moitié du commerce intra-UE de biens. Avec un poids légèrement plus élevé dans les importations (2017). *Service de presse d'Eurostat*. ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8467304/6-21112017-AP-FR.pdf (Letöltés: 2019.10.12.)
- Lebet, J., Mathieu, C. (2013): *Evaluation ex post du programme d'investissement d'avenir*. Rapport du Commissariat général à l'investissement
- Levy, J.-D. (2008): From the Dirigiste State to the Social Anaesthesia State. *Modern & Contemporary France*, 4., 417–435. <http://doi.org/c83hcb>
- Lux G. (2017): *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs

- MESRI (2019): *L'État de l'Enseignement supérieur, de la Recherche et de l'Innovation en France*. No. 12. Ministère de l'Enseignement supérieur de la Recherche et de l'Innovation
- MESRI-SIES (2020): *Dépenses de recherche et développement en France. Note d'Information du SIES*. Ministère de l'Enseignement supérieur, de la Recherche et de l'Innovation
- Nesta, L. (2010): Désindustrialisation ou mutation industrielle? *Économie et Statistique*, 1., 297–301. <http://doi.org/dmdw>
- Pisani-Ferry, J. (2014): *Quelle France dans Dix Ans? Les Chantiers de La Décennie*. France Stratégie, Rapport au président de la République, Paris
- Pisany-Ferry, J. (2016): *Quinze ans de politiques d'innovation en France. Rapport de la Commission nationale d'évaluation des politiques d'innovation*. France Stratégie, Paris
- Ravix, T., Deschamps, M. (2020): *Politique de l'innovation et politique industrielle*. Serie l'innovation entre le risque et la réussite. ISTE ed., London
- Retailleau, B. (2009): *Les entreprises de taille intermédiaire au cœur d'une nouvelle dynamique de croissance*. La Documentation Française, Paris
- Roustan, M. (2004): *Rapport d'information sur la Désindustrialisation du Territoire. Compte Rendu N° 9*. Délégation à l'aménagement et au Développement Durable du Territoire, Paris
- Simon, H., Guinchard, S. (2012): *Les Champions Cachés du XXIe Siècle*. Economica, Paris
- Stoffaës, C. (2008): *Mittelstand: notre chaînon manquant*. Conseil d'Analyse Economique franco-allemand, Paris
- Tavernier J-L. (2019): *Tableaux de l'économie française*. Édition 2018, INSEE.
- Veltz, P. (2013): *Paris, France, monde*. Editions de l'aube, La Tour-d'Aigues
- World Bank (2018): *Doing Business 2019: Training for Reform - France*. Doing Business 2019. World Bank Group, Washington, D.C.

Internetes források

www.cercleindustrie.eu
www.assemblee-nationale.fr
www.banquedesterritoires.fr
www.institutmontaigne.org
www.meti.fr
www.lemoci.com
www.insee.fr
www.ifrap.org

KITENKINTÉS / OUTLOOK

Európa Kulturális Fővárosai Kelet-Közép-Európában

European Capitals of Culture in Eastern and Central Europe

MORVAY SZABOLCS, RECHNITZER JÁNOS, FEKETE DÁVID

MORVAY Szabolcs: doktorjelölt, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; morvay.szabolcs@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8306-8216>

RECHNITZER János: egyetemi tanár, a doktori iskola vezetője, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; rechnitzer.janos@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7570-4238>

FEKETE Dávid: egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; fekete.david@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8097-2496>

KULCSSZAVAK: Európa Kulturális Fővárosa; Kelet-Közép-Európa; kultúra; városfejlesztés

ABSZTRAKT: Az Európai Unió kiváló és sikeres kulturális kezdeményezése az Európa Kulturális Fővárosa projekt. Az ezredforduló utáni két évtizedben a programsorozat Kelet-Közép-Európában is grandiózus módon valósult meg kilenc városban, ahol megújulást, ismertséget, kulturális megújítást hozott magával. Az első Európa Kulturális Főváros Kelet-Közép-Európában Nagyszeben volt, 2007-ben. Példáját Vilnius követte 2009-ben, a következő években pedig Európa Kulturális Fővárosa volt Pécs, Tallinn, Maribor, Kassa, Riga, Plzen és Wrocław. Izgalmas kérdés, hogy a programsorozat milyen hatásokat generált ezekben a városokban, milyen hozadéka származott a megvalósított projekteknek, hozzájárult-e – ha igen, miként – a városok fejlődéséhez az Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezés? Tudni kell azonban, hogy a projekt jelentős forrásokat igényel, ami olyan felelősséget ró a városokra, hogy a programsorozat képes legyen hosszú távon előremutató városfejlesztési eredményeket produkálni. E tanulmányban a kilenc kelet-közép-európai Európa Kulturális Főváros projektjeivel foglalkozunk, megvizsgálva a városok kulturális vízióit, a projektek kézzel fogható eredményeit, illetve összehasonlítjuk a programok költségvetéseit, valamint a projektévben a városokba látogatók számát. Ez utóbbi indikátort az Európa Kulturális Fővárosa projekt kiemelt sikerességi faktorának tekintjük, hiszen kifejezi, hogy milyen mértékben sikerült megszólítani a kultúra iránt érzékeny európai polgárokat. Az eredményesség értékelése kapcsán ugyanakkor erendően úgy véljük, hogy a kezdeményezés soha nem lesz sikertelen egyetlen városban sem, hiszen a kultúra virágzásáért tett legkisebb erőfeszítés is nagyra becsülendő.

Szabolcs MORVAY: PhD candidate, Doctoral School of Regional Sciences and Business Administration, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; morvay.szabolcs@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8306-8216>

János RECHNITZER: professor, head of doctoral school, Doctoral School of Regional Sciences and Business Administration, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; rechnitzer.janos@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7570-4238>

Dávid FEKETE: assistant professor, Department for Regional Sciences and Public Policy, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; fekte.david@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8097-2496>

KEYWORDS: European Capital of Culture; Eastern and Central Europe; culture, urban development

ABSTRACT: European Capital of Culture (ECoC) project is an excellent and successful cultural initiative of the European Union. This program has been realized in nine cities in Eastern and Central Europe as a grandiose event in the past two decades since the Millennium. In these cities, the project brought renewal, reputation and cultural recovery. The first ECoC was Sibiu in Eastern and Central Europe, in 2007. This was followed by Vilnius in 2009, in the next years ECoCs were Pécs, Tallinn Maribor, Kosice, Riga, Plzen and Wroclaw. It is an exciting question what kind of impacts were generated by the program in these cities, what kind of benefits were generated in the course of its implementation, and whether and how ECoC initiatives contributed to the development of cities. ECoC projects require significant resources, which puts cities under pressure to produce long term development results.

This study deals with ECoC projects of nine Eastern and Central European cities, analyzing the cultural visions of cities and the concrete outcomes of the projects. It compares the budgets of the programs and the number of visitors in these cities in the year of project implementation. This is seen as an indicator of success, since it expresses to what extent those European citizens who are sensitive to culture were reached by the project. Our findings suggest that the effectiveness of ECoC projects varied as cities generated a different number of visitors due to diverse budget constraints. In this respect Tallinn has been the most successful as it attracted the most visitors in proportion to its budget.

However, ECoC initiatives will never be “unsuccessful” in any cities since the smallest effort for culture should be highly appreciated. These efforts can be recognized in cities where different urban revitalization developments and investments were implemented during the project, and where several cultural programs were organized in the ECoC program years. The aim of the analysis is to collect experiences for the future ECoC tenures concerning the project. It will explore the urban development elements generated by the program, the problems, which arise in the implementation phase of the program and provide guidelines about the optimal structure and volume of the initiative’s budget.

Bevezetés

Kelet-Közép-Európa az utóbbi pár évtizedben jelentős változásokon ment keresztül. Ha csak a rendszerváltást követő időszakra tekintünk vissza, az elmúlt közel három évtized meghatározó átalakulást hozott a nagytérség politikai, de társadalmi és gazdasági szerkezetében is. Ha a térségbe áramló külföldi működőtőke volumenére gondolunk, kijelenthetjük, hogy a régió versenyképessége jelentősen megugrott a korábbi időszakhoz képest. A régió európai, illetve globális politikai és gazdasági vérkeringésbe való integrálódása végbement, a makrotérség országainak többsége az Európai Unió tagja lett. Éppen ez utóbbi integráció tette lehetővé, hogy 2007-től kelet-közép-európai város is viselhesse az unió tekintélyes kulturális programja, az Európa Kulturális Fővárosa címet. A lehetőséggel máig kilenc város élt, a program keretében ambiciózus és gazdag projekteket valósítottak meg.

Világossá vált, hogy a korábbi korokhoz hasonlóan a nagytérség a politikai, gazdasági és társadalmi változások mellett ismét kulturális megújuláson esik át, csatlakozva ahhoz a nyugati, fejlett országokban zajló trendhez, amely a kultúrát mint városfejlesztő erőt akarja mozgósítani, impulzusokkal kíván szolgálni a társadalom, illetve a városi polgárok kulturális életéhez, valamint a városok kulturális értékeinek, örökségének feltárását, bemutatását tűzi ki célul (Enyedi 2002; Florida 2002).

Az Európa Kulturális Fővárosa projektet (későbbiekben EKF) megvalósító kilenc kelet-közép-európai város a következő: Nagyszében (2007), Vilnius (2009), Pécs (2010), Tallinn (2011), Maribor (2012), Kassa (2013), Riga (2014), Plzen (2015), Wrocław (2016). A kilenc város kilenc különleges évet tudhat maga mögött és számos fejlődési folyamatot indított el: többek között a kulturális infrastruktúra modernizálását, a közterek megújítását, a lakosság kultúra iránti fogékonyságának növelését, a városimázs nemzetközi léptékű javulását. A tanulmányban e kilenc különleges évet és az Európa Kulturális Fővárosa projekt eredményeit vizsgáljuk. Fő célunk, hogy e kilenc EKF projektet kelet-közép-európai kontextusban tárgyaljuk, így feltáró és összehasonlító elemzés keretében azt vizsgáljuk, hogy a projektek sikerességének értékelése hogyan változik meg, ha a makrotérség valamennyi EKF cím birtokosát egymás mellé helyezzük. A sikerességet e kontextusban a látogatószámok volumenének, a projektek különböző elemeinek (például beruházások, kommunikáció) értékelésével, valamint a városfejlesztésre gyakorolt hatások mértékének számbavételével becsüljük. Forrásként az Európai Bizottság által közreadott ex-post értékeléseket használjuk, hiszen azok a megvalósult projektek átfogó elemzései, amelyek a projekteket megvalósító szereplők beszámolóira támaszkodnak. Elemzésünk nem az egyes városok programjának részleteire kíváncsi, hanem a kiemelt indikátorok alapján a kelet-közép-európai EKF címbirtokos városok összehasonlítására törekszik. Tekintve, hogy a vizsgálódás során meghatároztunk sikeresebb és kevésbé sikeres kelet-közép-európai EKF címbirtokosokat, kísérletet teszünk a különbségek okainak feltárására és az eltérések alapján három csoportot képezzünk, mely csoportok három eltérő modellt jelentenek a jövőben EKF címre pályázó városok számára.

Emellett figyelmet szentelünk e projektek *költségvetéseinek*, annak érdekében, hogy lássuk, milyen mértékű befektetéseket hajtottak végre a városok, milyen ambíciókkal rendelkeztek, illetve hogy a létrejött értékek milyen volumenű költségekkel jártak együtt. E tapasztalaton alapuló vizsgálódás támponatot adhat a soron következő EKF városok számára a „tervezőasztalnál”; pontosabb becsléshez nyújthat segítséget annak érdekében, hogy remélt céljaikat elérjék, hiányosságait kiküszöböljék, és fel tudják mérni várható erőforrás-szükségeiket.

Kulturális városfejlesztés

A posztindusztriális korszakban kibontakozó negyedik gazdasági szegmens – kvaterner szektor – magas hozzáadott értékű tudományos, művészeti, oktatási, szervezeti-menedzseri tevékenységeket hívott életre. A negyedik szektor mintegy válaszként is érkezett a gazdasági szerkezetváltás, az ipari leépülés folyamataira, amelyek súlyosan érintettek városokat, régiókat, de országokat is (Pirisi, Stefán, Trócsányi 2008). A kvaterner szektor meghatározó része a kulturális gazdaság, amely már-már városmegújító hatásokat hozott magával; főként a dezindusztrializáció következtében leépült, elhagyott ipari területek újjáélesztésére került sor több nyugat-európai és észak-amerikai városban (Enyedi 2002).

A gazdasági szegmensek kibővülése mellett a kormányzatok politikájában is átalakulás következett be az elmúlt évtizedekben, ugyanis a passzív végrehajtó állami politika helyett aktív közszolgáltató, a helyi fejlődést elősegítő politika kezdett érvényesülni. Sokszereplős városfejlesztést célzó együttműködések bontakoznak ki, melyek céljai között a városi gazdaság megújítása is szerepelt (Fekete 2019). Az ún. kreatív városok fejlődése ebben a folyamatban egy olyan stratégia részévé vált, amellyel képesek voltak befektetőket és magasan kvalifikált szakembereket a városokba vonzani; ők azok, akiket Richard Florida kreatív osztálynak hív (Florida 2002). Ez a stratégia az ún. dszentrifikációnak kedvező elitista politika végrehajtását tartalmazta. Ebben a stratégiában elindult a városok revitalizációja, méghozzá építészeti projektek és kulturális intézmények széles bázisán (Bianchini 1993). Látványos események kezdtek gazdagítani a városok kulturális életét, illetve elindult a kreatív és kulturális ipari klaszterek kiépülése. A folyamat magával hozta a modern infrastruktúra megteremtését. A dinamikus helyi miliő elősegítette a széleskörű szórakozási lehetőségek és az éjszakai élet kibontakozását (Ulldemolins 2014).

Az Európai Unió kiemelt településfejlesztési célként kezelte a városok fejlesztését az elmúlt évtizedekben, az unió területfejlesztéssel kapcsolatos dokumentumai kifejezetten városi fókusszal bírnak, hiszen közösség-szervezési, kulturális, tudományos és gazdasági potenciáljuk vitathatatlan az európai térszerkezetben (Fekete 2018). Ez az európai politikai figyelem is elősegítette a különböző kulturális és kreatív városstratégiák megjelenését. A kulturális stratégiák kezdetben a turizmus valamint a fogyasztás fellendítésére fókuszáltak, illetve igyekeztek a városképet, a városimázst javítani azáltal, hogy nagy, ikonikus kulturális projekteket, művészeti kerületeket, szórakozóhelyeket alakítottak ki. Az 1990-es évektől egyre inkább felismerték a humántőke és az innováció szerepét a városi növekedésben, s ezzel egyidejűleg a politikai diskurzusok is a hagyományosan elkülönülő művészeti szférák és médiatevékenységek felé fordultak (Flew 2012). Felismerhetünk tehát egy globális – ezen belül európai – folyamatot, amikor is a többé-kevésbé elavult gazdasági struktúrákkal rendelkező városok a kulturális innovációra, potenciálfokozásra, vala-

mint turizmusra építve aktivizálnak eszközöket annak érdekében, hogy megújítsák struktúráikat és önmagukat.

Egyre világosabbá vált, hogy – többek között – a kulturális turizmus képes alternatív jövedelemforrássá válni tradicionális ipari városok számára is. E folyamatok keretében a városok különleges kulturális eseményeket hívtak életre, melyek a gazdasági revitalizáció, a várostranszformáció, a városok turizmus szempontjából való újrapozícionálásának, imázs fokozásának és a turizmusból származó bevételek növelésének eszközeivé váltak (Smith 2003). Az események gazdasági előnyeit leginkább a városba látogatók számának megemelkedéséhez kapcsolhatjuk, mely az imázs formálásából fakadt és városi megújulást hozott magával (Palmer-Rae 2004). A városi regenerációs folyamatok kifejezetten hatékony katalizátoraként tartják ma már számon a kulturális megaeseményeket, amelyek a turizmusstratégiákat összekapcsolják a városi tervekkel, illetve növelik a helyi lakosság magabiztosságát és büszkeségét (Garcia 2004). Ilyen nagyszabású kulturális megaesemény az Európa Kulturális Fővárosa program is.

Az Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezés

Az Európai Bizottság által életre hívott Európa Kulturális Fővárosa projekt az első európai uniós kulturális kezdeményezések között indult útjára 1985-ben. A programsorozat abból a célból jött létre, hogy a közös történelem, a közös kulturális értékek tudatosuljanak az Európai Unió tagállamai számára, s hogy ezen értékek bemutatásával a tagállamok népei közelebb kerüljenek egymáshoz. Az EKF cím birtokában egy-egy város kulturális fővárosként saját kulturális értékeit ünnepli egy egész éven át. Az EKF az uniós új kulturális politikájának szellemében fogant, amely szerint az európai integráció és identitásépítés nem csak a gazdaság és a politika mentén valósulhat meg, hanem a kultúra területén is (Oancă 2015). A projektnek otthont adó városok az évek során víziók és célok számos variációjával hozakodtak elő. A városok versenyében rendre visszatérő momentumok, fejlesztési elemek ismétlődtek, mint az anyagi infrastruktúra javítása és városi revitalizáció, a kulturális élet erősítése, a szegénység enyhítése a foglalkoztatás növelésével, illetve a turizmus erősítésével. Az évek során nyilvánvalóvá vált, hogy Európa Kulturális Fővárosa cím felbecsülhetetlen marketinglehetőség a városok imázsának javítására. Lehetőséget ad a különböző hatóságok, szereplők és a városi lakosság közötti párbeszéd kibővítésére, egy közös cél megfogalmazására és elérésére. Mindemellett a városok a kultúrát, a kulturális örökséget és a művészeteket mintegy keretként használják egyediségük kifejezésére (Ooi, Håkanson, LaCava 2014). Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az EKF projektet az egyik legsikeresebb kulturális projektnek tartják, amit valaha elindítottak Európában (Palmer, Richards 2007).

Az EKF projekt az évek során városi regenerációs katalizátor szerepet is magára öltött. Glasgow (1990) városa már tudatosan úgy tervezte EKF programját, hogy az gyorsítsa fellendülését és erősítse imázsát, gyakran emlegetik is a nagyszabású kulturális események regenerációs hatását jól kiaknázó város példaként (Garcia 2004; Balsas 2004). A következő években városok sora követte Glasgow példáját és építette be EKF programjába az olyan városfejlesztési elemeket, mint városrészek, közterek megújítása, a kulturális és egyéb infrastruktúra fejlesztése. Többek között Salamanca, egy nyugat-spanyolországi város – amely 2002-ben birtokolta a címet – kreatív kulturális körzetet alakított ki új művészeti helyszínekkel, de ugyanígy több várost említhetünk – Brüsszelt, Portót, Weimart, Genovát –, amelyek történelmi központjuk renoválását hajtották végre a program során (Palmer-Rae 2004). Sok város teljesen új kulturális létesítményt emelt EKF projektje keretében, Portó például új koncerttermet építtetett 2001-ben, a Casa de Música-t (Balsas 2004). Az új kulturális létesítmények fontos impulzust adnak a városok kulturális életének, emelhetik a kulturális turizmus, de a kulturális részvétel szintjeit is (Richards, Palmer 2010).

Az EKF projekt kapcsán azt is láttuk, hogy segítségével főleg fővárosok, valamint nagyvárosok – például Koppenhága – igyekeztek saját pozíciójukat javítani a turizmusban és a globális városok rangsoraiban (Hutton, Evans 2009). A rengeteg kulturális eseményt magában foglaló EKF projekt az élménygazdaság megerősítése mellett a városkép javításán, a városi regeneráció gyorsításán át a kulturális kínálat promotálásáig, a partnerségek kialakításáig számos módon kapcsolódik a kulturális turizmus erősítéséhez. E kontextusban hosszú távon is fenntartható eredményekről persze csak akkor beszélhetünk, ha a kulturális regenerációs kezdeményezések a városfejlesztési stratégia részei, illetve az EKF projektet úgy tervezik, hogy a kulturális kereslet, a gazdaság, a helyiek, illetve a városba érkező turisták között harmonikus viszony jöjjön létre (Palmer-Rae 2004).

Az EKF projekt nagy érdeme ugyanakkor, hogy a városokban egyszerre érvényesülhet és hosszú távon éreztetheti hatását számos kultúrához köthető pozitív „elmozdulás”. Az EKF projektek utólagos értékeléseiben a városok egyre-másra számoltak be arról, hogy az EKF projektek keretében a kultúra egyre több aspektusa érvényesült: a szellemi és épített kulturális örökség, a meglévő műemléki környezet és a kultúra kapcsolata, a sokszínűség, azaz a kultúrák találkozása, egymásra hatása, érintkezése. A különféle művészeti ágak együtt jelentek meg a programokban, ezáltal újszerű kölcsönhatások keletkeztek. A projektvek alatt a művészet kilépett hagyományos tereiből, elfoglalta a városi köztereket és épületeket, magára hagyott, elhanyagolt területeket, komplexumokat vett birtokba. Szimbiózis született a kultúra és a városok között, új életre keltek a települések valamint a szolgáltatásaikban megújuló kulturális intézmények is. A városi polgárok más módon fordultak a kultúra felé, befogadóbbá váltak, nyitottá. A közösségek nem passzív élvezői voltak a kultúrának, hanem aktív alakítói, aminek következtében a programok beágyazódtak a városi rendszerekbe, s ezzel tartós,

hosszú távú hatásokat érnek el. Emellett párbeszéd bontakozott ki szakmai és művészeti körökben, kommunikációs fórumok és konzultációk keretében; helyi, országos és nemzetközi közösségek és szakemberek egyaránt bekapcsolódtak a diskurzusokba, amelyek a kultúráról, annak szerepéről, város- és közösségformáló erejéről szóltak (Ex-post jelentések).

Az Európa Kulturális Fővárosai projekt kritikai szemszögből

O’Callaghan és Linehan 2007-es tanulmányukban problémaként értelmezik az EKF programoknak azt a tendenciáját, hogy a teljes lakosság helyett a tehetősebb és rendszeresen művelődni járó kultúrafogyasztókat, igényesebb rétegeket szolgálják ki kulturális programokkal (O’Callaghan, Linehan 2007). A ma olvasható kulturális stratégiák vagy az EKF pályázatok mind leszögezik, hogy a kultúrához való hozzáférést mindenki számára biztosítani kell, és a városok törekednek is ezen alapelv érvényesítésére. A kérdés azonban összetett, ugyanis a „mindenki” rendkívüli módon differenciált ízlés, műveltség, kulturális igények tekintetében. Ugyanakkor a magas kultúra iránt érzékenyek kisebb arányt képviselnek a populáris kultúrát kedvelőkkel szemben. Elvi kérdés, hogy egy szűk réteg kulturális szükségletét elégítjük-e ki a többség rovására, a művészet létjogosultságára hivatkozva az amatőr, illetve kevésbé értékes kulturális tartalommal szemben, vagy a hangsúlyt az emberekre helyezzük, és a többség igényét szem előtt tartva populáris műfajoknak és előadóknak adunk-e terepet, s így a művészetnek fordítunk hátat, és a valódi értéket áldozzuk fel az igénytelenség oltárán. Mi az oka az igénytelenségnek? Talán a műveletlenség, a *nem tudás*. A kulturális élmény bölcsője az értelem, illetve az értéktudat, amely megkövetel bizonyos műveltségi szintet.¹ A dilemma feloldása ugyanakkor az arányos kettősség, vagyis hogy a város mind a magas kultúra, mind a könnyebb műfajok számára lehetőséget biztosít a megjelenésre, jelenlétre, s így valóban mindenki igényeinek eleget tehet. Az arányok meghatározása tágabb megközelítésből filozófiai, szűkebb oldalról matematikai kérdés. Filozófiai abban az értelemben, hogy mit tekintünk értéknek, vagyis egy város milyen értékrendet képvisel, milyen értéktartalmat hajlandó támogatni.² Matematikai azért, mert a városoknak fel kéne mérniük a lakosság kultúrafogyasztó bázisát, abból pedig felbecsülniük a két szélső réteg nagyságrendjét. A kérdés mélyebb olvasata szociológiai, hiszen a kulturális fogyasztás és az osztályhelyzet között összefüggés mutatkozik. További bonyodalmat jelent, hogy egy-egy helyi társadalom a kulturális igények alapján nem választható szét két tiszta pólusra, árnyalatok finomítják a lakosság kultúrafogyasztási attitűdjeit, a kulturális műfajok széles spektrumot ölelnek fel a populáris kultúra és a magas kultúra szélső értéktartalmi között. Ahogy a szociológia társadalmi rétegződésről beszél, úgy beszélhetünk a kultúrafogyasztók rétegződéséről is. Egy város ese-

tében a különböző rétegek súlyának és kulturális igényeinek számbavétele empirikus felmérési feladatként jelölhető ki. Ha a ténylegesen felmért keresleti oldalhoz hozzárendeljük a megfelelő kínálatot, akkor beszélhetünk arról, hogy mindenki számára biztosított a kultúrafogyasztás lehetősége, hogy a kultúrához való hozzáférés mindenki számára adott.

Richards és Rotariu (2015) több elemzést és értékelést említ tanulmányukban (Boyle, Hughes 1994; Connelly 2007; Miller 2009; O'Callaghan, Linehan 2007), amelyek az EKF program értékelése kapcsán mutatják be Stavanger, Liverpool, Cork és Glasgow esetét. A szerzők kritikával beszélnek arról, hogy az Európai Bizottság e városok programját sikertörténetként állította be, noha az említett címbirtokosok esetében inkább jelentős és eredményes városregenerációs folyamatok zajlottak, vagyis a művészeti-kulturális tartalom jelentősége háttérbe szorult a gazdasági és városrehabilitációs ambíciókkal szemben (Richards, Rotariu 2015). Az Európa Kulturális Fővárosa programról szóló, 2014 áprilisában az Európai Parlament és a tagállamok kulturális miniszterei által elfogadott határozatban kritériumként jelenik meg az EKF projekt hosszú távú városfejlesztésre gyakorolt hatásának szükségessége (445/2014/EU határozat). Belátható tehát, hogy a jellemzően több tízmillió euróra rugó programkölségvetés, a százmillió eurót kitevő tőkeberuházás olyan nagyságrendű ráfordítást jelent, amely alapján jogos az elvárás, hogy az EKF eredménye ne csak egy éven át tartó kulturális program-sorozat legyen. Szükség van olyan tartós fejlődési pályák elindítására is, amelyek évtizedekig ható pozitív folyamatokat generálnak a gazdasági fejlődés és városrehabilitáció területén – minden olyan puha és valóban fontos cél mellett, mint a város értékeinek bemutatása, ismertségének növelése, imázsának javítása, a városi lakosság identitásának, büszkeségének, önbizalmának erősödése, a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek fókuszba helyezése, együttműködések, párbeszéd generálása.

Szét kell választani a külső szempontok szerinti sikert és azt a módot, ahogy az adott város számba veszi az eredményeit. Ugyanis az éppen aktuális trendektől is függ, hogy egy EKF projektet mi alapján tekintenek sikeresnek, illetve hogy mit hangoztatnak a nyilvánosságban akár a gazdasági fejlődés, a városregeneráció, a kulturális tartalom vonatkozásában. Nem tekinthetünk el attól, hogy magát az EKF projektet is népszerűsíteni kell, bizonyítani kell a létjogosultságát, s ezt elősegíti az olyan fejlődési hatások bemutatása, mint a kreatív gazdaság erősödése, a városmegújulás. E területek sok esetben prioritást is élveznek a jó művészeti tartalmak megválogatásával, illetve a kulturális programok megfelelő szervezésével és lebonyolításával szemben. Az Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezés a kultúra által generált városfejlesztésben rejlő potenciált bizonyítja, és városokat hoz helyzetbe, erősíti a gazdaságot, munkahelyeket teremt, javítja a város vonzerejét – mindez olyan eredményeket jelent, amelyeket a legjobb gazdaságpolitikát folytató városvezetésnek is komoly erőfeszítésébe kerül megvalósítani. A városok helyzete természetesen különböző, a kedvezőtlenebb feltételekkel indulók számára létkérdés a

megújulás, új gazdasági tevékenységek elindítása, a munkanélküliség csökkentése vagy a városregeneráció.

Mindemellett látni kell a rövid távú előnyök (magas színvonalú kulturális produkció) és hosszú távú előnyök (városfejlődés) egymáshoz való viszonyát is, az egyik nem zárja ki a másikat, illetve a hosszú távú városfejlődés a rövid távú célokat tartóssá, állandóvá teheti. A hosszú távú gazdasági fejlődés és a város megújulása ugyanis újabb kulturális értékeket képes teremteni, évről évre növekvő kulturális költségvetést generálhatnak, tehát meg tudják erősíteni a meglévő kulturális kapacitásokat. Mindezek mellett a kreatív szereplők számára vonzóvá tehetik az adott várost, tehát a bővülő források az eredeti EKF célokat a városban a projektév után is újra tudják generálni.

Buktatót jelenthet, ha az EKF projekt megvalósítását övező közmegegyezés nem elégséges. Alapvető fontosságú a civil szervezetek, valamennyi intézmény, helyi kreatív személy és művész, valamint a lakosság bevonása a programba, egy EKF projekt sikerének elsődleges feltétele a széles közmegegyezés kialakítása. Cork (2005) városában ez a törekvés annyira sikertelen volt, hogy még ún. peremcsoport is alakult, amelynek tagjai, a helyi elégedetlenséget közvetítve, a projekt állandó kritikusai voltak. Tény, hogy az EKF projektekben egy sor kérdés mentén alakulhat ki konfliktus a szereplők között (O’Callaghan 2012). Liverpoolban (2008) az szült konfliktust, hogy a pályázat kidolgozásában ugyan részt vettek helyi szereplők (a gazdasági, művészeti és kulturális élet, az intézmények képviselői), ám a program megvalósításába, irányításába már nem vonták be őket. Éppen a program megvalósítása érdekében hozták létre a Liverpooi Kulturális Társaságot, ez a szervezet azonban nem kérte a kidolgozásban résztvevők segítségét. Ezen túlmenően a menedzsment és a politika között is feszültség alakult ki (Bognár, Kovács 2013).

Liverpool azt a hibát is elkövette, hogy az EKF promotálása nem terjedt túl a városközpont határain; a peremterületekben nem volt érzékelhető a grandiózus esemény, az itt élő lakosság nem beszélt az EKF nagyszabású projektjéről. A peremterületek lakói úgy érezték, hogy kizárták őket a programból, sokszor az sem volt egyértelmű számukra, hogy egy-egy program az EKF keretében zajlik (Boland 2010).

Magyar példát említve, Pécs EKF programja is tartalmazott ellentmondásokat. Több nehézség befolyásolta a projekt megvalósítását, többek között az ún. kizorító hatás miatt, az EKF-re való hivatkozással a város elesett más központi támogatásoktól. Maga a koncepció is hiányos volt, mert a város tényleges gazdasági állapotát csak kis mértékben vette figyelembe és elhanyagolta az elvándorlás, a társadalmi és térbeli szegregáció problémáit. A jövőben pályázó városok számára fontos tanulság, hogy a város más tervdokumentumai nem veszthetik érvényüket és nem értékelődhetnek le az EKF-hez képest, ahogy az Pécs történt (Faragó 2011). Nehézséget okozott a projekt késleltetése, ugyanis egyes programok az Európai Unió Strukturális Alapjainak finanszírozásában valósultak meg, viszont ezekkel a tényleges ter-

vezési időszakban számoltak. A pályázati felhívások olyan akcióterveket is tartalmaztak, amelyek az operatív programokhoz kapcsolódtak, ezek bejelentésére viszont túl későn került sor az optimális időzítéshez képest. A bürokratikus procedúrák is lassították a beruházások indulását, melyek így 2010 közepére, illetve 2011-re valósultak meg. A központi kormányzat beavatkozása, felügyelete a projektben ugyancsak zavaróan hatott, illetve lassította a megvalósítást (Faragó 2012).

Európa Kulturális Fővárosai kezdeményezés Kelet-Közép-Európában

E fejezetben a kelet-közép-európai Európa Kulturális Fővárosait vizsgáljuk, amelyek 2007 óta viselhették e címet. Kelet-Közép-Európáról mint európai nagytérségről beszélünk, melynek országai több közös történelmi vonással jellemezhetők, ezek közül a szocialista államrendszert, annak összeomlását, valamint az Európai Unió nemzetközi integrációjához való csatlakozást emelnénk ki. Túl ezen, a kelet és nyugat között fekvő Kelet-Közép-Európát sajátos geopolitikai pozíció jellemzi (Rechnitzer 2013).

A kelet-közép-európai EKF projektek elemzésének első lépéseként az 1. táblázat bemutatja a városok legfontosabb célkitűzéseit. A táblázat alapján látható, hogy a városok hasonló célokat fogalmaztak meg, sok az átfedés a víziók között, ugyanakkor gyakran jelenik meg célként a nemzetközi ismertség kialakítása új városimázs kiépítésével, amelytől a kulturális turizmus fellendülését várták. Mindemellett a célok között találunk puha és kemény fejlesztési tényezőket, mint a különféle társadalmi hatások, illetve infrastrukturális fejlesztések.

A kelet-közép-európai EKF projektek – programok és beruházások eredményei

A kilenc város EKF projektjeit utólagos értékelések alapján elemeztük, több olyan elemet, tényezőt tártunk fel, amelyek meghatározzák az eseménysorozat mechanizmusait, sikereit, az elvárásokat, hatásokat. A kelet-közép-európai EKF címbirtokos városok óriási tapasztalatot halmoztak fel (hiszen többéves felkészülés áll egy-egy EKF projekt mögött, és a megvalósítás során is fontos tudás, tapasztalat keletkezik), amely a jövőbeli, főként a makrotérségben pályázó városok számára irányokat jelölhet ki, támpontokat adhat, felhívhatja a figyelmet a buktatókra. Az utólagos értékelések a potenciális EKF címbirtokos városok számára is elérhetőek, és segítséget adhatnak a tervezéshez, megvalósításhoz a bevált ötletekkel és módszerekkel. A projekt célja ma már a városok tartós fejlődési pályájára állítása. Ehhez azonban alapvetően szükség van egy széles „közmegegyezésre” (ahol nem volt, ott csúszások, problémák, konfliktusok keletkeztek) az intézmények, a helyi közösségek bevonása, a menedzsmentszervezet, a helyi vállalkozások és művészek részvétele tekintetében egyaránt.

1. táblázat: Az EFK projektek kulturális céljai, víziói
The objectives and visions of ECoC projects

<i>europa kulturais</i> Fővárosa	<i>A városok víziói és céljai</i>
Nagyszében (2007)	Kulturális identitás bemutatása, kooperációk európai léptékben, az európai integráció felgyorsítása, nemzetközi vonzerő, a lakosok büszkeségének növelése, társadalmi kohézió erősítése.
Vilnius (2009)	Nemzetközi ismertség, új kulturális identitás, kulturális infrastruktúra fejlesztése, kulturális intézmények életének felpozícióba hozása, nemzetközi versenyképesség fokozása.
Pécs (2010)	Kulturálisan dinamikus nagyvárosi imázs kialakítása, a polgárok bevonása a kulturális fejlődésbe, az ipari örökség feltárása és kulturális hasznosítása, a művészeti képzés fejlesztése, az avantgárd művészetek erősítése, a kreatív gazdaság fejlesztése.
Tallinn (2011)	Kreatív aktivitást és kezdeményezést serkentő városi környezet, alkalmazkodás a lakosság növekvő kulturális igényeihez, a kreatív gazdaság integrációja a városi gazdaságba, a kulturális kommunikáció javulása nemzetközi szinten, turisztikai vonzerő növelése.
Maribor (2012)	Új munkahelyek teremtése, gazdasági növekedés, a régió versenyképességének javítása, a lakosság identitásának erősítése, a kulturális javakhoz való hozzáférés bővítése, helyi és európai kulturális együttműködések, kulturális és ipari örökség renoválása, a turizmus fejlesztése, kulturális párbeszéd kezdeményezése, hátrányos társadalmi csoportok integrációja.
Kassa (2013)	Fenntartható infrastruktúra építése, turizmuskínálat fejlesztése, a városi létesítmények és események imázsának javítása, a kreatív és kulturális iparok jelentőségének növelése a város gazdaságában, kulturális megújulás.
Riga (2014)	Kulturális kínálat bővítése, a kulturális sokszínűség kiterjesztése, a turizmus vonzerejének növelése, a lakosság szélesebb körének bevonása a kultúra aktív alakításába.
Plzen (2015)	Kulturális kínálat színesítése, a város külső érzékelésének átalakítása pozitív irányban, a város legyen európai kulturális metropolisz, a kulturális turizmus számára fontos desztináció.
Wroclaw (2016)	Társadalmi fejlődés, a közbizalom erősítése, a kulturális és oktatási programokhoz való hozzáférés bővítése, ismertség növelése regionális, országos és nemzetközi léptékben, a turizmus erősödése.

Forrás: Az Európai Bizottság EFK ex-post jelentéseinek adatai alapján saját szerkesztés

Ami a városok kulturális infrastruktúráját illeti, hangsúlyoznunk kell, hogy nem feltétlenül új létesítmények, új elemek, épületek építéséről van szó, általában a meglévő intézményeket modernizálták, korszerűsítették, aminek eredményeként új funkciókkal gazdagodtak, bővült a befogadóképességük, javult a külső állapotuk és belső technikai felszereltségük. Az EKF programok jellegzetes, gyakran hatásos és látványos technikája volt, hogy elhanyagolt épületeket, leromlott objektumokat, ipari tereket újíttak meg és bocsátottak kulturális, művészeti programok rendelkezésére. Ezek a projektek találkoztak a városi lakosság támogatásával is. Ugyanakkor a vizsgált városokban több városmegújítási beruházás történt. Nagyszébenben renoválták a történelmi központot, fejlesztették a turizmushoz és kultúrához kapcsolódó infrastruktúráját. Vilniusban felújították a köztéri szobrokat, fejlesztették a kulturális infrastruktúráját. Pécsen a Zsolnay Kulturális Negyed, a Kodály Központ és a Tudásközpont kiemelt beruházási projektek voltak. Mariborban az infrastrukturális beruházási összegből jelentős részt fordítottak a kulturális infrastruktúra javítására, a kulturális és ipari örökség renoválására. Kassán kiemelendő fejlesztésnek számított a Kultúrpark, a Kosice City Park, a Moyzesova Park, a Komensketo Park, a Művésznegyed, az Amfiteátrum, valamint a SPOT Művészeti Központ. Plzen városában az új színház, illetve a DEPO2015 kreatív tér felállítása tekinthető kiemelt fejlesztésnek.

Számolni kell a grandiózus fejlesztések időigényével, ezek gyakran elhúzódtak, nem is sikerült minden esetben a programév végére befejezni, beüzemelni, illetve teljes körű funkciókkal felruházni az objektumokat. Az az általános tapasztalat, hogy a programév alatt a város bizonyos kulturális intézményeket nagyon intenzíven vesz igénybe, a programsorozat elmúltával azonban a kihasználtság az optimális szint alá csökken. Ez a tendencia főként az újonnan létesített kulturális épületek esetében jellemző, ezek későbbi működését biztosítani kell annak érdekében, hogy hosszabb távon a város kulturális kínálatában, jobb esetben a város határain kívül is jelen legyenek.

A projektek során olyan társadalmi kérdések is fókuszba kerültek, mint a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok integrációjának lehetőségei, a generációk összekapcsolása, a kulturális kommunikáció, az inkluzív társadalom kialakítása, a környezet és a fenntarthatóság problémái.

A következőkben a városokat három csoportra bontjuk. Az osztályozás alapja a városok városhierarchiában betöltött helye, ami alapjaiban meghatározta az EKF projektek sikerességét. A három csoport a következő: fővárosok, másodlagos központok, regionális központok. E csoportokra modelleként is tekinthetünk, hiszen eltérő feltételrendszert biztosítanak a kulturális megáesemények számára.

Az első csoport tagjai *Vilnius, Tallinn és Riga*. A balti államok fővárosai országos funkciókat ellátó intézményhálózattal rendelkeznek; nemcsak maguk, hanem országuk identitását is formálták, számottevő politikai és lobbierővel rendelkeztek, a fejlesztések és programok országos hatáskörűek voltak. Nem csupán maguk a városok kerültek európai reflektorfénybe, hanem az országok is, a projektek így

jelentős támogatást élveztek. A városok látogatószámai EKF projekt idején: Vilnius 1,5 millió, Tallin 2 millió, Riga 1,6 millió fő, ezek magasnak számítanak.

Maribor, Kassa másodlagos központok, földrajzi fekvésük, gazdasági funkciójuk, intézményi felszereltségük alapján Szlovénia, illetve Szlovákia második leg-erősebb, legnépesebb és második legjelentősebb szerepkörrel rendelkező városai. A fővárosokhoz képest programkínálatuk kisebb volt, kiváltott hatásai – imázs formálása, turizmus generálása, együttműködések kibontakozása – áttételesen jelentek meg. Kulturális bázisaikat azonban erőteljesen megalapozták. *Maribor* 3,1 millió, *Kassa* 1,5 millió főt látott vendégül EKF éve alatt. *Maribor* ugyanakkor nagyságrendekkel többet – 28,4 millió eurót – költött a projektév programjaira, mint a balti államok fővárosai, ezért arra következtetünk, hogy a magasabb ráfordítás miatt ért el jobb eredményt, mint az első csoport tagjai.

Nagyszeben, Pécs, Plzen, Wroclaw regionális központok, e városokban az EKF projektek nem tekinthetők teljes mértékben sikeresnek, kedvezőtlen hatások és mechanizmusok sora került felszínre. Az infrastrukturális beruházások keretében új létesítményeket építettek, ám rendre csúszott a kivitelezésük és átadásuk. Nem számoltak azzal, hogy az épületeket tartósan működtetni kell, fenntartani, s ez a városokat jelentősen megterhelte egyrészt a költségek nagysága, másrészt a megfelelő kihasználtság hiánya, a funkcióvesztés miatt. A programévek jellegükben és nagyságrendjükben is meghaladták a helyi szervező közösségek kapacitását, a programokat nem minden esetben sikerült összefogni, kézben tartani. A kulturális kínálat és kereslet nem mindig felelt meg egymásnak. A lokális közösségek értékrendje, kulturális igénye több tekintetben más volt, mint amit a programévre kidolgozott kulturális kínálat nyújtani tudott. Nem sikerült maradéktalanul bevonni a helyi szereplőket a programokba, illetve aktivizálni őket szakmai, anyagi, szervezési támogató szerepekben. A projektek folyamatosan igénybe vették a városi környezetet, ez azonban bizonyos határon túl már inkább zavarta a lakosságot. Ami a látogatószámokat illeti, *Nagyszeben* 0,8 millió főt, *Pécs* 0,5 millió főt, *Plzen* 1,4 millió főt – tehát az első két csoport tagjainál kevesebb – látogatót vonzott az EKF évben. *Wroclaw* 5,2 millió főt látott vendégül 2016-ban, e kiugró érték mögött azonban véleményünk szerint a rendkívül magas, 86,4 millió eurós programköltségvetés áll.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a *főváros modell* a legalkalmasabb a kulturális megaesemények – például EKF – megrendezésére, hiszen helyben vannak az országos szintű döntéshozók, nemcsak városimázs, hanem országimázs is épül, így a források is bőségesebbek lehetnek. Megfelelő infrastruktúra áll rendelkezésre, a kulturális és kreatív szakemberek jellemzően a nagyvárosokban – még inkább a fővárosokban – vannak jelen nagy számban, s ez magasabb minőségű programok megvalósításához vezet. A *másodlagos központ modell* szerényebb a fővárosihoz képest, de az e csoportba tartozó nagyvárosok még gördülékenyen és sikerrel képesek megvalósítani megaeseményeket. A *regionális központ modell* – illetve átfogóan közepes városok modellje – már csak jelentős problémákkal képes

megvalósítani kulturális megaeseményeket, mivel szűkebbek a forrásaik, és a központi döntéshozó apparátus sokszor érvényesíti közvetlen befolyását. Emellett nem rendelkeznek megfelelő infrastruktúrával, és ezt a hiányt éppen a megaesemény forrásaiból kívánják pótolni, ami viszont a program utáni években terheli meg a várost.

Végül megjegyezhetjük, hogy a városok megbecsülték programévük, illetve a teljes (felkészülési éveket is magában foglaló) programidőszak látogatószámát, melynek átlagos nagysága 2,1 millió fő, a projektévre vonatkozó átlagos látogatótsági érték pedig 1,9 millió fő.

Ami a projektek népszerűsítését illeti, világhosszá vált, hogy az EKF címek kiváló alkalmat jelentettek a városoknak arra, hogy megismertessék magukat más európai városok lakosaival, és ezzel a lehetőséggel éltek is. A hatékonyságról nehéz képet formálni, az azonban elmondható, hogy jelentős mennyiségű, döntően országon belüli reklámkampányt szerveztek, illetve különböző, speciális érdeklődési körökre irányuló kulturális felületeket hoztak létre. Határon kívülre azonban már kevésbé jutott el a tömegrendezvényeszerű kulturális programok híre.

Az EKF projektek költségvetései és más paraméterei Kelet-Közép-Európában

Mind a kilenc kelet-közép-európai EKF különböző feltételek között és forráskerekekből valósította meg programját. A projektek finanszírozását a kormányzati politika, a nemzeti kulturális politika, a különböző támogatási rendszerek, az önkormányzati gazdálkodás feltételei éppen úgy befolyásolták, mint az eltérő mértékű szponzoráció és a civil szervezetek forrásszerző képessége. A finanszírozás az infrastrukturális kiadásokra és a programok megvalósítására egyaránt kiterjedt. A tőkekiadások keretében jelentős kulturális beruházásokra került sor a vizsgált városokban, ám ezek költségszerkezetéről nem állnak rendelkezésre részletes adatok. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy kiemelkedő funkciójú intézmények jöttek létre, amelyek felélénkítették a központokat, kiterjesztették a városok kulturális kereteit, megnövelték minőségi szerepkörüket. A beruházások forrásszerkezete uniós támogatásokból, a projektfinanszírozásban nagyobb súllyal, mintegy 40-60%-os hányaddal városi forrásokból, illetve kormányzati támogatásból állt össze, utóbbi aránya 15-25% volt.

Az uniós támogatások – melynek esetében meg kell említenünk a Melina Mercouri-díj 1,5 millió eurós összegét – szerény hányadot tettek ki a költségvetésekben, nagyobb részt jelentett a városi és kormányzati hozzájárulás, illetve a szponzoráció is megjelent a források között, igaz nem jelentős, 2-4%-os arányban. A vállalkozói támogatás, a helyi gazdasági szervezetek hozzájárulása alacsonynak tekinthető. A kelet-közép-európai EKF programok költségvetései 13,7 és 86,4 millió euró között mozogtak, ezek az összegek megoszlottak az előkészítő és programévek között, 40% az előkészítő évekre, 60% pedig a programévre jutott. A jegyeladásokból, bérleményekből, promóciókból befolyó egyéb bevételek nem ér-

tek el érdemleges szintet; sőt, jellemző volt, hogy a belépődíjas rendezvények alacsonyabb nézőszámot vonzottak, mint amekkora kapacitással azokat megtervezték.

A vizsgált városok költségvetésének volumeneit és több paraméterét mutatja be a 2. táblázat. Az EKF projekt éve mellett a városok lakosság száma, az EKF projekt iránt érdeklődő látogatók száma, a városokban megvalósított, EKF projekt keretében zajlott beruházások, az azok mögött húzódó költségvetések, valamint a kulturális projektek száma és azok büdzséje látható.

A látogatószám az EKF programok sikerességének indikátora, hiszen azt mutatja meg, mennyire volt ismert és népszerű a város EKF projektje, illetve közvetve arra utal, hogy milyen mértékben vették igénybe a turisták a szolgáltatásokat és mennyit költhettek a városban.

A látogatószámok tekintetében a táblázat szélső értékeinek Pécs és Wrocław látogatószámai tekinthetők; Pécsre mintegy félmillióan,³ Wrocławba 5,2 millióan látogattak el az EKF projektnek köszönhetően. Kiugró értékkel bír továbbá Maribor 3,1 milliós látogatószámmal. A többi kelet-közép-európai EKF címbirtokos város egymáshoz közelítő nagyságrendű látogatószámmal büszkélkedhetnek átlagosan 1,5 millió fővel.

A kulturális projektek száma csak részben fejezi ki a városok teljesítményét, hiszen a számok nem mondanak semmit a projektek tartalmáról, minőségéről. (Ennek elemzése önálló tanulmányt igényelne, jelen tanulmányban csak a kvantitatív adatokra támaszkodunk.)

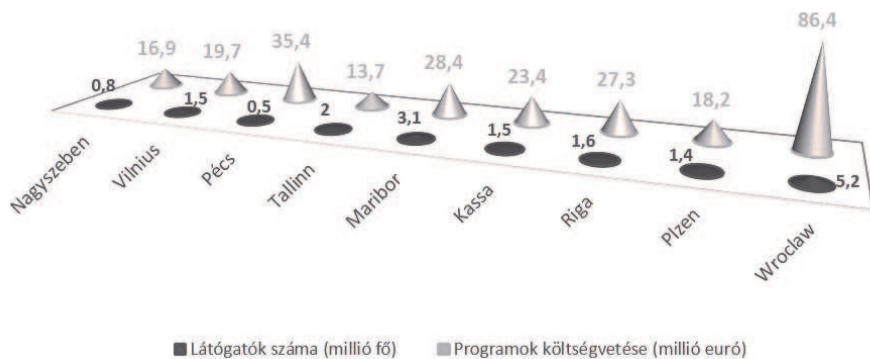
A programok költségvetését vizsgálva három szakaszt különíthetünk el annak eredményeként, hogy az évek előrehaladtával a soron következő EKF címbirtokosok egyre merészebb költségvetéssel álltak elő, a három perióduson belül azonban az egyes városi költségvetések volumene hasonló, ezt mutatja az 1. ábra

2. táblázat: A kelet-közép-európai EKF címbirtokosok paraméterei és projekt-indikátorai
Parameters and project indicators of Central and Eastern European ECoCs

Város	Év	Lakosság szám (fő)	Látogatók száma (millió fő)	Beruházások száma (db)	Beruházások költségvetése (millió euró)	Programok projektek száma (db)	Programok költségvetés (millió euró)
Nagyszében	2007	154 892	0,8	7	137,4	337	16,9
Vilnius	2009	600 000	1,5	7	44,4	1 500	19,7
Pécs	2010	145 666	0,5	4	140,0	650	35,4
Tallinn	2011	400 000	2,0	n.a.	n.a.	251	13,7
Maribor	2012	119 071	3,1	6	143,0	308	28,4
Kassa	2013	240 688	1,5	20	78,0	365	23,4
Riga	2014	700 000	1,6	5	n.a.	488	27,3
Plzen	2015	169 858	1,4	8	48,6	600	18,2
Wrocław	2016	634 000	5,2	15	n.a.	2 000	86,4

Forrás: Az Európai Bizottság EKF ex-post jelentéseinek adatai alapján saját szerkesztés

1. ábra: A vizsgált városok program-költségvetése és az EFK program látogatóinak száma
The program budgets and the number of visitors during the ECoC project

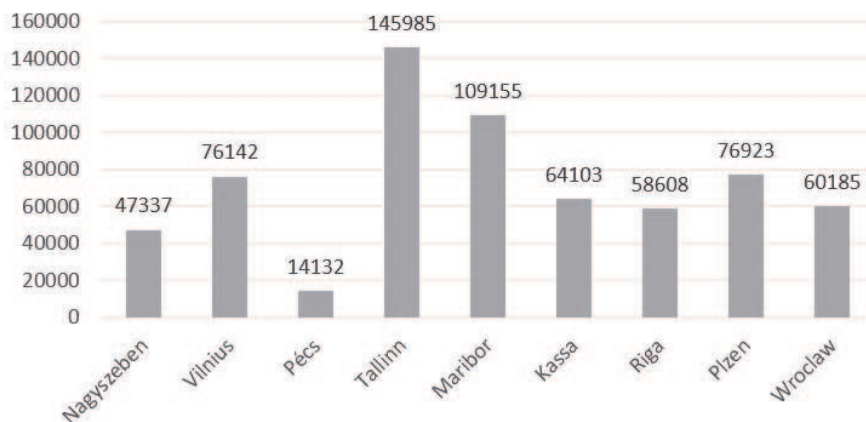
Forrás: Az Európai Bizottság EKF ex-post jelentéseinek adatai alapján saját szerkesztés

is. Az első szakasz 2007-től 2011-ig terjed (Tallinn az utolsó a sorban). Ebben az időszakban mérsékeltebb költségvetésű EKF projektek valósultak meg, mindegyik város 20 millió euró alatti összeggel gazdálkodott; Pécs kivételt jelent a maga 35,4 millió eurós költségvetésével. A második szakaszban Maribor, Kassa és Riga már merészebb költségvetésekkel indultak neki projektjeiknek, 20 és 30 millió euró közötti összeggel, igaz, Plzent a maga 18,2 milliós büdzséjével az első csoportba sorolhatnánk. Végül az utolsó szakaszban egyetlen városaként Wroclaw kiugróan magas összeget költött az EKF programjaira, 86,4 millió eurót. Az 1. ábra bemutatja az EKF programoknak köszönhetően a városokba látogatók számát is.

A 2. ábra azt mutatja be, hogy az egyes városokban 1 millió euró – mint egység – költségvetési összeg hány fő látogatót hozott. A marketing, a kulturális rendezvények költségei, a munkatársak és művészek díjazása mind-mind költséghelyek, a ráfordítás hozadéka közvetetten a látogatók számában jelenik meg. Az így elemzett ár-érték (költség-látogató) arány releváns és valós gazdasági összefüggést tükröz, ugyanakkor hatékonysági számnak is tekinthető, hiszen kiderül, hogy egységnyi ráfordítással a különböző városok milyen eredményt produkáltak. A 2. ábrán látható, hogy Tallinn városa vonzotta a legtöbb látogatót, 1 millió euró befektetés 145 ezer látogatót vonzott, a második helyen pedig Maribor áll.⁴

A költségvetések mögött húzódó forrásokat mutatja a 3. táblázat. Valamennyi EKF projekt finanszírozásában részt vállalt a nemzeti kormányzat, a városok önkormányzata, az Európai Unió, néhol a megyei, régiós és más hivatalos testületek is, emellett származott bevétel a magánszféra szponzorációjából, illetve jegyeladásokból és egyéb bevételi forrásokból. A táblázatból kitűnik, hogy valamennyi EKF program számára a nemzeti kormányzat és a városok saját önkormányzata bocsátotta rendelkezésre a legnagyobb összeget.

2. ábra: A programkölségvetés egységösszegéből (1 millió euró) eredményező látogatószám (fő)
The number of visitors per unit amount (1 million Euro)

Forrás: Az Európai Bizottság EKF ex-post jelentéseinek adatai alapján saját szerkesztés

A bevételi oldal áttekintése után a 4. táblázatban a kiadási oldalt is számba véve – a tőkeberuházásokat nem számítva – megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb költségeket a kulturális programok finanszírozása jelentette. Nagyszeben és Riga esetében nem találtunk részletes kiadási adatokat, a többi város adatai alapján azonban világosan látszik, hogy a kulturális programok mellett a marketingköltség, a személyi és adminisztrációhoz kapcsolódó, illetve működési költségek jelentettek nagyobb kiadási tételeket. Egyedül Pécs számolt be intézményfejlesztési és hálózatépítési költségekről. Az egyéb költségekhez sorolt tételek tartalmáról

3. táblázat: Az EKF projektek forrásmegoszlása (millió euró)

Funding sources of the ECoC projects (million Euro)

EKF	Nemzeti hozzájárulás/ Kulturális Minisztérium	Város önkormányzata	Megye/ Régió/ Valamely hivatalos testület	Európai Unió	Szponzorok/ kulturális és vallási szervezetek	Eladások	Egyéb
Nagyszeben	4,1	8,2	0,5	1,4	2,7	-	-
Vilnius	51,25 ⁵	11,4	-	1,32	0,15	-	-
Pécs	13,69	11,3	-	1,5	0,91	-	7,91 ⁶
Tallinn	4,49	7,57	-	1,5	0,53	0,35	-
Maribor	15,21	11,28	0,08	0,84	0,99	-	-
Kassa	17,4	15	6,9	1,5	1,7	-	59 ⁷
Riga	12,3	12	-	1,7	0,5	0,8	-
Plzen	3,8	8,24	1,8	1,9	1,17	0,52	0,82
Wroclaw	31,7	34,4	0,63	1,89	5,33	10,72	1,78

Forrás: Saját szerkesztés az Európai Bizottság EKF ex-post jelentéseinek adatai alapján

4. táblázat: Az EKF projektek kiadásai (millió euró)
The expenditures of the ECoC projects (million Euro)

EKF	Kulturális programok	Marketing	Adminisztráció/ személyi állomány	Működési költségek	Szervezetfejlesztés, hálózatépítés	Egyé
Nagyzeben	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Vilnius	12,42	4,17	2,89	n.a.	-	0,28
Pécs	14,59	7,64	2,91	2,49	5,66	2,05
Tallinn	6,98	3,56	2,25	0,84	-	0,14
Maribor	21,88	2,53	1,84	2,01	-	0,07
Kassa	14,00	2,00	4,80	n.a.	-	2,60
Riga	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Plzen	12,38	2,95	2,34	n.a.	-	0,57
Wroclaw	40,98	13,95	7,48	20,29	-	3,65

Forrás: Saját szerkesztés az Európai Bizottság EKF ex-post jelentéseinek adatai alapján

egyik esetben sincs tudomásunk. Kulturális programokra a városok átlagosan 17,6 millió eurót költöttek; Wroclaw után Maribor költötte a legtöbbet, 21,88 millió eurót, a legkevesebbet pedig Tallinn, 6,98 millió eurót.

Kelet-közép-európai tanulságok

2007-től kilenc kelet-közép-európai város vehetett részt az Európai Unió nagyszabású kulturális programjában, az Európa Kulturális Fővárosai projektben, amelynek eredményeként egy éven át ünnepelheték városuk kulturális értékeit. A tanulmány feltáró, összehasonlító elemzéseként vizsgálta e projektek eredményeit és költségvetéseit. Láthattuk, hogy valamennyi kelet-közép-európai EKF címbirtokos városban megvalósítottak infrastrukturális fejlesztéseket, renoválták a történelmi központot, modernizálták a köztereket, új kulturális létesítményeket emeltek, fejlesztették a meglévő intézményeket. Mindemellett a városok a projektvekben milliós nagyságrendben vonzották a látogatókat.

A sikeresség értékelése azonban – a városokat egymás mellé helyezve – összetettebb képet mutat. A kelet-közép-európai EKF címbirtokos városok közül a fővárosok csoportjába tartozó balti városok valósítottak meg sikeres EKF projekteket, mind a látogatószámokat, mind a program levezénylését tekintve. A másodlagos központok már mérsékelttel eredménytelennel büszkélkedhetnek, a regionális központok csoportjába tartozó városok pedig kevesebb látogatót vonzottak, illetve a programokat nem egy probléma terhelte, amelyek az EKF évet követően is tartósak maradtak (lásd az új létesítmények fenntartásának megterhelő költségeit). Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy a kulturális megkezesemények sikerességét alapvetően a városok számára rendelkezésre álló

feltételrendszer határozza meg, amely azonban a városhierarchiában elfoglalt helyüktől függ.

Legfontosabb üzenetként pedig megfogalmazhatjuk, hogy a városoknak akkor érdemes belevágniuk nagyszabású kulturális megaprojektekbe, ha valóban rendelkeznek az ahhoz szükséges feltételrendszerrel. Végül láthattuk, hogy e programokra jelentős forrásokat szántak a szóban forgó városok, az eltérő nagyságú összegek mellett is szerkezeti hasonlóságot mutattak a költségvetések. A programok büdzséjének egységkötségére vetített látogatószámokból pedig kiderült, hogy Tallinn volt a leghatékonyabb a városba vonzott látogatók nagyságrendjét illetően. Kutatásunk évében a vizsgált témakör különösen aktuálissá vált, hiszen zajlott a 2023-as magyar EKF város kiválasztási folyamata. Bízunk benne, hogy vizsgálatunk eredményei az EKF címre a jövőben pályázó városok hasznára válnak, és az általunk levont tanulságok ismeretében tervezhetik pályázatukat. A térségbeli országok a 2033-ig megállapított sorrend szerint a következőképpen viselhetik a címet: Magyarország (2023), Észtország (2024), Szlovénia (2025), Szlovákia (2026), Lettország (2027), Csehország (2028), Lengyelország (2029), Bulgária (2032). Számunkra ezek a jövőbeli kelet-közép-európai EKF városok újabb vizsgálati terepet nyújtanak majd, kiegészítve a már kiválasztott címviselő városokkal: Plovdiv (2019), Fiume (2020), Temesvár (2021), Kaunas (2022), Veszprém (2023).

Jegyzetek

1. Éppen ebből fakadóan az EKF projektek magukban foglalnak ún. felvezető éveket, a programévet megelőző négy-öt évben már voltaképp „ráhangolják” az embereket a kultúrára, igényt teremtenek a kultúra iránt azáltal, hogy folyamatosan és átgondoltan kulturális programokat szerveznek a cím megnyerésének időpontjától kezdve.
2. Ez a tudatos filozófia tetten érhető az államok kulturális politikájában, támogatási-finanszírozási rendszerében.
3. Közelítő, becsült adat. Az Európai Bizottság ex-post értékelése a leglátogatottabb eseményekhez 128 ezer főt kapcsol, emellett Pécs esetében a Központi Statisztikai Hivatalra hivatkozva 124 050 látogatót említ 2010-ben. Ugyanakkor az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és a Régiók Bizottságának készített jelentésében a látogatottságra vonatkozóan kijelenti, hogy Pécsről nem álltak rendelkezésre látogatottsági adatok. A legtöbb tanulmány szintén nem közöl erre vonatkozó adatot, vagy csak százalékos elmozdulást az előző évekhez képest, ami szintén kb. 130 ezer főt jelöl ki, abszolút adat azonban nem olvasható ki. Ugyanakkor egy hírportál 900 ezer főt is emlegetett ebben a kontextusban. Véleményünk szerint a becsült 500 ezer fő elfogadható középérték, az esetleges eltérés nagyságrendileg nem befolyásolja a végkövetkeztetéseket.
4. Az egységkötségre vetített látogatószám vizsgálata arra is módot ad, hogy lássuk, nem feltétlenül Wrocław a legsikeresebb a látogatókat illetően, hanem Tallinn. Wrocław ugyan jóval több látogatót láthatott vendégül EKF programja idején, egységkötségre vetítve Tallinn megelőzi, 1 millió euróból nagyobb attraktivitást ért el, mint Wrocław.
5. Az összeg az infrastrukturális beruházásokra előirányzott tételt is tartalmazza.
6. Ebből 1,6 millió euró a Nemzeti Kulturális Alap által rendelkezésre bocsátott forrás.
7. Az Európai Strukturális Alapoktól származó forrás.

Irodalom

- 445/2014/EU Határozat az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés 2020–2033. évekre szóló uniós fellépésének létrehozásáról és az 1622/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2014.5.3.
- Balsas, C. J. L. (2004): City centre regeneration in the context of the 2001 European capital of culture in Porto, Portugal. *Local Economy*, 4., 396–410. <http://doi.org/c7fwfr>
- Bianchini, F. (1993): *Urban Cultural Policy in Britain and Europe: Towards Cultural Planning*. Griffith University, Queensland
- Bognár Sz., Kovács L. (2013): „A világ egy városban” Liverpooli EKF tapasztalatok. *Modern Geográfia*, 1., 23–36.
- Boland, P. (2010): „Capital of Culture – you must be having a laugh! Challenging the official rhetoric of Liverpool as the 2008 European cultural capital”. *Social & Cultural Geography*, 7., 627–645. <http://doi.org/dvrcqv>
- Boyle, M., Hughes, G. (1994): The politics of urban entrepreneurialism in Glasgow. *Geoforum*, 4., 453–470. <http://doi.org/c2brtg>
- Connelly, G. (2007): Testing governance – A research agenda for exploring urban tourism competitiveness policy: The case of Liverpool 1980–2000. *Tourism Geographies*, 1., 84–114. <http://doi.org/c8fxqk>
- Enyedi Gy. (2002): A városok kulturális gazdasága. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 19–29.
- European Commission (2009): *Ex-post Evaluation of 2007 & 2008 European Capitals of Culture Final Report*. ECOTEC, Birmingham https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/files/capitals-culture-2007-08-evaluation_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2010): *Ex-post Evaluation of 2009 European Capitals of Culture Final Report*. ECOTEC, Birmingham https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/european-capitals-culture-evaluation-2010_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2011): *Ex-post Evaluation of 2010 European Capitals of Culture*. ECORYS https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/european-capitals-culture-evaluation-2011_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2012): *Ex-post evaluation of 2011 European Capitals of Culture*. ECORYS https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/european-capitals-culture-evaluation-2012_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2013): *Ex-post Evaluation of 2012 European Capitals of Culture*. ECORYS https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/european-capitals-culture-evaluation-2013_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2014): *Ex-post Evaluation of the 2013 European Capitals of Culture*. ECORYS <https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/files/ecoc-2013-full-report.pdf> (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2015): *Ex-post Evaluation of European Capitals of Culture, Final Report*. ECOTEC https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/european-capitals-culture-evaluation-2015_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2016): *Ex-post Evaluation of the 2015 European Capitals of Culture*. EAC-ECOC https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/ecoc-2015-evaluation_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Commission (2017): *Ex-post Evaluation of the 2016 European Capitals of Culture*. EAC-ECOC https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/files/ecoc-2016-evaluation-en_0.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- European Communities (2009): *European Capitals of Culture: The road to success. From 1985 to 2010*. Luxembourg, Luxemburg https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/library/capitals-culture-25-years_en.pdf (Letöltés: 2017. április 11.)
- Hutton, T.A., Evans, G. L. (2009): Creative cities, creative spaces and urban policy. *Urban Studies*, 5–6., 1003–1040. <http://doi.org/frv79g>

- Faragó L. (2011): Az Európa Kulturális Fővárosa program városfejlesztési, városirányítási tanulságai. In: Ágoston Z. (szerk.): *Elemző értékelés Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól*. Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata, Pécs, 61–74.
- Faragó L. (2012): Urban regeneration in a „city of culture” – The case of Pécs, Hungary. *European Spatial Research and Policy*, 2., 103–120. <http://doi.org/djbd>
- Fekete, D. (2018): Economic Development and Economic Governance Through the Example of the City of Győr. *Deturope*, 1., 97–115. https://www.deturope.eu/img/upload/content_09798623 (Letöltés: 2019. január 15.)
- Fekete D. (2019): A Modern városok program jelentősége a hazai városfejlődésben. *Tér és Társadalom*, 1., 27–43. <http://doi.org/dc25>
- Flew, T. (2012): *The Creative Industries: Culture and Policy*. Sage Publications, London <http://doi.org/djbf>
- Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York
- García, B. (2004): Cultural policy and urban regeneration in Western European cities: Lessons from experience, prospects for the future. *Local Economy*, 4., 312–326. <http://doi.org/bfdnvn>
- Miller, M. (2009): *Stavanger 2008, European Capital of Culture: Our Story*. Stavanger: Stavanger 2008.
- Oancă, A. (2015): Europe is not elsewhere: The mobilization of an immobile policy in the lobbying by Perm (Russia) for the European Capital of Culture title. *European Urban and Regional Studies*, 2., 176–190. <http://doi.org/djbg>
- O’Callaghan, C., Linehan, D. (2007): Identity, politics & conflict in dockland development in Cork, Ireland: European Capital of Culture 2005. *Cities*, 4., 311–323. <http://doi.org/dgdr7k>
- O’Callaghan, C. (2012): Urban anxieties and creative tensions in the European Capital of Culture 2005: ‘It couldn’t just be about Cork, like’. *International Journal of Cultural Policy*, 2., 185–204. <http://doi.org/dpsgkp>
- Ooi, C.S., Håkanson, L., LaCava, L. (2014): Poetics and politics of the European Capital of Culture project. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148. 420–427. <http://doi.org/djbjh>
- Palmer, R., Richards, G. (2007): *European Cultural Capital Report*. ATLAS, Arnhem
- Palmer-Rae (2004): *European Cities and Capitals of Culture*. Palmer-Rae Associates, Brussels
- Pirisi, G., Stefán, K., Trócsányi, A. (2008): The role of cultural economy in the revival of cities – endowments and changes of the city of Pécs. In: Lóczy, D., Tóth, J., Trócsányi, A. (eds.): *Progress in Geography in the European Capital of Culture 2010*. *Geographia Pannonica Nova* 3. Imedias, Pécs, 11–23.
- Rechnitzer J. (2013): Adalékok Kelet-Közép-Európa térszerkezetének felrajzolásához. *Közép-Európai Közlemények*, 6., 238–250.
- Richards, G., Palmer, R. (2010): *Eventful Cities: Cultural Management and Urban Revitalization*. Butterworth–Heinemann, Amsterdam
- Richards, G., Rotariu, I. (2015): Developing the eventful city in Sibiu, Romania. *International Journal of Tourism Cities*, 2., 89–102. <http://doi.org/djbj>
- Smith, M. K. (2003): *Issues in Cultural Tourism Studies*. Routledge, London
- Ulldemolins, J. R. (2014): Culture and authenticity in urban regeneration processes: Place branding in central Barcelona. *Urban Studies*, 14., 3026–3045. <http://doi.org/f6kwr6>

TÉNYKÉP / REPORT

Városi közösségi kertek Magyarországon

Urban community gardens in Hungary

BÁRSONY FANNI

BÁRSONY Fanni: doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola; 1093 Budapest, Közraktár u. 4-6.; fanni.barsony@uni-corvinus.hu; <http://orcid.org/0000-0002-2447-1873>

KULCSSZAVAK: közösségi kertek; commons; közösségi kormányzás

ABSZTRAKT: A városi közösségi kertek külföldön több évtizedes múltra tekintenek vissza, Magyarországon azonban csak néhány éve terjedtek el. A közjavak ('commons') és városi közjavak ('urban commons') irodalma a kerteket az önszerveződő és a megosztás gyakorlatait előtérbe helyező közösségeknek egy új típusába sorolja. A commons jelentésének két fő dimenzióját azonosítom: 1. commons mint közösségi kormányzási forma; 2. commons mint a városi terekkel kapcsolatban fellépő politikai követelés. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a magyarországi közösségi kertek tekinthetők-e a commons eseteiként, és a fogalom lehetséges értelmezései közül melyek alkalmazhatóak rájuk. A közösségi kormányzási forma megközelítés alapján a fő kérdés arra irányul, hogy az Elinor Ostrom által leírt, természeti erőforrásokra jellemző feltételek érvényesek-e a kertekre. A commons jelenségét politikai követelésként tematizáló irodalom nyomán pedig azt vizsgálom, hogy mennyire jelenik meg a kertek esetében a városi tér közösségi használatba vételének igénye, a közösségi kertészek megfogalmaznak-e politikai jellegű követeléseket akár a városok működtetése, akár az élelmiszerellátás megújítása kapcsán. Empirikus tapasztalataim kertekben tett látogatásokból, egyéni interjúkból és egy, a kertészek körében megrendezett civil preferenciafórumról származnak. A tanulmány fontos megállapítása, hogy magyarországi kertek elsősorban a közösség tagjai számára elérhető terek, melyet a közösségek – az ostromi erőforrásokhoz hasonlóan – helyi szervezetekkel együttműködve, autonóm módon igazgatnak. A nemzetközi irodalomban bemutatott kertekhez képest a magyar városi kertek kevésbé politikusak. A kertészek a kezdeményezésekhez csatlakozással nem a szűkösen rendelkezésre álló közösségi használatba vehető terek problémájára reflektálnak, az élelmiszerellátás megújítása kapcsán megfogalmazódó igények pedig a kertészek körében nem általánosak, illetve elsősorban az egyéni gyakorlatok, az életstílus megváltoztatására, nem pedig kollektív cselekvésre irányulnak.

Fanni BÁRSONY: PhD candidate, Doctoral School of Sociology, Corvinus University of Budapest; Közraktár u. 4-6., H-1093 Budapest, Hungary; fanni.barsony@uni-corvinus.hu; <http://orcid.org/0000-0002-2447-1873>

KEYWORDS: community gardens; urban commons; community governance

ABSTRACT: Community gardens have been present in the Global North for decades. In Hungary they are relatively new, having emerged only in the last decade. Currently, there are around 30-40 active community gardening sites operating mostly in the capital city, Budapest and in some

smaller towns of Hungary. Fruits and vegetables are harvested voluntarily in these gardens by heterogeneous groups of urban citizens. The urban community gardening phenomenon often appears in contemporary literature of the commons as manifestation of the new urban commons. This literature scrutinizes whether the gardens can be interpreted and analysed in the framework of common-pool resources developed by Elinor Ostrom. Moreover, commons have been interpreted not solely as a pool of resources and community governance mechanisms, but also as expressions of normative claims about urban spaces and the renewal of food self-provisioning.

This paper aims to introduce existing theoretical concepts and narratives of the commons and intends to position the Hungarian cases of community gardening within these narratives. It investigates whether urban gardens bear the same characteristics as the natural resources concept developed by Ostrom. Based on other streams of the commons literature, the paper also examines whether community gardeners in Hungary express any normative claims concerning the urban space and food self-provisioning. After introducing the context of urban community gardening in the country, empirical data will be presented, which have been gathered through investigative site visits in the gardens, semi-structured interviews and the deliberative method of civil preference forum, where members of different community gardens were invited to share their experiences about their gardening activity. The paper concludes that the investigated gardens apply similar community governance mechanisms as the communities described by Elinor Ostrom. Community gardeners manage urban spaces collectively and autonomously, often in cooperation with local organisations and authorities. As for the normative claims, the community gardens in Hungary are less political than the gardens presented in the international literature. Most participants do not reflect on their rights to collectively manage urban areas or to gain access to scarce urban spaces. The gardeners' needs for cultivating the urban land are more the expressions of individual lifestyle decisions and everyday practices than collective claims.

Bevezetés

A városi területek művelése konyhakertként nem számít új jelenségnek, azonban a hobbi- és élelmiszerellátási célokat is szolgáló városi közösségi kertek csak a 2010-es évek elején jelentek meg Magyarországon. A kertek többsége a fővárosban található, de ma már a vidéki városokban is nő az igény a közösségi kertészkedésre. A hazai kertek általában egyéni ágyásokból és közösen megművelt földterületből állnak. A kertek művelése önkéntes részvételen alapul, a tagok nem gazdasági, hanem elsősorban szabadidős tevékenységként kezdenek el kertészkedni.

A közösségi kertek világszerte olyan multifunkcionális terek, amelyek választ kívánnak adni az élelmiszerbiztonság, az üresen álló, kihasználatlan városi terek, a kevés zöldfelület, a hanyatló közösségek, a csökkenő állampolgári részvétel, illetve (olykor) a munkahelyteremtés problémáira (Holland 2004; Kearney 2009; Kingsley, Townsend 2006; McClintock 2010). A kertek a térhasználat innovatív eseteiként, városi közjavaként ('urban commons'), megosztáson és kollektív irányításon alapuló erőforrásokként is értelmezhetőek, amennyiben a szabad városi terek megművelése öngazgatás keretében, a városi lakosok együttműködésével zajlik. A kertekkel foglalkozó empirikus esettanulmányok a világ különböző városaiból azt mutatják, hogy a városiakban normatív igény merül föl olyan terek létrehozására, melyek átmenetet képeznek a köz- és a magánterület között (Engel-Di Mauro 2018; McClintock 2010). A commons olyan, gyakorlatban is mű-

ködő kormányzási formákat eredményez, amelyekben a kollektív javak hasznosítása a városi lakosok heterogén csoportjainak, illetve egyéb állami és piaci szereplők együttműködésének keretében valósul meg (Hess 2008; Foster, Iaione 2016). A közösségi kertek igen változatos formában vannak jelen világszerte, ugyanakkor szinte minden esetben elmondható róluk, hogy működtetésükhöz elengedhetetlen a kollektív döntéshozatal és a feladatmegosztás bizonyos foka.

A magyarországi kertekről eddig kevés átfogó munka született. Ismeretterjesztő (Rosta 2013) és tudományos művek feltárják a kertek legfontosabb intézményi jellemzőit, kitérnek a kertekben zajló kollektív cselekvés módjára, a kertészek motivációira és a közösségi kertek helyi társadalmakra gyakorolt pozitív hatásaira (Bende, Nagy 2016a, b). Ezekben az elemzésekben a közösségi kertek értelmezési keretként a közjó nem jelenik meg explicit módon, pedig a javak közös használatán, a megosztáson és közösségi kormányzáson alapuló erőforrások mind nagyobb figyelmet kapnak a modern társadalomtudományokban. Ennek a cikknek az az elsődleges célja, hogy a hazai közösségi kerteket elhelyezze ebben az értelmezési keretben.

Több szerző úgy véli, hogy a digitális technológia és az internet széles körű elterjedésének is köszönhetően számos olyan kezdeményezés tűnik föl a városokban, amelyek öngazgatással, decentralizált, közösségi alapú irányítással, a központi vagy a helyi állam minimális bevonásával működtetnek közösen használt erőforrásokat (Gyuris 2014; Hess 2008; Hess, Ostrom 2007; Parker, Johansson 2011; Bradley, Pargman 2017). A közjavak meghatározásában ugyanakkor sokszínűség figyelhető meg. Nem lévén egységes definíció és értelmezési keret, a közösségi kertek esetében sem nyilvánvaló, hogy a közjószág melyik jelentése alkalmazható ezekre a kezdeményezésekre. A közjavakról szóló elméletek kiforrotlansága mellett ez annak is betudható, hogy a kerteket alakító társadalmi és politikai erők nagyban függenek a helyi kontextustól. Ezért is releváns a jelenség vizsgálata a magyarországi viszonyok között.

Cikkem elméleti célkitűzése, hogy bemutassa a közjavak dinamikusan fejlődő irodalmának főbb irányait. A commons fogalmának két fő dimenzióját azonosítom: a javak közösségi hasznosítására kormányzási formaként, illetve városi terekkel kapcsolatban fellépő politikai követelésként tekintek. A tanulmányban arra keresem a választ, hogy a hazai közösségi kertek tekinthetőek-e ebben az értelemben közjószágnak. A közösségi kormányzási formát középpontba állító megközelítés alapján azt vizsgálom, hogy a közösségi kertek mennyiben hasonlíthatók az Elinor Ostrom munkásságában megjelenő közösen használt erőforrásokhoz. A közjavak használatát politikai követelésként tematizáló irodalom nyomán pedig vizsgálódásom arra irányul, hogy mennyire jelenik meg a kertek esetében a városi tér közösségi használatba vételének igénye, a közösségi kertészek megfogalmazznak-e politikai jellegű követeléseket akár a városok működtetése, akár az élelmiszerellátás megújítása kapcsán. A közjavak és kertek elméleti és empirikus irodalmának áttekintése után ismertetem a városi közösségi kertészkedés hazai

sajátosságait, majd rátérek a kertekről gyűjtött információk tanulságainak bemutatására. Megállapításaimat kvalitatív adatgyűjtési módszerekre, kertekben végzett megfigyelésekre, egyéni interjúkra és egy, a kertészek körében tartott civil preferenciafórum eredményeire alapozom.

A közjavak kutatásának elméleti irányjai

A közjavak és a közösségi kormányzás gyakorlata

Gyuris Ferenc „*A közjavak térbelisége*” című tanulmányában kitér a különböző javak közösségi használatát érintő kutatások tudománytörténeti előzményeire és az új típusú közjavak irodalmában megjelenő elméleti problémákra. A szerző kísérletet tesz a közjavak meghatározására és kategorizálására, továbbá ismerteti a jószágok használati jogok szerinti csoportosításának legelterjedtebb alapvetéseit. A jószágokat a hagyományos felosztás szerint négy csoportba lehet sorolni, attól függően, hogy fogyasztásuk versenyen alapul-e, és hogy a fogyasztók kizárhatóak-e a fogyasztásból. E felosztás alapján a jószágok négy nagy csoportja a következő: 1. magánjószág; 2. klubjószág; 3. közös jószág (közös használt erőforrás); 4. tiszta közjavak. A magánjószágon kívüli három kategória a kollektív tulajdon három alesetét jelenti: ezek a jószágtypusok számítanak tágabb értelemben az angol 'commons' kifejezés fogalmába (Gyuris 2014). Bár a szerző a kifejezést „közjavakként” fordítja, ez – véleményem szerint – nem teszi lehetővé a 'public good' és a 'commons' fogalmainak megkülönböztetését: ezért a tanulmányban az eredeti 'commons' kifejezést használom.

A commons típusú javak megértéséhez megkerülhetetlen Garrett Hardin munkássága, aki „*A közlegető tragédiája*” című munkájában olyan nyílt hozzáférésű javakról ír, amelyekből mások kizárása nem lehetséges vagy túl költséges, ugyanakkor az egyéni érdeküket követő felhasználók tevékenysége folytán az erőforrás kimerülhet a túlzott igénybevétel miatt. Ez a „tragédia” Hardin szerint úgy kerülhető el, ha az erőforrás magántulajdonba kerül, vagy állami szabályozás korlátozza a használatát (Hardin 1968).

Elinor Ostrom szerint van harmadik megoldás is: bizonyos intézményi feltételek teljesülése esetén emberek meghatározott csoportja sikeresen működtethet ún. *közös használt erőforrásokat*¹ (Ostrom 1990, 2000). Ostrom esettanulmányai-ban fizikailag is jól körülhatárolt erőforrásokról van szó (pl. erdő), az azok fölött rendelkező közösségeknek állandó tagságuk van, a tagok jól ismerik egymást, és általában a megélhetésük múlik az erőforrás hatékony működtetésén. Az erőforrás működtetésének szabályai a helyi feltételekhez igazodnak, az érintett közösség tagjai részt tudnak venni ezeknek a szabályoknak a megalkotásában és módosításában, és ezt a jogukat a külső hatóságok is elismerik. Monitoringrendszer és szankciók garantálják a szabályok betartását, az erőforrás működtetése

során kialakuló konfliktusokban a közösségek olcsó konfliktuskezelési mechanizmusokat alkalmaznak (Ostrom 1990, idézi Gyuris 2014). Ostrom – Hardin írására is reflektálva – a „közösen használt erőforrások” és a „commons” kifejezéseket szinonimákként használja: ennek köszönhetően keveredik az ostromi értelmezés és a commons közlegelőként való értelmezése a jelenlegi diskurzusban is.

Rose szerint a kollektív tulajdon különféle formái között érdemes különbséget tenni abból a szempontból, hogy a hardini „nyílt hozzáférésű javakról” (*open access commons*) vagy az ostromi „korlátozott közjavakról” (*limited commons*) van-e szó. A közlegelő típusú javak használatából senki sem zárható ki. Ostrom egyik klasszikus példáját alapul véve, egy halastó közösségi működtetése esetében viszont az elérés nem nyílt, ahhoz csak egy meghatározott közösség fér hozzá, és közösen kialakított szabályok mentén kormányozza azt (Rose 2015).

Ostrom gondolatmenetét Valerie Fournier (2013) fejlesztette tovább, aki megkülönbözteti az „erőforrásrendszer” és az „erőforráségység” fogalmait. Szerinte az ostromi közjavak előállítása és elosztása közös szervezés eredménye, fogyasztásuk viszont nem kollektív formában valósul meg. A halastóból közösségi szabályoknak megfelelően történik a halászat, az erőforrásrendszer maga a halastó, az ott kifogott erőforráségységek, a halak ugyanakkor a halászok egyénileg birtokolt, fogyasztott erőforrásai. Fournier szerint lényegi különbség van a commons azon esetei között, ahol csak a működtetés, a megőrzés és az allokáció, illetve ahol a fogyasztás is közösségi alapú.

A commons problematikájáról szóló legújabb művek (pl. Bollier 2007; Bollier, Helfrich 2012; Foster 2013) evidenciaként kezelik, hogy a közösségi kertek a commons esetei, ám azt nem tárják fel, hogy milyen értelemben és hogyan válnak azzá. Parker és Johansson (2011) szerint a jelenkori urbánus és az ostromi esetek között lényeges különbségek vannak. Míg az Ostrom által leírt esetekben jól körülhatárolt területen egy viszonylag homogén és zárt csoport irányítja az erőforrást, melynek egzisztenciája nagyban függ annak használatától, addig a városokban a közösen használt erőforrások felhasználóinak köre nem húzható meg egyértelműen. Egy közösségi kertet például alkalmi látogatóként olyanok is használhatnak, akik a kert fenntartásában, a kapcsolódó döntéshozatalban nem vesznek részt. Christa Müller (2012) a kertekre a commons eseteiként tekint, és németországi példáin keresztül amellett érvel, hogy a legújabb kori közösségi kertek a köz és a magán közötti kapcsolatok átlényegülésének szimbólumai. Follmann és Viehoff (2015) Németországban hagyományos, osztott kerteket (*allotment garden*) és újkori közösségi kerteket (*community garden*) különböztet meg, Bendt és szerzőtársai (2013) pedig a Müller által vizsgált kerteket a „nyilvánosan hozzáférhető kert” (*public-access community garden*) névvel illetik. A Müller (2012) által vizsgált kertekre a nyílt hozzáférés jellemző, szabadon látogathatja és használhatja a tágabb szomszédság, és a kertekből származó immateriális javak – így a kertészkedéssel és környezettel kapcsolatos elméleti és gyakor-

1. táblázat: Az ostromi és az újabb kori urbánus commons közötti különbségek
Differences between the Ostromian and contemporary urban commons

<i>Jellemzők</i>	<i>Ostromi commons (közös használatú erőforrás)</i>	<i>„Új” (urbánus) commons</i>
Felhasználók köre	Zárt, homogén, állandó	Nyitott, heterogén, változó
Erőforráshoz társított érték	Megélhetés	Hobby, önkéntesség, identitás
Hozzáférés az erőforráshoz	Csak a fenntartásban résztvevők	Érdeklődő városlakók
Erőforrás fenntartása	Közösségi	Közösségi
Erőforrásból származó javak fogyasztása	Egyéni	Közösségi vagy egyéni

Forrás: saját szerkesztés

lati tudás is – mindenki számára elérhetőek. A kertek működtetésében résztvevők elkötelezettek a megosztás mellett: az összes területet közösen művelik, a reciprocitás fontos szervező elv. A kertek létrehozása nem előre lefektetett szabályok mentén történik, a kertközösségek szabadon kísérleteznek, működésüket nem formalizált szabályok határozzák meg. A fentiek alapján az ostromi közös használatú erőforrások és a commons legújabb városi példái között az alábbi különbségek mutatkoznak (1. táblázat).

Elinor Ostrom munkássága nyomán a commons társadalmi jelenségének vizsgálata elsősorban vidéki természeti erőforrások működtetésére fókuszált. Ma viszont olyan csoportok jelennek meg a commons problémájával kapcsolatos elméleti munkákban, melyek elsősorban nem gazdasági megfontolásból köteleződnek el a közösségi kormányzás mellett. Esetükben gyakori a nyílt hozzáférésre, illetve a javak közösségi alapú előállítására, fenntartására, elosztására és fogyasztására irányuló törekvés. Kérdés, hogy a hazai kertek eseteire az ostromi felhasználási módok vagy az új commons irodalomban megjelenő tulajdonságok érvényesek-e.

A közjavak és a politikai követelések

A fenti erőforrás-központú értelmezéseken túl létezik egy másik narratíva, mely a commons jelenségét szimbolikus politikai követelésekkel hozza összefüggésbe. Egyes szerzők a commons kezdeményezések működését az uralkodó piaci struktúrákat felváltó vagy kiegészítő alternatív társadalmi mechanizmusokként írják le. E megközelítésekben a javak közös használata nemcsak bizonyos társadalmi szituációkban létező gyakorlatként, hanem kívánatos társadalomszervezési módként is megjelenik. A commons mozgalom által vizionált társadalmi változás lényege, hogy javuljon az állampolgárok hozzáférése az állami és magántulajdonban lévő javakhoz (De Angelis 2003; Hardt, Negri 2009, idézi: Eizenberg 2012).

A kritikai városkutatókban a commons a városi terekhez történő hozzáférés igényeként jelenik meg (De Angelis 2003): egyes szerzők a város egészére is közösségként tekintenek (Foster, Iaione 2016). Az 'urban commons' irodalmában gyakran visszatérő gondolat, hogy a közelmúlt városfejlesztési koncepciói világszerte a privatizáció és az állami kontroll áldozatául estek. Ennek következményeként a szabadon használható városi terek szűkösek, használatukért a városlakók konfliktusban állnak a köz- és a magánszféra szereplőivel (Foster, Iaione 2016). Lefebvre „városhoz való jog” (Lefebvre 1991) koncepciója nyomán többen azzal érvelnek, hogy a lakóknak a városi terek magukhoz ragadására és saját céljaiknak megfelelő használatára irányuló igénye nem tud érvényesülni (Iveson 2013; Purcell, Tyman 2015). Harvey a neoliberalizmust olyan politikai-gazdasági gyakorlatok összességékként definiálja, amelynek elméleti alapvetése, hogy az emberek jóléte az egyéni vállalkozói képességek felszabadításával érhető el, olyan intézményi keretek között, amelyben meghatározó a tulajdonjog, a szabad piac és a szabad kereskedelem szerepe. A Harvey által leírt, 1970-es évek óta megfigyelhető, vállalkozói szemléletet középpontba helyező városirányítási felfogás együtt jár a liberalizáció, a privatizáció és a dereguláció alkalmazásával. A helyi önkormányzatok e struktúrában a beáramló tőkéért vívott globális versenybe kényszerülnek beszállni. Ebben a versenyben a városi közterek szűkös erőforrást képeznek és használatukba a városlakóknak kevés beleszólásuk van (Harvey 2006). Ennek a jelenlegi, alapvetően a magántulajdon védelmét biztosító rendszernek jelentheti alternatíváját egy commons szemléletű városirányítás vagy bizonyos városi terek közösségi alapú használata (De Angelis 2003).

A közösségi kerteket több szerző átpolitizált, helyenként radikális kollektív cselekvés színtereiként írja le (Müller 2012; Nettle 2014), ám arra is felhívják a figyelmet, hogy ez az értelmezési keret leginkább az új közösségi kertekre alkalmazható. A közösségi kertmozgalmat az angolszász országokban a 19. században és a világháborúk idején elsősorban az motiválta, hogy a városi népesség olcsó élelmiszerforráshoz jusson, és a kertek akkoriban – az egyház vagy állami szereplők irányításával – felülről szerveződtek (Dubost 1997; Lawson 2005). Az USA-ban az 1970-es években újraéledő kertek ugyanakkor már alulról jövő kezdeményezések voltak, ahol egyes civil csoportok az uralkodó városirányítási trendekkel szemben léptek fel kritikusan.

McClintock (2010) történeti áttekintéséből kiderül, hogy a közelmúltban felendülő közösségi kertmozgalom a városi mezőgazdaság újrafelfedezésével is összefüggésbe hozható. A közösségi kertekre alternatív élelmiszerellátási láncok elemeiként is tekinthetünk, ahol olyan helyi és kis léptékű termelés valósulhat meg, mely a nagyüzemi élelmiszeripar alternatíváját jelentheti a kritikus városlakók számára. Ebben az értelmezési keretben a közösségi kertekben résztvevőket nemcsak a városi terek használatának lehetősége, hanem a jó minőségű, helyben előállított friss élelmiszer iránti igény is motiválja. A termőfölddél alakított városi tereken működő kertekben résztvevőknek lehetőségük nyílik arra, hogy a ter-

mészetes környezettel és az élelmiszertermeléssel újra összekapcsolódnak, a nagyüzemi élelmiszeripar által „árúvá” tett élelmiszerral szemben alternatívát kínálnak. A saját élelmiszer közösségi előállítására közös területen a kertek commons értelmezésének újabb dimenzióját jelenti.

A kezdeti fő célon, az élelmiszerszükséglet kielégítésén túl a kertek tehát szimbolikus és átpolitizált tereket képezhetnek a modern nyugati társadalmak városaiban. Egyes kertek radikálisabb formában szállnak síkra a kívánt társadalmi változásokért, és általában informálisan szerveződve, tevőleges kollektív fellépések formájában kritizálják a fennálló társadalmi berendezkedést. Ebbe a típusba tartoznak az ún. gerillakertek, ahol városi civilek hivatalos engedélyek nélkül vesznek birtokukba egy zöld területet közösségi kertészkedés céljából. Más kertekben a társadalmi problémák megoldása kevésbé kap hangsúlyos szerepet, a résztvevőket az egyéni haszon, például a kertek egészségre, személyes jólétre gyakorolt hatásai motiválják. A városok fenntarthatóbbá tétele, a személyes gyakorlatok megváltoztatása az ilyen kertészek számára is fontos törekvés lehet, ám értékrendjük kifejezését békés eszközökkel, a helyi hatóságokkal együttműködve igyekeznek elérni.

Eizenberg (2012) szerint New York közösségi kertjei esetében a commons irányultságú mozgalmi narratíva a hangsúlyos: a közösségi kertekben a spontán szerveződő városiaknak – beleértve a hátrányosabb helyzetű csoportokat is – lehetőségük nyílik hallatni a hangjukat és gyakorolni a városi terekhez való jogukat. A kertek révén az aktív állampolgárság valós teret kap, a városiakok az uralkodó struktúrákhoz képest alternatív tereket és kapcsolatokat alakítanak ki. A szerző egy későbbi tanulmányában (Eizenberg, Fenster 2015) izraeli közösségi kerteket vizsgál és azt a megállapítást teszi, hogy ellentétben a New York-i példákkal, Tel-Aviv és Jeruzsálem kertjei sokkal inkább fenntartói, mint kritikusai a mainstream városvezetési politikának. Bár a lakosok itt is a tér aktív alakítói, viselkedésüket a helyi döntéshozók, nagyobb civil szervezetek felé nem a kritikai fellépés, hanem a konszenzusra való törekvés és a kooperáció jellemzi. Ezekben a kertekben a köztér feletti irányítás továbbra is a városvezetés kezében van, a kertek többnyire nem alulról szerveződnek, hanem szakosodott civil szervezetek és helyi önkormányzatok hozzák őket létre, céljuk a közösségi funkció mellett az egyéni gyakorlatok megváltoztatása és az egyéni képességek fejlesztése. Így, Eizenberg szerint, e kertek nemhogy nem jelentenek alternatívát a megszokott városirányítási mechanizmusokhoz képest, de szervesen illeszkednek a városvezetés fejlesztési terveibe, gyakorlatába és abba a neoliberais szemléletbe is, mellyel szemben a commons mozgalom fellépni kíván. A civilek, akik önkéntes alapon szervezik meg és tartják fenn a kerteket, értékes szolgáltatást nyújtanak, melyből a helyi lakosok és az önkormányzatok is csak profitálnak. A kertek működtetéséhez szükséges kapacitással általában magasabb státuszú, magasan kvalifikált, a fenntarthatóság és ökológiai szemlélet iránt elkötelezett városiakok rendelkeznek. Kérdéses, hogy az általuk kezdeményezett kertprojektek mennyire befoga-

dók és engednek teret a hátrányosabb helyzetű egyének részvételének. Eizenberg kutatásából az derül ki, hogy a kertek kevésbé tudják a társadalmi igazságosság és bevonás szempontjait érvényre juttatni, még erősítik is a dszentifikáció folyamatait. A közösségi kertek hatására szépülhet a környezet, javulhat a közbiztonság, ami az emelkedő ingatlanárakban is megmutatkozhat. A kertek így, közvetett módon, erősíthetik az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok kiszorulását egyes városrészekből (Eizenberg 2012).

A közösségi kertekkel kapcsolatos kutatások többsége fejlett nyugati országokból származik, eddig kevés elemzés tárgyalta a közösségi kertek megjelenését a poszt szocialista régióban. Spilková (2017) a csehországi, Bende és Nagy (2016a) a magyar kertek kapcsán megállapítja, hogy működtetésüket mindkét országban inkább a közösségen belüli kapcsolatok és az egészségmegőrzés, mintsem az étel-miszer-önellátás motiválja. Bitušíková (2016) a szlovákiai kertekre a kelet-közép-európai régióban újnak számító „grassroot” típusú (helyi közösségi) civil aktivitás megnyilvánulásaiaként tekint. Az általa vizsgált kertekben a közösségi kertészek többsége fiatal értelmiségi, akik antikapitalista és antiglobalista meggyőződésből, aktivistaként vesznek részt a kezdeményezésekben. A commons kifejezés nem szerepel írásában, de a szerző szerint a kertekben a közterek informális újrafelfedezése és birtokba vétele zajlik, ami egyértelműen összefüggésbe hozható a commons típusú igényekkel. Bitušíková szerint az egymás iránti szolidaritás és kölcsönösség felvállalása a magánszférán kívül eső helyeken az államszocialista időkben korlátozott volt, azóta viszont felnőtt egy, a kertek kialakításában is aktív generáció, mely nagyobb érdeklődést mutat lakóhelye, a helyi részvétel és a közösségépítés iránt. Bár részvételüket nem tekintik politikainak, helyi és országos politikai kérdésekkel a kertekben nem is foglalkoznak, a közösségi kertekben mutatkozó aktivitásuk reflexiónak tekinthető olyan politikai kérdésekre, mint a környezeti fenntarthatóság, az étel-miszerbiztonság és a globális egyenlőtlenségek. Ételmiszertermeléssel kapcsolatos attitűdjeikben pedig a kritikus fogyasztó viselkedése figyelhető meg. Bár Spilková kevesebb bizonyítékot talált a közösségi kertészkedés politikai motivációira, a kertek népszerűségét ő is a demokratikus átmenetnek köszönhetően élénkülő civil aktivitással magyarázza (Spilková 2017).

A commons – elsősorban Elinor Ostrom munkássága nyomán – a természeti erőforrások közösségi kormányzási formájaként jelent meg a társadalomtudományi gondolkodásban. Az utóbbi években azonban a városi terekkel szemben támasztott kollektív igények is a témáról folyó tudományos diskurzus részét képezik. A közösségi kertekről szóló empirikus tanulmányok arra engednek következtetni, hogy e kezdeményezések – a helyi viszonyoktól függően – nagyon különböző jelentőséggel bírhatnak a résztvevők számára. Vannak kertek, ahol a városi térhasználat és étel-miszertermelés politikai vetületei nagyobb hangsúllyal jelennek meg, míg máshol apolitikusabb, a szomszédsági kapcsolatokat és a hobbi kertészkedést előtérbe helyező térként funkcionálnak. A magyarországi közösségi kertek esetében azt vizsgálom, hogy megjelennek-e a máshol dokumentált,

városi tér közösségi használatba vételét célzó törekvések, például a városi terek visszafoglalása és az élelmiszer-önellátás igénye.

Adatok és módszerek

Tanulmányomban a commons elméleti alapvetéseit összekapcsolom a közösségi kertek működtetésének gyakorlatával. A közösségi kertek jellemzőinek feltárása az elérhető online tartalmak elemzésével indult. Ezt követően 2016 és 2018 között összesen tíz közösségi kertben tettem látogatást, nyolc közösségi kertésszel és

2.táblázat: A vizsgált közösségi kertek és az adatgyűjtés módja
The selected gardens and data collection methods

<i>Vizsgált közösségi kert</i>	<i>Elhelyezkedés</i>	<i>Adatgyűjtés módja</i>
Aranykatica Kert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 2 résztvevő; 2 egyéni interjú
Árnyaskert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 1 egyéni interjú
Békási Kert	Budapest (3. kerület, kertváros)	Civil preferenciafórum, 1 résztvevő
Csárdáskert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 1 egyéni interjú
Első Kispesti Kert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 2 résztvevő
Grundkert	Budapest (8. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 3 résztvevő
Ibolyáskert	Budapest (17. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 2 egyéni interjú
Kelenkert	Budapest (11. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 2 résztvevő
Leonardo Kert	Budapest (8. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 2 egyéni interjú
Palotavárosi Közösségi Kert	Székesfehérvár	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 1 résztvevő
Százszéti Közösségi Kert	Székesfehérvár	Civil preferenciafórum, 1 résztvevő
Zengőskert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Civil preferenciafórum, 2 résztvevő
Zugkert	Budapest (14. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civilpreferencia fórum, 2 résztvevő

Forrás: saját szerkesztés

két, a kertek alapításában jártas szakértővel készítettem egyéni, félig-strukturált interjút. Kutatótársaim és szakértők részvételével 2017 júliusában civil preferenciafórumot rendeztünk, amelyen kilenc kertből tizenhat közösségi kertész és két szakértő vett részt. A fórum a deliberatív módszerek közé sorolható: célja, hogy adott témában az érintett közösség tagjai tapasztalatot cseréljenek, megismerkedjenek a témában jártas szakértők álláspontjával és a csoport által kifejezett igényeket, preferenciákat igény szerint eljuttassák az adott szakpolitikai területen illetékes döntéshozók felé (Lengyel 2008). A résztvevők és szakértők preferenciáinak, igényeinek, véleményének feltárásán van a hangsúly: az általunk szervezett rendezvény célja az volt, hogy a különböző kertközösségek tagjai megosszák egymással és a kutatókkal a kertműködtetés során szerzett tapasztalataikat (Bársony, Lengyel, Perpék 2019; Lengyel 2017), így az a közösségi kertészkedéssel kapcsolatos tudományos ismeretek bővüléséhez is hozzájárult. Ebben a tanulmányban nincs mód kitérni a civil preferenciafórum alkalmazásával kapcsolatos módszertani megfontolásokra és a deliberációval kapcsolatos tapasztalatokra, tanulmányomban azon információkat dolgozom fel, melyek a kertek commons értelmezése szempontjából relevánsak. A kertek kiválasztásánál szempont volt, hogy azok minél több intézményi típust lefedjenek, és hogy a fővárosiak mellett vidéki kertek is bekerüljenek a mintába. Ennek megfelelően, a mintában tizenegy fővárosi és két vidéki kert szerepelt (2. táblázat).

A magyarországi közösségi kertek

A magyarországi kertek döntő többsége Budapesten működik, ahol az elhagyott, művelésre alkalmassá tehető városi földterületek jellemzően önkormányzati vagy magántulajdonban vannak. Bende és Nagy (2016a) a hazai kertek egyik sajátosságának tartja, hogy míg más országokban a kerteket jellemzően alulról jövő civil kezdeményezések hozzák létre, addig Magyarországon az esetek többségében helyi önkormányzatok vagy kertek alapítására szakosodott civil szervezetek az alapítók. E gondolat mentén elindulva, a kutatás internetre épülő feltáró szakaszában megvizsgáltam, hogy milyen intézményi modellek keretében működtek a kerteket. Beazonosított intézményi modell típusaimat (3. táblázat) a szakértői interjúk is alátámasztották.

A fővárosi kertek között vannak olyanok, ahol a földterületet az önkormányzat birtokolja, ő szerződik közvetlenül vagy egy közvetítő civil szervezeten keresztül a kertészekkel és bocsátja használatra a területet. Egy másik lehetséges modellben a közösség magánterületen működteti a kertet. Az egyik fővárosi kertnek egy ingatlanfejlesztővel van együttműködése, aki mindig egy aktuálisan üresen álló telket bocsát az érintettek rendelkezésére, az építkezések kezdetéig. Ez azzal is jár, hogy az említett kert immár a harmadik helyszínen működik. A vidéki, székesfehérvári kertek esetében szintén önkormányzati a földterület, a hely-

3. táblázat: A magyarországi közösségi kertek intézményi modelljei
The institutional models of community gardens in Hungary

<i>A kert létrehozója</i>	<i>A terület tulajdonosa</i>	<i>Működési szabályok megalkotói</i>
Önkormányzat	Önkormányzat	Kertészek közössége
Patronáló civil szervezet	Önkormányzat vagy vállalat	Civil szervezet, kertészek közössége
Informális vagy formális civil szerveződés	Önkormányzat/vállalat/ magánszemély	Kertészek közössége

Forrás: saját szerkesztés a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) közösségi kertekről szóló online adatbázisa (<http://kozosssegikertek.hu/kertek/>) alapján

hatóság adja bérbe a kertészkedni vágyó lakosoknak. Budapesten a nem önkormányzati kerteket már meglévő civil szervezetek vagy újonnan létrejövő, informális civil szerveződések, esetleg kertek kialakítására szakosodott professzionális civil szervezetek kezdeményezik.

A magyarországi kerteket szinte kivétel nélkül egyéni parcellákra osztják, de ezen kívül egy közösen művelt földrészt is magukba foglalnak. Az egyéni parcellákon saját felhasználásra termelnek a kertészek, a közös területeken megtermelt élelmiszert pedig elosztják egymás között. A fogyasztás csak alkalmasszerűen (pl. kert születésnapja, közösségi események) történik közösségi alapon. A kertek működéséről írott és íratlan szabályok is születnek. Az önkormányzat által létrehozott kertek tagjai közvetlenül az önkormányzattal szerződnek, a patronáló szervezetek kertjeinél a szervezet az önkormányzattal, az egyéni kertészek pedig a szervezettel kötnek szerződést, amely tartalmazza az ágyás- és a kerthasználat szabályait.

Közjavak és közösségi kormányzás a magyarországi kertek esetében

A tanulmány 1. táblázata bemutatta, hogy a közösségi kormányzást megvalósító ostromi és az „új” urbánus commons közösségek között lényegi különbségek vannak. Az alábbiakban a magyarországi közösségi kerteket ezen feltételezett különbségek mentén vizsgálom.

A felhasználók köre és az erőforráshoz társított érték

Ostrom olyan vidéki közösségi kormányzási gyakorlatokra hívta fel a figyelmet, ahol a közösség tagjait a közös lakóhely, nem ritkán rokoni kapcsolatok, helyi tradíciók kötik össze. A közösségi kertek esetében – városi jellegükből adódóan – heterogénebb közösségekkel találkozunk. További különbség az ostromi közösségekhez képest, hogy a tagok részvétele önkéntes, és a kert nem megélhetést, hanem elsősorban kikapcsolódást, önkifejezést jelent számukra. Bár az interjúalanyok hangsúlyozzák a tagság heterogén jellegét, a kertekben tett látogatások

arról tanúskodnak, hogy a tagok többsége stabil egzisztenciával és legalább középfokú végzettséggel rendelkezik. Az is közös bennük, hogy szabadidejüket szívesen töltik kertészkedéssel. Nagyobb heterogenitás figyelhető meg a tagok korában és motivációjában. A kertekben minden korosztály megjelenik: találunk középiskolás és nyugdíjas kertészt is. Az interjúk azt mutatták, hogy az idősebb kertészeknél a természetbe vágyódás, a korábbi kertészkedési tapasztalatok jelentik a meghatározó motiváló erőt. Sokakat az ösztönöz, hogy a mezőgazdasággal és élelmiszertermeléssel kapcsolatos gyakorlati tudásukat átadják a fiatalabb generációknak. Egyes kertészek a közösségi élményt fontosabbnak tartják a kertnél, míg mások a fenntartható fogyasztás és termelés melletti elkötelezettséget, környezettudatosságot említik első helyen. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a felhasználók motivációja, háttere, kerthez fűződő viszonya nagy változatoságot mutat az ostromi homogénebb közösségekhez képest.

Hozzáférés az erőforráshoz

A korábban bemutatott irodalom alapján az ostromi közösségi erőforrásokhoz képest szabadabb hozzáférést biztosító, köztérként is funkcionáló városi kerteket várnánk Magyarországon. Ehhez képest a hazai kerteket minden esetben kerítés veszi körül, látogatásukat nyitvatartási idő szabályozza. Ha a kert nyitva van, az érdeklődők szabadon bemehetnek, a kerítés és a kulccsal zárható kapuk azonban védik a kertet külső szereplők használati szándékától. Mindemellett a hazai kerteknek különböző mértékben igényük van arra, hogy ne csak a szűken vett kertközösség, hanem a környéken élők és a közelben működő intézmények is profitáljanak működésükből. Ez a nyitottság a gyakorlatban például az oktatási intézmények irányában mutatkozik meg. Több kert fogad rendszeresen óvodai és iskolai csoportokat. A kertészek többsége pozitívnak tartja ezeket az együttműködések, és üdvözli, hogy a kert hatással lehet a fiatalabb generációk környezeti nevelésére (Bársony, Lengyel, Perpék 2019). „*A mi kertünk az nagyon sok eseményben, városi eseményben részt vesz, nagyon sok iskolával tartjuk a kapcsolatot, ahonnan szívesen jönnek a gyerekek, mert mindig van valami, amit fel lehet szedni, meg lehet enni és a gyerekek imádják, és nagyon boldogok vagyunk, hogy városi gyerekeknek lehet természetet tanítani!*” (Első Kispesti Kert, kertvárosi kert tagja, Civil Preferenciafórum)

A kertek működtetése és az előállított javak fogyasztása

A kertek szabályzata általában rögzíti, hogy a közösségi kert egyéni és közösségi használatra kijelölt területekből áll. A működtetés intézményi modelljétől függetlenül az egyéni ágyások teszik ki a kert területének nagy részét. Az egyéni ágyás gondozása, leszüretelése a kertészek egyéni kötelezettsége, míg a közös területek gondozása kollektív feladat. Müller (2012) németországi esettanulmányai arra engednek következtetni, hogy az ottani közösségi kertek olyan „szándékos

közösségek”, melyeknek tagjai egyetlen közös cél és vízió megvalósításán dolgoznak. A magyarországi közösségi kertekkel kapcsolatos tapasztalatok ennek ellentmondanak. Az interjúkból az derült ki, hogy – néhány kivételtől eltekintve – a résztvevők általában nem ismerik egymást a kert indulásakor: a közösség tehát nem adott, hanem a kert működtetése során fejlődik. A közösségi térként is funkcionáló kert elősegíti, a közösen elvégzendő feladatok pedig mélyíthetik a tagok közötti interakciókat. „A közös munkák mind közelebb hozzák az embereket. Jobban megismerjük egymást, többet megtudunk a másiktól, az életéről, a hobbijáról, az érdeklődési köréről, amivel jobban tudunk egymáshoz kapcsolódni vagy megérteni esetleg a másikat.” (Grundkert, belvárosi kert tagja, Civil Preferenciafórum)

A közösségteremtés a legtöbb kertész számára ugyanakkor inkább járulékos haszon, mintsem mindenáron elérendő cél. A kertészkedés során barátságok születnek, erősödik a tagokban a kerthez és közösségéhez tartozás érzése, a kert fontos találkozóhellyé, a szabadidő eltöltésének társas színterévé válhat, de a hangsúly az egyéni kertművelésen, a mindenki által használt kerti infrastruktúrán van. Akadnak kertek, ahol a kollektivista szemlélet erősödik, de általánosságban inkább az látszik, hogy működtetésük során a megosztást mindenre kiterjesztő közösségi normák nem olyan erősek, a kertek kollektív kezelése nem valósul meg.

Összességében megállapítható, hogy bár a hazai kertekben a felhasználók köre és motivációja komplexebb, mint az Ostrom által leírt közösen használt erőforrások esetében, ezek a különbségek nem eredményeznek az ostromi erőforrásokétól nagyban különböző működést. A kertekhez elsősorban a közvetlen felhasználók férnek hozzá, és a közös infrastruktúra működtetésében a kertészek főleg egyéni fogyasztási igényeik miatt vesznek részt (Bársony, Lengyel, Perpék 2019).

Közjavak és politikai követelések a magyarországi kertek esetében

A commons jelenségével kapcsolatos politikai követelésekkel összhangban a városi közösségi kertek potenciálisan átpolitizált terekként működhetnek, az állampolgárok városi terekhez, öngazgatáshoz, élelmiszer-önellátáshoz fűződő jogainak lehetnek letéteményesei. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a magyar kertek esetében érvényesülnek-e ezek a funkciók.

A városi terek visszafoglalásával kapcsolatos igények

A kertek többségét az egyéni rekreációs szükséglet hívja életre, a városi tér visszafoglalásának igénye kevésbé jelenik meg a közösségi kertészek körében. A kertészek közvetlen tapasztalatot szereznek arról, hogy a kertművelésre alkalmas területek korlátozottan állnak rendelkezésre. Különösen igaz ez a sűrűbben lakott belvárosi kerületekre, ahol kertté alakítható foghíjtelkek alig vannak, illetve

gyorsan hasznosulnak parkoló vagy beépítés céljából. Illegális földfoglalásra a szakértők szerint a magyarországi kertek esetében nem került sor, többségük együttműködésre törekszik az önkormányzattal vagy azokkal a vállalkozásokkal, amelyek átmenetileg rendelkezésükre bocsátják a területet.

A mintába egy olyan kert került, mely egyértelműen kizárja az önkormányzattal való együttműködés lehetőségét. Ennek a belvárosi kertnek a tagjai független civil szerveződésként gondolnak magukra, és attól tartanak, hogy az önkormányzat beleszólna a működésükbe. Teljes autonómiát azonban ők sem élveznek: egy nagy ingatlanberuházótól kapják a telket, és ez azzal jár, hogy amint a beruházó be akarja építeni a területet, a kertnek költöznie kell. Ez nagyfokú mobilitást, rugalmasságot követel a közösségtől, ezért a legtöbb kert szeretné a hasonló helyzeteket elkerülni. Kertvárosi környezetben szabad területhez jutni nem okoz akkora problémát, de ott is előfordulhat, hogy a kert területét az önkormányzat másképp szeretné hasznosítani. Ez történt egy másik, mintába került kerttel, ahol az önkormányzat a közelmúltban jelezte, hogy szüksége lenne a területre az orvosi rendelő átalakításához. Az önkormányzati törekvések hatására tudatosodott a kerttagokban, hogy az önkormányzat és a közösség érdekei szembe is mehetnek egymással. *„Olyan ez nekünk most már, mint a Grund, és ha kell, akkor megharcolunk érte... ezt az önkormányzatnak is elmondtuk.”* (Ibolyáskert, kertvárosi közösségi kert tagja, egyéni interjú)

Ugyan a cikk írásakor még nem született döntés a terület sorsáról, egyelőre úgy tűnik, hogy a kert közössége és az önkormányzat is konszenzusos megoldásra törekszik. Az önkormányzat támogatását, a jó viszony kialakítását a kertek többsége elengedhetetlennek tartja a fennmaradás érdekében, a kertészek és a szakértők pedig egyetértenek abban, hogy az önkormányzat nem folyik bele a kertek belső ügyeibe. A szakértők szerint a kert az önkormányzat szemében egy könnyen megvalósítható projekt, amely pozitívan hat az önkormányzat megítélésére. *„Az önkormányzatok nem akarnak beleszólni a kert működésébe, maximum publicitást akarnak.”* (szakértői vélemény a Civil Preferenciafórumon)

A közösségi kertészek nem tudatos commons indíttatású városiakok, a kert révén viszont újszerű tapasztalatokat szerezhetnek a „közös” terek használatáról és érdekeik önkormányzattal szembeni képviseletéről. További kutatás keretében lehetne megvizsgálni, hogy ezeknek az érdekeknek a megfogalmazása milyen kollektív cselekvésekre sarkallhatja a kertészeket.

A helyben megtermelhető élelmiszer iránti igény

A belső kerületek kertjeiről elmondható, hogy tagjaik között többen vannak a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatal városi kertészek, akik elkötelezettek a környezettudatos életmód mellett. Tudatos vásárlóként és fogyasztóként kritikusak a hagyományos élelmiszerellátási láncokkal szemben, a helyben megtermelt, friss, organikus módszerekkel előállított élelmiszereket preferálják. Ennek a min-

dennapi gyakorlataikat átható fogyasztói mentalitásnak része a közösségi kertben való részvétel. Bár a közösségi kert az ágyások mérete miatt sem tudja egy háztartás élelmiszerigényét fedezni, a kertészeknek lehetőségük van arra, hogy rálépjenek az önellátás útjára és személyesen gyűjtsenek gyakorlati tapasztalatokat a növénytermesztésről.

A kertekben tett látogatások alapján feltételezhető, hogy a külső kerületek és a vidéki városok kertészeinek társadalmi háttere különbözhet a belvárosi kertészekétől. A kertvárosi, külső kerületi és székesfehérvári kertekben több az olyan, alacsonyabb jövedelemmel bíró, idősebb nyugdíjas, aki nem ideológiai megfontolásból lesz közösségi kertész. Nekik korábbi életükből általában van személyes tapasztalatuk a konyhakerti élelmiszer-előállításról, és nosztalgiából, a szabad idő hasznos eltöltése, illetve kapcsolatteremtés céljából vágnak bele a közösségi kertészkedésbe. Számukra az önellátás politikai dimenziói nem relevánsak, ők természetesnek tartják, hogy saját kezükkel megtermelt paradicsomot fogyasszanak.

Bár a motivációk mélyebb vizsgálatához és gazdasági-társadalmi státusszal való összefüggésük feltárásához kvantitatív adatfelvételre is szükség lenne, azt a kvalitatív módszereken alapuló kutatás is felszínre hozta, hogy szinte minden kertben akadnak egymástól eltérő korú és státuszú kerttagok, akiknek eltérő indíttatása és korábbi tapasztalatai hatással vannak egymásra a közös kertészkedés során. Az idősebb kertészek gyakorlati tanáccsal látják el a fiatalabb, kertészkedésben járatlan kerttagokat, a fiatalabbak pedig olyan új ismereteket (pl. komposztálás, mulcsozás) adhatnak át az idősebbeknek, melyek az ökológiailag tudatos kertészkedéshez kapcsolódnak.

Az önellátáshoz való jog inkább személyes igényként és motivációként jelenik meg a kertészek életében. Néhány kertész ugyan reflektál a városi mezőgazdaság szerepére, de még ha kritikát fogalmaznak is meg a hagyományos élelmiszerláncokkal szemben, az jellemzően egyéni fogyasztói-termelői magatartásukban fejeződik ki, nem érzik a kollektív cselekvés szükségességét. Az interjúkban és a fórumon megszólaló kertészek nyitottak a többi közösségi kerttel való együttműködésre, tapasztalatcserére, de nem érznek világnézeti közösséget a többi kertésszel, és nem feltétlenül köti össze őket mozgalmi tudat sem.

„Szerintem ilyen eszmei közösség nincs a kertészek között, kivéve, hogy közös a növények vagy a természet szeretete, de világnézeti közösség, az szerintem nincs. Mert nem is homogén a közösség. Egyszer dolgozgattunk és a mellettünk levő kis parcellában egy fiú, az egyfolytában Heideggerről meg Wittgensteinről beszélt egy lánynak. Mások meg csak teljesen hétköznapi dolgokról beszélgetnek, amíg ott vannak. Van, aki csak jön, öntöz, aztán megy, tehát nem is nagyon ül le másokkal. Úgy-hogy nagyon sokféle ember van.” (Leonardo Kert, belvárosi kert tagja, egyéni interjú)

Következtetések

A commons alapon működő, azaz megosztáson és kollektív irányításon alapuló erőforrások közösségi kormányzási formaként, illetve városi terek innovatív használatba vételével kapcsolatban megfogalmazódó politikai követelésként mind nagyobb figyelmet kapnak a modern társadalomtudományokban. Tanulmányomban először áttekintettem, hogy a kortárs elméletalkotási kísérletek miként árnyalják a közjósághoz tartozó korábban tett megállapításait, majd néhány elméleti feltevés alapján azt vizsgáltam, hogy a magyarországi városi közösségi kertek az empirikus megfigyelések alapján commons eseteknek tekinthetők-e.

A hazai kertekről gyűjtött információk egyik fontos tanulsága, hogy a közösségi kert elnevezés mögött eltérő szervezeti formában működő kezdeményezéseket találunk, és az egyes kerteken belül is sokféle motivációval és értékrenddel bíró résztvevőkkel találkozhatunk. Bár a kerteket különböző szereplők hozzák létre, az intézményi modellek változatossága ellenére legfontosabb működési jellemzőikben mégis nagyon hasonlóak. Magyarországon kevés az alulról építkező kert: a patronáló civil szervezetek a közösségi kertmozgalom fontos szereplői, a kertek létrehozásán túl a városi mezőgazdasággal kapcsolatos ismeretek terjesztésében is aktívak.

Bár az Ostrom által kutatott, közösségi kormányzáson alapuló commons erőforrások a felhasználók körét és motivációit illetően is különböznek a közösségi kertektől, ennek ellenére a gyakorlatban azokhoz nagyon hasonlóan működnek. Függetlenül attól, hogy a kertek alulról szerveződve, illetve az önkormányzat vagy más patronáló szervezet támogatásával jönnek-e létre, autonóm módon valósíthatják meg közösségük kormányzását. Bár a kertek időszakosan kinyitják kapuikat a terület többi lakója számára, alapvetően nem közterekként funkcionálnak, és a tagoknak igényük is van egyénileg művelt területük, illetve a kert egészének lekerítésére. Minden tanulmányozott kert olyan kezdeményezés, ahol a feladatok és az infrastruktúra megosztása, a tagok közötti kooperáció jelenti a működés alapját. A kertek ugyanakkor különbözhetnek abban, hogy a megosztás, a közösségiség elve milyen mértékben érvényesül. A kertekben sokrétű kísérletezés folyik azzal kapcsolatban, hogy egy sokszínű és változó tagsággal rendelkező csoport közös erőforrást működtet. A közös feladatok koordinálására, a potyautas-problémák kezelésére, az egyéni és közösségi érdekek összeegyeztetésére a kerteknek az ostromi közösségekhez hasonlóan válaszokat kell találniuk, így az ostromi intézményi dizájnok behatóbb vizsgálata a kertek esetében is segíthetné a közösségi kormányzás mintázatainak feltárását.

A commons irodalomban megjelenő politikai követeléseket illetően a magyarországi közösségi kertekről általánosságban elmondható, hogy a nemzetközi irodalomban bemutatott kertekhez képest kevésbé politikusak és konfrontatívak. A városok vezetése és a kertészek között vannak érdekellentétek, ám ezek nem éleződnek ki radikális kollektív cselekvés formájában. A kertészek a kezdeménye-

zéshez csatlakozással nem a szűkösen rendelkezésre álló és közösségi használatba vehető terek problémájára reflektálnak. A területszerzés nehézségei, a szabad területekért vívott verseny legfeljebb felébreszthetik és tudatosíthatják bennük a közösen megművelhető terek iránti igényüket. A mintában szereplő kertek között egyetlen olyan akad, amely informális, alulról jövő szerveződésként határozza meg magát, a kertek többségére viszont nem jellemző ez a civil identitás. A magyarországi kertek többsége olyan helyként funkcionál, ahol a kertészkedés szeretete, a vidéki élet iránt érzett nosztalgia, a saját zöldség megtermelésének öröme köti össze az azonos lakóhelyen élőket. A kertészek beszámolóiból az derül ki, hogy a kertben inkább az egyéni rekreáció lehetőségét keresik, épp ezért a kertre olyan biztonságos helyként gondolnak, ahol a mindennapi gondokat – beleértve az országos és helyi politikát, közéleti kérdéseket – kívül tudják hagyni.

A kertek a közösség önerejéből nem fenntarthatóak: a terület és az infrastruktúra megszervezéséhez önkormányzati vagy piaci szereplőkkel együtt kell működniük. A hazai kertek többsége azonban ezeket az együttműködések nem érzékeli problémaként.

Kutatásom alapján is megalapozott a kijelentés, miszerint a commons megjelenési formái és társadalmi funkciói dinamikusan változnak térben és időben (Gyuris 2014). A nemzetközi irodalomban tárgyalt közösségi kertmozgalomhoz képest kevésbé látványosak a commons igények a hazai kertekben, melynek oka valószínűleg a helyi civil társadalom működésében és az önellátáshoz való viszonyulásban is keresendő. A jelenség magyarázata további kutatást igényel, ami azért is fontos, mert a kertek sokféle módon újíthatják meg, gazdagíthatják a közösséget, teret adhatnak a környezetről, fenntarthatóságról szóló nevelésnek, a társadalmi részvételnek, és ezáltal növelhetik a civil aktivitást, erősíthetik a helyi társadalmi tőkét.

Jegyzetek

1. Az Ostrom által bevezetett '*common-pool resources*' kifejezést közösen használt erőforrásként fordítom. A fordításnál Bördös et al. (2012) munkáját vettem alapul.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondok köszönetet tanárainknak, kutatótársainknak, Lengyel Györgynek, Perpék Évának és Győri Ágnesnek, akik a civil preferenciafórum megszervezésében és a tanulmány megírásában is segítségemre voltak. Köszönettel tartozom továbbá valamennyi közösségi kertésznek és szakértőnek, akik a fórumon részt vettek és akikkel terepmunkám során találkoztam.

Jelen tanulmány a Széchenyi 2020 program által az EFOP-3.6.1-16-2016-00013 „Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések a Budapesti Corvinus Egyetem székesfehérvári Campusán” című uniós projekt keretében készült.

Irodalom

- Bársony, F., Lengyel, Gy. Perpék, É. (2019): Enclave Deliberation and Common-pool Resources: an Attempt to Apply Civic Preference Forum on Community Gardening in Hungary. *Quality and Quantity*, 1-22. <https://doi.org/10.1007/s11135-019-00922-5>
- Bende Cs., Nagy Gy. (2016a): Közösségi kertek Szegeden: empirikus vizsgálatok és esettanulmányok. *Földrajzi Közlemények*, 1., 55–72.
- Bende, Cs., Nagy, Gy. (2016b): Effects of community gardens on local society. *Belvedere Meridionale*, 3., 89–105. <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.7>
- Bendt, P., Barthel, S., Colding, J. (2013): Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin. *Landscape and Urban Planning*, 1., 18–30. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.10.003>
- Bitušíková, A. (2016): Community Gardening as a Means to Changing Urban Inhabitants and Their Space. *Critical Housing Analysis*, 2., 33–42. <http://dx.doi.org/10.13060/23362839.2016.3.2.296>
- Bollier, D. (2007): The growth of the commons paradigm. In: Hess, C., Ostrom, E. (eds.): *Understanding Knowledge as a Commons: from Theory to Practice*. The MIT Press, Cambridge, MA, London, England, 27–40. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6980.003.0004>
- Bollier, D., Helfrich, S. (2012): Introduction: the commons as a transformative vision. In: Bollier, D., Helfrich, S. (eds.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, MA
- Bördös K., Luksander A., Megyesi B., Mike K. (2012): *Helyi termékek és termelői önszerveződés*. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiát támogató tanulmány. Hétfá Kutatóintézet, Budapest http://hetfa.hu/wp-content/uploads/file/NFFT_zarotanutmany.pdf (Letöltés: 2020. január 18.)
- Bradley, K., Pargman, D. (2017): The sharing economy as the commons of the 21st century. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2., 231–247. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx001>
- De Angelis, M. (2003): Reflections on alternatives, commons and communities. *The Commoner*, 6., 1–14. <http://www.thecommoner.org> (Letöltés: 2018. június 16.)
- Dubost, F. (1997): *Les jardins ordinaires (Réédition de Côté jardins 1984)*. L'Harmattan, Paris
- Eizenberg, E. (2012): Actually Existing Commons: Three Moments of Space of Community Gardens in New York City. *Antipode* 3., 764–782. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00892.x>
- Eizenberg, E., Fenster, T. (2015): Reframing urban controlled spaces: Community gardens in Jerusalem and Tel Aviv-Jaffa. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 4., 1132–1160. <https://www.acme-journal.org/index.php/acme/article/view/1161> (Letöltés: 2017. január 7.)
- Engel-Di Mauro, S. (2018): Urban community gardens, commons, and social reproduction: revisiting Silvia Federici's Revolution at Point Zero. *Gender, Place and Culture*, 9., 1379–1390. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1450731>
- Follmann, A., Viehoff, V. (2015): A green garden on red clay: creating a new urban common as a form of political gardening in Cologne, Germany. *Local Environment*, 10., 1148–1174. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.894966>
- Foster, S. (2013): Collective Action and the Urban Commons. *Notre Dame Law Review*, 1., 57–133. <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=ndlr> (Letöltés: 2020. január 17.)
- Foster, S., Iaione, C. (2016): The City as a Commons, *Yale Law and Policy Review*, 2., 281–349. <https://ssrn.com/abstract=2653084> (Letöltés: 2017. október 17.), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2653084>
- Fournier, V. (2013): Commoning: on the social organisation of the commons. *Management*, 4., 433–453. <https://www.cairn.info/revue-management-2013-4-page-433.htm> (Letöltés: 2017. október 17.) <https://doi.org/10.3917/mana.164.0433>
- Gyuris, F. (2014): A közjavak térbelisége. *Tér és Társadalom*, 4., 15–39. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2650>
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, 3859., 1243–1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Harvey, D. (2006): *Space of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. Verso, New York

- Hardt, M., Negri, A. (2009): *Commonwealth*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Hess, C. (2008): Mapping the new commons. Az IASC „Governing Shared Resources: Connecting Local Experience to Global Challenges” c. 12. konferenciáján (University of Gloucestershire, Cheltenham, Egyesült Királyság) elhangzott előadás anyaga. <http://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=sul> (Letöltés: 2017. január 7.)
- Hess, C., Ostrom E. (eds.) (2007): *Understanding Knowledge as a Commons: from Theory to Practice*. The MIT Press, Cambridge, MA, London, England
- Holland, L. (2004): Diversity and connections in community gardens: A contribution to local sustainability. *Local Environment*, 3., 285–305. <https://doi.org/10.1080/1354983042000219388>
- Iveson, K. (2013): Cities within the City: Do-It-Yourself Urbanism and the Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3., 941–956. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12053>
- Kearney, C. S. (2009): *The Community Garden as a Tool for Community Empowerment: A Study of Community Gardens in Hampden County*. Master's Thesis, University of Massachusetts, Amherst <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1447&context=theses> (Letöltés: 2017. február 2.)
- Kingsley, J., Townsend, M. (2006): “Dig in” to social capital: Community gardens as mechanisms for growing urban social connectedness. *Urban Policy and Research*, 4., 525–537. <https://doi.org/10.1080/08111140601035200>
- Lawson, L. (2005): *City Bountiful. A century of Community Gardening in America*. University of California Press, Berkeley, CA
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space*. Basil Blackwell, Oxford
- Lengyel, Gy. (2008): From Community Forums to Civic Discussion. In: Lengyel, Gy. (szerk.): *Deliberative Methods in Local Society Research*. CESR-UMK, Budapest
- Lengyel, Gy. (2017): Notes on „Know-how on how to organise and study civic consultation methods”. Manuscript
- McClintock, N. (2010): Why Farm the City? Theorizing Urban Agriculture through a Lens of Metabolic Rift. *Cambridge Journal of Regions Economy and Society*, 2., 191–207. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq005>
- Müller, C. (2012): Practicing Commons in Community Gardens: Urban Gardening as a Corrective for Homo Economicus. In: Bollier, D., Helfrich, S. (eds.): *The Wealth of the Commons. A World beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, MA, 219–224.
- Nettle, C. (2014): *Community gardening as a social action*. Ashgate, Farnham UK
- Ostrom, E. (1990): *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge
- Ostrom, E. (2000): Collective Action and the Evolution of Social Norms. *Journal of Economic Perspectives*, 3., 137–158. <https://doi.org/10.1257/jep.14.3.137>
- Parker, P., Johansson, M. (2011): *The uses and abuses of Elinor Ostrom's concept of commons in urban theorizing*. Conference of European Urban Research Association, Copenhagen, Denmark <http://hdl.handle.net/2043/12212> (Letöltés: 2016. január 4.)
- Purcell, M., Tyman, S. K. (2015): Cultivating food as a right to the city. *Local Environment*, 10., 1132–1147. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.903236>
- Rose, C. M. (2015): *Surprising Commons*. Arizona Legal Studies, Discussion Paper No. 15-04. <https://ssrn.com/abstract=2551265> (Letöltés: 2017. október 17.)
- Rosta G. (2013): *Közösségi kertek: szomszédsági közösségek, városi mezőgazdaság*. Városi Kertek Egyesület, Budapest
- Spilková, J. (2017): Producing space, cultivating community: the story of Prague's new community gardens. *Agriculture and Human Values*, 4., 887–897. <https://doi.org/10.1007/s10460-017-9782-z>

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Daniel Kiss (2019): Modeling Post-Socialist Urbanization The Case of Budapest (Birkhäuser, Basel, p. 206)

SZABÓ BALÁZS

SZABÓ Balázs: tudományos munkatárs; Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet; 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; szabo.balazs@csfk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7200-106x>

Balázs SZABÓ: *research fellow; Geographical Institute, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences; Budaörsi út 45, H-1112 Budapest, Hungary; szabo.balazs@csfk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7200-106x>*

Kiss Dániel munkája, a *Modeling Post-Socialist Urbanization Budapest* példáján keresztül a városfejlődés rendszerváltás utáni két évtizedét mutatja be, ám horizontja egy jóval nagyobb időszakot fog át.

A mű egyik újdonsága a szerző által azonosított három, a város középtávú fejlődését meghatározó narratíva, amelyeket külön fejezetben vizsgál. Az általa felállított narratívák – elméleti konstrukciók, amelyek egy folyamatot, annak összetevőit és a közöttük fennálló összefüggéseket is megmagyarázzák – közül az első kettő, a szocialista örökség és a decentralizáció narratívája közismert, a poszt-szocialista városfejlődéssel foglalkozó tanulmányokban rendre előkerül. A harmadik, a kultúrharcot taglaló rész jóval eredetibb, megkockáztatható, hogy a szerzőhöz is ez a rész állt a legközelebb. Igaz, ebben az esetben különböző értelmiségi csoportok közötti építészeti, esztétikai viták értelmezéséről van szó, ezek viszont egy-egy eseményhez, kulturális intézményhez kapcsolódnak, közös bennük a tradicionális és a modernista álláspont közti ellentét, valamint a hatalommal fennálló viszony; igaz, a narratíva itt alkalmazott definíciójának talán nem felel meg teljes mértékben. A népi-urbánus vitában gyökerező kultúrharc állomásai közül az 1970-es években lezajlott tulipános házak körüli építészeti vitát emeli ki. Ez a hagyomány építészetben játszott szerepét firtató polémia azután a rendszerváltás kezdetén, majd a rákövetkező évtizedekben kapott újra erőre. A szerző öt esetet tárgyal, nem időrendben (és nem derül ki, hogy miért változtatt ezen a logikusnak tűnő sorrendiségen). Köztük van az 1992-es sevillai világiállítás mára talán leginkább elfeledett ügye, a meg nem valósult Makovecz-féle gellérthegyi nemzeti panteon, az 1996-os expo, valamint az új Nemzeti Színház, illetve a várbeli kormányzati negyed napjainkban is zajló kialakítása. A szerző mindegyik esetben részletesen taglalja a történelmi előzményeket és a jelen kon-

textust, a szereplőket, illetve azt, hogy milyen szinteken folytak ezek a viták (a kormányzattól a kerületig, a szakmai kamarákig stb.).

Az első, a szocializmus örökségére épülő narratívában kerül elő a legtöbb városfejlesztési tudományos elmélet és szerző, a neoweberianus-neomarxista vitától kezdve, a Kornai által elemzett hiánygazdaságon át a szocializmus térhasználatáig sok minden. A fejezet nem pusztán kötelező kört jelent, hiszen egyrészt ezek hiányában valóban nehéz a városfejledeésről beszélni, másrészt a szerző jól fűzi föl saját gondolatmenetére ezeket a vitákat és elméleteket, plasztikus áttekintést nyújt a témáról és tulajdonképpen innen eredezteti a további két narratívát. A szocializmus lakáspolitikája határozta meg az 1989 utáni időszak folyamatait, azzal, hogy a központi lakásépítés és -elosztás kialakított egy olyan városszerkezetet, amelyben a belváros és a lakótelepöv közötti zóna épületállománya jelentősen leromlott, ami hozzájárult a későbbi szuburbanizációhoz, és az új építkezésekhez – amit már a decentralizációs narratíva bemutatása során fejt ki. A kulturális infrastruktúra fejlesztése is elmaradt a korszakban, erre példa a Nemzeti Színház lebontása és az új felépítésének elmaradása, és itt kapcsolódik össze a kultúrharc narratívájával, hiszen az új kulturális beruházások szükségese voltak, felépítésükkel előkerültek az építészeti viták.

A decentralizációs narratíva a rendszerváltás jogi-intézményi környezetének problematikusságát tárgyalja, noha a szerző ez esetben is visszanyúlik a múltba. Például, amikor Nagy-Budapest 1950-es kialakításáról Demszky Gábort idézve állapítja meg, hogy ennek nem szakmai, hanem politikai okai voltak, ugyanakkor azt már nem teszi hozzá, hogy ez így sovány magyarázat, hiszen a város kibővítésének terve fél évszázaddal korábban is létezett már (Szekeres 1996). Mellesleg a környező települések nagyvárosokhoz csatolása Európa-szerte elterjedt gyakorlat volt (Sipos 2002). A városfejledeés ellentmondásosságát a szerző (is) a rendszerváltás idején elfogadott önkormányzati törvény, valamint a főváros esetében a kerületi rendszer hatásának tulajdonítja, amivel nem tér el a szakmai közmegegyezéstől. Az 1990-2010 közötti időszakot három részre tagolja – a fordulópontokat az 1997-es városrendezési terv elfogadása és a 2004-es EU-csatlakozás jelenti –, és leírja, hogy az extenzív városfejledeést hogyan váltja fel a belső struktúrák fejlesztése, majd a harmonizáció időszaka. Mindezeket jelentős épületek megszületésével, városfejlesztési programok megindításával jellemzi. Az első időszakot domináló népességfogyással már az 1989-ben elfogadott Általános Rendezési Terv is számolt (még ha mértékét alá is becsülte), a felépítendő lakásoknak ugyan nagyobb része a lakótelepöbven épült, de jelentős hányada már a belvárosi rekonstrukciós területeken is. Ekkor kezdődtek a nagy infrastrukturális fejlesztések, mint a főváros körüli körgyűrű és két új Duna- híd megépítése.

Nem is meglepő, hogy fontosabb új épületeket a második időszakban említ csak, ilyen az első belvárosi *mall*, a Westend City Center és az első posztindusztriális kulturális épületkomplexum, a Millenáris Városközpont. A harmadik időszakból a tervezést emeli ki, de inkább csak bemutatja a 2008-ban elfogadott

„Budapest ITS” által kijelölt fejlesztési területeket, melyek jórészt a Dunára vannak felfűzve.

A könyv kísérletet tesz rá, hogy egy esettanulmányon, a még jelenleg is épülő Corvin-negyed példáján keresztül mutassa be a városfejlődés viszontagságait, valamint a felvázolt narratívákat. Az első kettővel nincs is nehéz dolga, hiszen mind a szocializmus öröksége, mind a rendszerváltás utáni decentralizáció hatása erősen rávetül a városrehabilitáció folyamatára. A kultúrharc viszont inkább csak építészeti, esztétikai kérdésként köszön vissza, nincs speciálisan budapesti jellege, mert a lényege (értékvesztés vs. minőségi javulás) településtől függetlenül a legtöbb buldózeres rehabilitáció esetében előkerül. Nevezetesen, hogy a rossz minőségű régi lakóépület-állomány megtartására, felújítására kell-e fordítani a pénzt (hiszen ezek akkor is fontosak, ha nincs rajtuk műemléki védettség), vagy pedig a korszerű technológiával kell új lakásokat felhúzni, hiszen mégiscsak az emberek számára egészséges életfeltételek biztosítása az alapvető szempont.

A rehabilitáció jellege kapcsán megjegyzi, hogy az 1960-as évek közepén megjelent buldózeres rehabilitáció a Józsefváros közepén végül vadkapitalista körülmények között valósult meg a 2000-es években. Ezt jól kiegészíti, hogy bemutatja az 1965-ös térképet az átépítendő területről, bár sokkal hatásosabb lett volna, ha mellétesz egy ábrát az akkor megvalósult rehabilitációról, majd a negyed mostani állapotáról.

A városrehabilitáció szereplőivel készített interjúk sokat hozzátesznek a történetek megértéséhez, a szerző nem is kíván állást foglalni, nem jelzi, hogy melyik nézőpont áll legközelebb az övéhez. Méltányolható is ez a hozzáállás, igaz, így némi esetben hiányérzet marad az olvasóban. Amikor például a VIII. kerület rekonstrukciós, majd rehabilitációs próbálkozásainak bemutatása során szó esik a korábbi, IX. kerületi rehabilitációról és arról is, hogy az a modell miért nem működhetett a VIII. kerületben. Ennek okaira azonban nem kapunk valódi magyarázatot, mert a szerző egyszerűen elfogadja azokat az állításokat, melyek szerint nem volt befektetői érdeklődés és pénzügyi forrás – miközben az 1990-es évek elején a IX. kerületben sem volt igazán jellemző, hogy ezek rendelkezésre álltak volna (Aczél 2009).

Nagy érdeme a könyvnek az esettanulmány, a Corvin-negyed történetének bemutatása angol nyelven, hiszen így nem csak az (interneten bőven elérhető) befektetői nézőpont ismerhető meg, hanem a helyi sajtóban és közéletben megjelent álláspontok, a dzsentifikációval kapcsolatos kritikák, ahogy az építészeti is, és az úgy szinte minden részlete politikai és gazdasági szálakkal együtt.

Az utószóban is hangsúlyozza a szerző, hogy a könyv egy sajátos periódust mutat be, az 1990-2010 közöttit, amely a kormányváltások ellenére egy összefüggő korszakot jelent. Ezzel együtt a könyv sok kitekintést tartalmaz az ezt megelőző és ezt követő korszakra is, hiszen több társadalmi-gazdasági folyamat átível a vizsgálat fókuszában lévő két évtizeden. Ezt a húsz évet a hatalomgyakorlás központosítása keretezi. A rendszerváltás után a központosított államot felváltotta

az 1990-es évek deregulációja, és az inga 2010 után szinte törvényszerűen kilengett a másik irányba, az újabb központosítás felé. Ebben az esetben – bár a lezárt időszak bemutatására irányuló szándék érhető – sajnálatos, hogy ezen a ponton a szerző befejezi a könyvet, mert a 2010 utáni központosítási időszak is igen sok kérdést vet fel.

A könyvet rengeteg fotó, térkép, ábra (összesen 122) teszi szemléletessé. Bőven szerepelnek köztük a szerző által feltehetően fontosnak tartott, Budapest beépítési sűrűségét, fejlesztési terveit tartalmazó, a fejlesztési dokumentumokból kimásolt térképek, amelyek így a nagyközönség számára is elérhetővé válnak. Megkockáztatható, hogy leginkább ez volt a cél a szerepeltetésükkel, mert az elemzésükre többnyire nem került sor. A fő fejezetek végén (illetve aztán egy külön rövid fejezetben is) szereplő, kétoldalas, bonyolult kapcsolási rajzhoz hasonló absztrakt modellek feltüntetik az összes említett folyamatot, de ezek az ábrák olyan részletesek, hogy feltehetően csak a szerző látja át őket.

Alapos munka született a főváros egy fontos korszakáról, ami nem csak a szakemberek számára érthető és élvezhető olvasmány, hanem mindazoknak, akik követik a budapesti társadalmi-politikai eseményeket. A város fejlődését meghatározó események végigkövethetők a jól rendszerezett műben, a köztük lévő összefüggéseket, a szereplők vagy akár a jogi-gazdasági környezet változását a szerző részletesen kifejti.

Irodalom

- Aczél G. (2009): *Kalandozások Urbanisztikában*. Pallas Kiadó, Budapest
- Sipos A. (2002): *Városi agglomerációk és közigazgatási határok Közép-Európában, 1850–1950*. Tanulmányok Budapest múltjából 30., 49–91.
- Szekeres J. (1996): *Nagy-Budapest kialakulásának előzményei*. Tanulmányok Budapest múltjából 25., 269–314.

**Keller Márkus (2017): Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az
1950-es években Magyarországon
(L'Harmattan, Országos Széchenyi Könyvtár,
Budapest, 252 o.)**

TAMÁSKA MÁTÉ

TAMÁSKA Máté: főiskolai tanár, Apor Vilmos Katolikus Főiskola; 2600 Vác, Konstantin tér 1-5.; tamaskamate@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1347-9391>

Máté TAMÁSKA: college professor, Apor Vilmos Catholic College; Konstantin tér 1-5., H-2600 Vác, Hungary; tamaskamate@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1347-9391>

A címben szereplő kérdőjel a szocialista jelző után érzékletesen mutatja, milyen nagy a különbség az ötvenes évek hivatalosan megfogalmazott önképe és korabeli lakáshelyzet valóságos tendenciái között. Kezdve azzal, hogy a szocialista lakhatás hivatalos építészeti diskurzusa voltaképpen a modern építészet alapelveit propagálta, egészen odáig, hogy az elégtelen állami források miatt a korszakra éppen, hogy nem az állami lakásépítés, hanem a magánépítkezés volt a jellemző. A kép persze ennél sokkal árnyaltabb, településtípusonként, népességcsoportonként is nagyon eltérő részleteket mutat.

A szerző történész, szociológus. Ebből következően az építész olvasó számára mindenekelőtt azt kell tisztázni, miről nem szól a kötet. Nem szól a klasszikus értelemben vett tervezéstörténetről, a korabeli pályázatokról, szakmai tendenciákról, hatásokról. Ugyancsak érintőlegesen tárgyalja a stílustörténeti változásokat, nem célja a háború utáni modern vagy éppen a szocreál művészettörténeti értékelése. Nem találunk a könyvben építészportrékat sem. A megközelítésmód ezzel szemben jellegzetesen társadalomtörténeti. Bár a szerző a kötetben nem említi, de módszerében, szemléletében egy történeti építészetszociológiai keresztmetszetet kapunk. A lakáskérdés erre különösen alkalmas.

A bevezetőben Heideggerre hivatkozva Keller így fogalmazza meg témáját: a lakáskérdés „a maga totalitásában egyszerre egyéni és társadalmi, politikai és gazdasági jelenség” (14. oldal). Ugyanitt vázolja a háború utáni lakáshelyzetre adott két lehetséges választ is. Az első radikális forradalmi változást hirdetett és az újjáépítéshez kapcsolódóan a múlttal való totális szakítást, egy új társadalomrend, életmód és ízlés mellett tette le a voksát. A másik végleten a klasszikus „középosztályosodás” modell állt, amely a társadalom stabilizálását tartotta legfontosabb feladatának azzal, hogy a munkások, parasztok, általában a társadalom alsóbb rétegei számára olcsó és megfizethető polgári lakást és vele polgári életmódot kínált (15. oldal). A politikatörténeti háttér alapján Magyarországot egyértelműen az első csoportba sorolnánk, ez azonban nem állja meg a helyét. Az építészeti diskurzusok valóban ra-

dikális változást hirdettek, ám az ötvenes évek lakásstatisztikai paradox módon a korábbi lakhatási normák szívós továbbélését mutatják (346. oldal).

A kötet alapkonceptiója tehát a következő: rekonstruálni a hivatalos diskurzus „lakásképét”, majd szembesíteni azt a valós lakáshelyzettel és lakáspolitikával. A bevezető utáni fejezetek ezek mentén elsőként a lakásválság szakmai definícióját tárgyalják (második fejezet), majd a lakásépítés gazdasági hátterét (magán- és állami beruházások arányát); a harmadik fejezetben az ideális és korszerű lakás, mint a szocialista életforma elképzelt kerete kerül bemutatásra, majd azok korlátozott megvalósulása (ötödik fejezet). Végül a szerző a záró fejezetben két kísérleti lakótelep (az óbudai és a berlini *Hansaviertel*) kapcsán rávilágít arra, hogy a hatvanas évek elején a Német Szövetségi Köztársaságban sokkal nagyobb mélységű építészeti és társadalmi változások zajlottak, mint a „forradalmi” Magyarországon. A recenzensnek a továbbiakban nem célja a kötet tartalmi összefoglalója (ezt a szerző a hetedik fejezetben maga megteszi), sokkal inkább néhány meglepő eredmény kiemelése. Ezek az építészszerpek az ötvenes években, a vidék-város diskurzus, végül a nemzetközi kitekintés.

Az építészszerpek kapcsán Keller arra az ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy miközben a hatalom egyre inkább ellenőrzése alá vonta a tervezés egyes fázisait, magának az építészetnek kiemelt jelentőséget tulajdonított: „Az építészet jelentősége a háború előttihez képest – a diktatúrák természetének megfelelően – megnőtt. Az épületek (...) szimbolikus jelentést nyertek, az új hatalmat kellett reprezentálniuk.” (76. oldal) Az építészet mint professzió presztízse tehát meredeken emelkedett a negyvenes évekhez képest, s jóval nagyobb volt, mint később a Kádár rendszerben. A hatvanas évek közepétől ugyanis a rendszer már nem várt el szimbólumokat az építőművészettől, legitimációját sokkal inkább a termelékenység növelésében kereste. Az építészet szabadságfoka azonban ezzel nem nőtt meg, sőt, alárendelődött az építőipari kivitelező vállalatok technológiai és kapacitási kívánalmainak (77. oldal). Az ötvenes évek tehát egy olyan korszakot jelöl a hazai építészettörténetben, mikor a hatalom egyértelműen valami többet várt az építészeketől, mint pusztán „építkezést”. Keller értelmezésének nagy erénye, hogy nem marad meg a diktatúra keretei között, és utalva a „társadalommérnök” kifejezésre, rámutat, hogy a huszadik század közepén az építészeketől Európa nyugati felén is elvárták a társadalomjobbító utópiák megvalósítását (17. oldal).

Más kérdés, hogy éppen a szocialista viszonyok között, s különösen Magyarországon az építészet és a hatalom befolyása a lakásépítésre meglepően csekély volt. A rendkívül erős propagandatevékenység nyomán azt gondolhatnánk, hogy az ötvenes években, ha nem is épült elég lakás, de azok legalább megvalósították a megfogalmazott célokat, egy új társadalom épített környezetének alapjait teremtették meg. Erről azonban szó sincs. Keller a korabeli statisztikai mutatók alapján egyrészt megállapítja, hogy a lakásépítés legjelentősebb szereplőinek továbbra is a magánépítetők számítottak. Másrészt ezek a magánépítetők jellemzően vidékre koncentráálódtak, főként falvakra (bár itt nem tér ki a falvak differenciálódására,

holott alapvető különbségek lehettek a Budapest környéki települések és a valóban vidéki, mezőgazdasági falvak viszonyai között). Harmadrészt az ötvenes években készült lakások túlnyomó része (következően a vidéki építetők túlsúlyából) nem az építészek által megfogalmazott korszerűség jegyében, hanem a helyben elérhető minták és tudások alapján készültek el. Ha összevetjük mindezt a hatalom hivatalos elképzeléseivel, mely a várost, a többlakásos bérházat és a korszerű lakásalaprajzokat preferálta, láthatóvá válik, hogy a magát totális hatalomként definiáló diktatúra mennyire nem volt képes befolyásolni a lakásügy legalapvetőbb folyamatait (177. oldal). Mindez annak fényében különösen meglepő, hogy – miként Keller erre többször is felhívja a figyelmet – a nyugati államokban az állami lakásépítés sokkal mélyrehatóbb változásokat tudott elérni.

Erre hozza fel példának a kötet végén az Óbudai Kísérleti Lakótelep (1958–1964) és a berlini Hansaviertel (1955–1960) összehasonlító esettanulmányát. Jól kitapintható, hogy miközben a magyarországi politikai propaganda 1956 tanulságait levonva a mintalakótelep kapcsán kis léptékű társadalmi változásokat hirdetett, addig a Hansaviertel a német újjáépítés lendületében a lakhatás révén a társadalomszerkezet alapvető struktúráit is meg kívánta reformálni. A kelet-berlini *Stalinalle* ideológiai elenpólusaként azt kívánta demonstrálni, hogy „egy demokratikusan szerveződő társadalom is képes nagy teljesítményekre, sőt a modern építészeti elvei szerint megépülő lakótelep jobb életkörülményeket biztosít lakói számára, mint az NDK szocialista realista presztízs-lakótelepe.” (188. oldal) Ennek megfelelően a Hansaviertel nem csupán építészeti érdekes, de az építészeti propagálása okán is. A városrész építésével párhuzamosan tervezték meg annak kommunikációját. Az „*Interbau*” nemzetközi kiállítással a szervezők nem csupán az épületek minőségét kívánták demonstrálni, „hanem az egész német társadalomnak kívántak új utat mutatni” (191. oldal). „Ez a fajta „világmegváltó” hozzáállás megtalálható a magyarországi diskurzusban is, de 10 évvel korábban.” (191. oldal) Az imént idézett összehasonlító esettanulmányon kívül is számtalan utalást találunk a nemzetközi kontextusra, elsősorban nem is a szomszédos, keleti diktatúrákra, hanem az NSZK-ra és Ausztriára. Keller lakástörténet-értelmezésének kétségkívül ez az egyik fő erénye.

Végül érdemes megemlíteni a kötet arculatát is. Maga a szerző fogalmazza meg: „manapság (nagyon helyesen) egyre fontosabbá válik a tudományos kiadványok megjelenése, külalakja is” (6. oldal). A korabeli alaprajzok, látványrajzok, lakáshasználati vázlatok révén a könyv megidézi azt a tervezői miliőt is, amely a távolba tekintő perspektíva állandó hangsúlyozásával a jövőbe mutató dinamikát kívánta érzékeltetni.

Köszönetnyilvánítás

A recenzió az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj „építészetszociológiai tanulmányok 2018–2021” program részeként született.

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

Erőforrások áramlása a regionális gazdaságban a digitalizáció korában – Beszámoló a 7. Közép-európai Regionális Tudományi Konferenciáról

Flows of resources in the regional economy in the age of digitalisation – Report on the 7th Central European Conference in Regional Science

PÁGER BALÁZS, RÁCZ SZILÁRD

PÁGER Balázs: tudományos segédmunkatárs, tudományos titkár, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; pagerb@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8061-1300>

RÁCZ Szilárd: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; szracz@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

Balázs PÁGER: junior research fellow, scientific secretary, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; pagerb@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8061-1300>

Szilárd RÁCZ: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; szracz@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

A 7. Közép-európai Regionális Tudományi Konferenciát (*Central European Conference in Regional Science – CERS*) 2019. október 9–11. között rendezték Sopronban. A főszervezők a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kara és a Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) voltak. A CERS társszervezőjeként közreműködött továbbá az Európai Regionális Tudományi Társaság (ERSA) lengyel, szlovák és német nyelvű szekciója, valamint a Pozsonyi Gazdaságtudományi Egyetem és a Kassai Műszaki Egyetem. Ez volt az első alkalom, hogy a CERS konferenciáját egy magyar intézmény szervezhette. A tudományos bizottságot Gál Zoltán, az MRTT elnöke, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának professzora vezette. A szervezőbizottság elnöke Tóth Balázs István, a Soproni Egyetem intézetvezető egyetemi docense volt, az operatív szervezésben Dénes Hargita (Soproni Egyetem), Kovács Sándor Zsolt és Páger Balázs (KRTK RKI), valamint RácZ Szilárd (MRTT) vett részt.

A konferencia története 2005-ig nyúlik vissza. A kezdeményező és főszervező az első hat CERS esetében az ERSA szlovák szekciója, pontosabban annak tiszteletbeli elnöke, Milan Buček, elnöke, Štefan Rehak és alelnöke, Oto Hudec volt: 2005-ben és 2007-ben Nový Smokovec (Újtátrafüred), 2009-ben Kassa, 2012-ben

Pozsony, 2014-ben Kassa, majd 2017-ben Besztercebánya szolgált a konferencia helyszínéül. A CERS konferencia másfél évtized alatt a regionális tudomány egyik legjelentősebb közép-európai konferenciájává nőtte ki magát, 2017-ben már az MRTT is társszervező volt. A konferencia fontos szerepet játszott abban, hogy megerősítse a kelet-közép-európai országbeli kutatók, különösen a doktoranduszok és fiatal kutatók bevonását a nemzetközi tudományos közösségbe. Ezt egyrészt a résztvevő kutatók és országok folyamatosan növekvő száma, másrészt a plenáris előadók sora is bizonyítja, utóbbiak rendre az európai regionális tudomány vezető kutatói közül kerülnek ki (a teljesség igénye nélkül: Roberta Capello, Manfred M. Fischer, Gunther Maier, Peter Nijkamp, Andrés Rodríguez-Pose).

A soproni CERS konferencia plenáris előadásai olyan témákat mutattak be, amelyek napjainkban kifejezetten kurrensnek számítanak, a meghívott előadók névsora bármelyik világkongresszuson megállta volna a helyét. *Andrés Rodríguez-Pose*, a London School of Economics professzora „The geography of EU discontent and the revenge of the places that don't matter” című előadásában a fejlesztéspolitikából kimaradó területek sorsáról és ennek választások során megnyilvánuló politikai hatásairól értekezett, magyar példákat is említve. A Gran Sasso Science Institute professzora, *Alessandra Faggian* előadásában a gyűlöletbeszéd kialakulására ható tényezőket vizsgálta, valamint ennek földrajzi aspektusait tárta fel. *André Torre*, az ERSA elnöke, a párizsi Agrotech professzora a helyi és külső erőforrások kiaknázásának területi fejlődésben betöltött szerepéről adott elő. A Varsói Egyetem Közgazdaságtudományi Karának dékánhelyettese, *Katarzyna Kopczewska* pedig a gépi tanulás (machine learning) területi vizsgálatokban való alkalmazási lehetőségeire mutatott rá.

A 7. CERS konferencia három napja alatt a húsz országból érkezett 190 résztvevő összesen 160 prezentációban mutatta be legfrissebb kutatási eredményeit. A tudományos programban 29 szekció került megszervezésre, 14 téma köré (a hálózatok és a regionális fejlődés szekciók nagy népszerűségnek örvendtek, így mind a négy párhuzamos időszámban tanácskoztak a résztvevők).

Általános szekciók:

- Digitális és smart megoldások;
- Körforgásos gazdasági és környezeti kihívások;
- Vidékpolitika és vidékfejlesztés;
- Urbanizációs folyamatok és városi politikák;
- Innováció, tudás és egyetemek;
- Regionális fejlődés és intelligens szakosodás;
- A regionális növekedés és gazdasági fejlődés modellezése;
- Európai unió és regionális politikák.

Tematikus szekciók:

- Turizmus, regionális és helyi fejlesztés (szervező: Bakucz Márta);
- A vállalati beágyazódás regionális folyamatai (Józsa Viktória);
- Az ázsiai befektetések jelenléte és hatása Közép-Európában (Kuttor Dániel);
- Hálózatok, fejlődés és egyenlőtlenségek (Lengyel Balázs és Varga Attila);

- Az EU és Kelet-Közép-Európa geopolitikai és geoökonómiai kihívásai (Péti Márton és Salamin Géza);
- Innovatív megoldások az európai kis- és középvárosok társadalmi problémáinak kezelésére (Szirmai Viktória).

Könyvbemutatóra is sor került a CERS második napján, amelynek témája a közép-európai (posztoszocialista) felzárkózási modell sikeressége és fenntarthatósága volt. A bemutatott könyvek (Lux, Horváth 2017; Gorzelak 2019) a Routledge könyvsorozatában jelentek meg. Mindkét kötet szerzői kollektívája arra kereste a választ, hogy Közép-Európa régiói meddig jutottak el és mennyivel kerültek közelebb a nyugati társadalmakhoz a rendszerváltás óta eltelt időszakban. Lux Gábor és Grzegorz Gorzelak előadásaikban is foglalkoztak a területi különbségek fő dimenzióival (elsősorban a nagyváros-vidék, részben a nyugat-kelet megosztottság szerepével), a humántőke-ellátottság és az elvándorlás okozta tudásvesztés témakörével, valamint az intézmények és a regionalizáció kérdéskörével.

A CERS konferenciáin hagyományosan díjazzák a doktoranduszok és fiatal kutatók beküldött kéziratait. A bíráló bizottság elnöke az idei konferencián Gunther Maier, a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem professzora volt. A bizottság egyhangú szavazással Andreas Diemer, a London School of Economics doktori hallgatójának ítélte oda a fiatal kutatók díját, „Diffusion of Local Economic Shocks in Social Networks: Evidence from the US Fracking Boom” című munkájáért.

Az esemény megrendezésében szerepet játszó szervezetek képviselői egyeztettek a konferencia jövőjéről. Ezek alapján megerősítették korábbi elképzeléseiket, miszerint a következő CERS konferenciák szervezése egy bővített körben folytatódik, amelyben a korábbi főszervező és a rendezvénysorozatot alapító szlovák szekció mellett aktív részt vállal az ERSA lengyel és magyar szekciója (az MRTT) is. A konferencia záróceremoniáján az egyes szervezetek vezetői, illetve André Torre, az ERSA elnöke örömeiket fejezték ki az együttműködés folytatásával kapcsolatban, és bejelentették, hogy a 8. CERS konferenciát az ERSA lengyel szekciójának főszervezésében, 2021-ben Poznańban tartják. A soproni konferencia emellett érdemi felkészülést jelentett a 2021 augusztusában, Pécsen rendezendő ERSA kongresszus helyi szervezőinek (MRTT, KRK, PTE KTK).

A konferenciáról bővebb információk a társaság honlapján keresztül (<http://www.mrtt.hu/>) érhetők el, a fényképalbum böngészhető az MRTT közösségi oldalán (<https://www.facebook.com/mrtt.hu/>). A CERS konferencia előadásai 2020 első felében egy angol nyelvű lektorált, indexelt proceedings kötetben jelennek meg.

Irodalom

- Lux G., Horváth Gy. (eds.) (2017): *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge, New York (NY), London
- Gorzelak, G. (ed.) (2019): *Social and Economic Development in Central and Eastern Europe. Stability and Change after 1990*. Routledge, New York (NY), London

Területi kutatások Közép-Európában – Beszámoló a Magyar Regionális Tudományi Társaság XVII. vándorgyűléséről

Territorial research in Central Europe – Report on the 17th Annual Meeting of the Hungarian Regional Science Association

KOVÁCS SÁNDOR ZSOLT, RÁCZ SZILÁRD

KOVÁCS Sándor Zsolt: tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; skovacs@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6612-6296>

RÁCZ Szilárd: tudományos munkatárs, Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; szracz@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

Sándor Zsolt KOVÁCS: junior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; skovacs@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6612-6296>

Szilárd RÁCZ: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; szracz@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

A Magyar Regionális Tudományi Társaság 2019. évi vándorgyűlése a CERS konferenciát (7th Central European Conference in Regional Science, 2019. október 9–11.) követően került megrendezésre, a konferencia és a vándorgyűlés házigazdája egyaránt a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kara volt. Az MRTT jelen lévő tagjai 2019. október 11-én délután a közép-európai területi kutatások egyes aspektusait vitatták meg. A két rendezvény közvetlen közelsége miatt, a hagyományoktól eltérően, a vándorgyűlésen plenáris előadásokra és angol nyelvű szekcióülésekre nem került sor, a közgyűlést követően párhuzamos szekciókban folyt a munka.

A közgyűlés elején Gál Zoltán elnök kérésére a résztvevők megemlékeztek Csatári Bálintról, az MRTT alapító tagjáról, aki 2019 szeptemberében, 70 éves korában hunyt el.

A 2015. évi rendes és a 2017. évi részleges tisztújításon mandátumot kapott tisztségviselők megbízatása lejárt, így a közgyűlés keretében a Társaság megválasztotta a következő négyéves időtartamra a tisztségviselőket. A szavazáson a 190 aktív (tagdíját a közgyűlésig rendező) MRTT-tagból 54 fő vett részt, összesen tizenhat tisztségviselői helyről szavaztak a megjelentek. A közgyűlés döntése alapján hat új és tíz újraválasztott tisztségviselő vesz részt a társaság vezetésében a 2019 és 2023 közötti időszakban. Újra megválasztották a társaság elnöki posztján Gál Zoltánt, a titkári pozícióban RácZ Szilárdot. Az alelnökök névsora is válto-

zatlan, a következő négy évben is Nagy Imre, Szabó Pál és Varga Attila töltik be ezt a tisztséget. Az elnökség tagjai Fábián Attila, Jakobi Ákos, Józsa Viktória, Kovács Sándor Zsolt, Lengyel Balázs, Mezei Katalin, póttagja Káposzta József lett. A Számvizsgáló Bizottság új elnöke Csomós György, tagjai Lipták Katalin, Vas Zsófia, póttagja Forman Balázs lett.

A közgyűlésen ünnepélyesen átadták a társaság által alapított díjakat, az MRTT Díszoklevelét harmadik alkalommal. Az elnökség e kitüntetéssel Kocziszky György professzor, a Miskolci Egyetem professor emeritusának, az MRTT Északmagyarországi tagozata leköszönő vezetőjének munkáját ismerte el. A tizenegyedik alkalommal meghirdetett Kiváló Ifjú Regionalista Díjat az MRTT tagozatvezetőkkel kibővített elnöksége Elekes Zoltánnak, a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézete egyetemi adjunktusának ítélte oda a regionális tudomány művelésében elért értékes eredményeiért.

A közgyűlést követően kilenc szekcióban mintegy 70 előadás hangzott el, melyek különböző területi léptékek alkalmazásával és tematikai fókuszokkal mutatták be a közép-európai regionális tudományi kutatások sokszínűségét. Az MRTT 2017 óta hirdeti meg nyilvánosan a szekciószervezés lehetőségét a vándorgyűlés első körlevelében, a 2019. évi rendezvényen az alábbi szekciók szervezték maguk köré az előadókat:

- A területi elemzések elméleti és módszertani kérdései;
- Területi politika és tervezés Közép-Európában;
- A fogyasztás térbeli dimenziói;
- Térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek Közép-Európában;
- Városfejlődés Kelet-Közép-Európában;
- Agrár-, környezet- és vidékkutatás;
- Társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek Közép-Európában;
- Társadalmi tőke és területi egyenlőtlenségek;
- Az automatizálás társadalmi, gazdasági és regionális hatásai.

A köz- és vándorgyűlésről további információk és az előadások prezentációi a társaság honlapján (<http://www.mrtt.hu/>) érhetők el, a fotóalbum megtalálható az MRTT közösségi oldalán (<https://www.facebook.com/mrtt.hu/>).

A Regionális Kutatás Alapítvány felhívása

Call of the Regional Research Foundation

A Regionális Kutatás Alapítványt az alapító tagok 1993-ban hozták létre a regionális kutatások, illetve a regionális kutatók tudományos tevékenységének, a társadalom és a gazdaság területi folyamatainak vizsgálata körében folyó szakmai munka támogatására. 2016-ban újjáalakult az alapítvány kuratóriuma (elnök: dr. Nemes Nagy József, tagok: dr. Barta Györgyi, dr. Hajdú Zoltán, dr. Kompai Attila és Kovács Sándor Zsolt).

Az Alapítvány mindenkori forrásaihoz mérten elsősorban a kutatómunkához kapcsolódó, egyéb forrásokból nem, vagy csak részlegesen fedezett feladatokat támogat; különösen nemzetközi együttműködés keretében végzett kutatómunkát, szakmai rendezvényeken való jelenlétet, új tudományos eredmények közreadását, és a hazai regionalista szakmai közösség rendezvényeit.

2019-ben dr. Illés Iván, az MTA Regionális Kutatások Központja korábbi főigazgatója szakmai hagyatékának ápolása érdekében örökösei adományt ajánlottak fel az alapítvány részére. Az alapítvány kuratóriuma a támogatás felhasználására létrehozta az „*Illés Iván Regionális Tudományi Programot*”. A program kiemelten támogatja a *regionális politika, a területfejlesztés* témakörében benyújtott pályázatokat.

Az Alapítvány kuratóriuma a 2020. évre az alábbi pályázati felhívásokat teszi közzé. A pályázatokat mindkét témakörben folyamatosan be lehet nyújtani az év során. A beérkezett pályázatokról döntés két időpontban: 2020. március 31-ig és 2020. szeptember 15-ig születik.

1) *Regionális tudományi szakmai közösségek (kutatócsoportok, műhelyek, tanárszékek, az MTA RTB albizottságai, az MRTT tagozatai stb.) rendezvényeinek kiegészítő támogatása.*

A pályázat benyújtásakor megadandó információk:

- a rendezvény címe és célja,
- várható időpontja és helyszíne,
- a résztvevők várható száma,
- a rendezvény felelőse (név, beosztás, elérhetőség).

Az igényelhető támogatási összeg 35 000–50 000 Ft.

A nyertes pályázók a rendezvényt követően kötelesek eljuttatni írásbeli beszámolójukat az RKA Kuratóriumának.

2) *Támogatás nemzetközi és hazai szakmai rendezvények, konferenciák részvételi díjához (előadók számára).*

A pályázat benyújtásakor megadandó információk:

- a konferencia címe, helyszíne, időpontja,
- a részvételi díj összege,
- a részvételi díj befizetésének határideje,

- pályázó (név, beosztás, elérhetőség),
- a pályázó által tervezett előadás címe, absztraktja.

Az igényelhető támogatási összeg maximum 70 000 Ft.

A nyertes pályázó a konferenciát követően köteles eljuttatni az RKA Kuratóriumához a szervezők igazolását arról, hogy előadását megtartotta.

A pályázatok értékelése: a formailag megfelelő, minden kötelező információt tartalmazó pályázatokat az alapítvány kuratóriuma értékeli, összeférhetetlenség esetén független külső szakértő bevonásával. A támogatási összeget tartalmazó döntést, a rendelkezésre álló pénzügyi kereteket figyelembe véve, titkos szavazással a kuratórium hozza, majd a döntést követően értesíti a pályázókat.

A pályázatokkal kapcsolatos egyéb kérdésekről (pl. támogatható költségek köre, elszámolás módja, támogatási szerződés stb.) a kuratórium titkára, Kovács Sándor Zsolt (skovacs@rkk.hu) nyújt információt.

A pályázatokat elektronikus úton kell beküldeni a regionaliskutatas@gmail.com e-mail címre.

Lektorok, 2019**Reviewers, 2019**

2019-ben 72 lektorral dolgoztunk együtt, akik szakértelmükkel segítették a szerkesztőséget és a szerzőket abban, hogy a Tér és Társadalomban színvonalas tanulmányok jelenhessenek meg. Ezúton is köszönjük munkájukat!

2019-ben lektoraink voltak:

Bajmócy Péter	Hardi Tamás	Nárai Márta
Bajmócy Zoltán	Horváth M. Tamás	Nemes Nagy József
Baráth Gabriella	Hoyk Edit	Pálné Kovács Ilona
Barta Györgyi	Jakobi Ákos	Pámer Zoltán
Beluszky Pál	Jelinek Csaba	Perger Éva
Benedek Zsófia	Jóna György	Pirisi Gábor
Berki Márton	Jóna László	Rácz-Putzer Petra
Boros Lajos	Józsa Viktória	Rakonczai János
Bottlik Zsolt	Juhász Péter	Rechnitzer János
Czirfusz Márton	Keller Judit	Róbert Péter
Csanádi Gábor	Kiss Edit Éva	Szabó Gyula
Csoba Judit	Konczosné Szombathelyi Márta	Szabó Laura
Elekes Zoltán	Koós Bálint	Szendi Dóra
Erőss Ágnes	Kovai Cecília	Szilassi Péter
Fábián Attila	Kőszegi Margit	Szirmai Viktória
Fabula Szabolcs	Kukely György	Szőrényiné Kukorelli Irén
Faragó László	Kuttor Dániel	Tátrai Patrik
Fertő Imre	Lengyel Imre	Tomay Kyra
Füzér Katalin	Lipták Katalin	Tóth Balázs István
Gál Zoltán	Lux Gábor	Uzzoli Annamária
Grünhut Zoltán	Megyesi Boldizsár	Váradai Monika Mária
Gyáni Gábor	Mihály Melinda	Varjú Viktor
Győri Róbert	Nagy Gábor	Virág Tünde
Harcza István	Nagy Gyula	Zolnay János